

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Прокоп Наталія Мирославівна

Прим. № 2

УДК 340.12(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
«ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО»**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

081 - Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Н.М. Прокоп

Науковий керівник

Сворак Степан Дмитрович

доктор юридичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Прокоп Н.М. Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2017.

У дисертації на методологічних засадах герменевтики й екзистенціалізму здійснено концептуалізацію державно-правових поглядів митрополита Андрея Шептицького в контексті європейської цивілізації та у взаємозв'язку з українською національною духовною і правовою культурою та особливостями державотворення кінця XIX – на початку XX ст. На основі вивчення досвіду митрополита А. Шептицького в українському державотворенні в умовах міжцивілізаційного зіткнення правових культур доведено, що удосконалення державно-правового устрою України та стабільний розвиток суспільства можливий завдяки однопорядковій державно-правовій суб'єктності Сходу і Заходу України, функціонування інститутів демократії та правових норм, сформованості високоосвіченої моральної еліти, яка стала би прикладом жертовності і служіння народів та ядром зміцнення громадянського суспільства.

Висока моральність посіла в свідомості митрополита А. Шептицького вагоме місце, а в духовній, громадській і державницькій діяльності була її осердям. Мораль у його діяннях і у свідомості фігурує в найрізноманітніших виявах, але завжди в проукраїнському державотворчому вимірі і відзначалася християнськими чеснотами. В цьому плані він як патріарх українського уніатського миру гідний усякої поваги і пошани. В громадському житті, екуменічній і державницькій діяльності А. Шептицький не виявляв ніякого відхилення від моральності в бік політичної доцільності. У свідомості українських галичан він і нині постає втіленням морального взірця, що не має ніякого докору. Він не політичний

революціонер, а більшою мірою у своєму світорозумінні виявляє себе як реформатор у філософсько-правовому баченні майбутнього України.

Митрополит А. Шептицький сформулював назву свого теоретико-правового заповіту українському народові «Як будувати Рідну Хату». Митрополит узяв слово «хата» замість терміна «ідея», бо мав тверде переконання, що істинною втіхою кожного українця є його хата, а щоб народ зрозумів спорідненість цієї хати із всім своїм національним простором, змінив термін «національна» словом «рідна». При цьому в тексті «Як будувати Рідну Хату» спостерігається прагнення підібрати дуже ретельно такі слова, які б переформатували теоретико-правові категорії на зрозумілі і доступні для пересічного українця конструкти. Він іменує історично сформовані форми державного устрою (монархія, аристократія і демократія) і не нав'язує будь-яку з них як майбутню модель, але акцентує увагу, що народ має сам визначитися на основі новітньої науки соціології, завдяки методам якої можна вивчити думки різних соціальних структур і запропонувати законодавцю для затвердження саме такої форми державного устрою.

Упродовж свого життя, Андрей Шептицький був активним діючим духовним провідником українського національно-визвольного руху, розробив та пропагував державно-правові ідеї розбудови в майбутньому української національної держави, яку він іменував Рідною Хатою. Український народ завдячує йому за його плідну і багатогранну діяльність на ниві українського національного державотворення в кінці XIX – першій половині XX ст. Його державно-правові погляди на майбутній український державотворчий процес мають і нині неоціненне значення і заслуговують на втілення в практику.

Серед усіх українських національних інституцій уніатська церква була упродовж багатьох століть єдиним носієм української мови, народних традицій, вірувань і релігійної обрядовості, що сприяло зрощенню духовенства і народу й не давало підстав для їх взаємного відчуження на відміну від того, що було в Наддніпрянській Україні, яка тоді перебувала у складі Росії. Російська православна церква, ставши захисником монархії і співучасником ідеології самодержавства, призвела до того, що між мирянами православної церкви та духовенством

утворилася взаємна недовіра і навіть ворожнеча, що виявилось у перші дні Жовтневого перевороту, коли найбільш зневірені в християнській релігії люди виявили свій бунтарський рух у погромах церков, монастирів та переслідуванні священнослужителів. Подальша еволюція російського православного християнства в повоєнні роки сприяла світоглядній денаціоналізації українства. Це призвело до того, що значна частина українства відцуралася своїх національних духовних обрядів, звичаїв і традицій та перейняла радянські свята і обряди. Денаціоналізація українства найбільшою мірою декларована в пісні «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз». На противагу цьому, не зважаючи на утиски і переслідування митрополита А. Шептицького та Української греко-католицької церкви, значна частина її духовенства здійснювала свою духовну місію в нелегальному статусі, чим зберегла українську національну ідентичність. Саме це послужило активізації національно-визвольного руху в період перебудови та утвердження української держави.

Ідея об'єднання східної і західної гілки християнства була у світогляді А. Шептицького домінантною в екуменічній діяльності. Для її реалізації він здійснив «дві нелегальні подорожі до Москви, Петербурга, Мінська та Києва, щоб налагодити тісніші контакти з тією частиною духовенства РПЦ, яка була прихильною до католицької церкви». Очевидно, що проведена дискусія дала можливість представникам обох сторін налагодити не лише діалог, а й а й спільну справу. Наслідок цього договору мав залишатися перед російською владою в «строгій тайні», оскільки російська жандармерія у справі переслідування представників української греко-католицької церкви і особисто митрополита А. Шептицького була довершеною. Про це засвідчили події першої світової війни: коли російські війська загарбали Львів, то першим ув'язненим був митрополит А. Шептицький особисто генералом Брусіловим.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно досліджено державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького, уперше здійснено системний, комплексний аналіз державно-правових поглядів митрополита А. Шептицького в генезі і реконструкції державно-правового

устрою національних держав періоду розпаду світових імперій та еволюції правової культури європейської цивілізації до потреб регіональних, національних систем і формування громадянського суспільства з його інституційною і нормативною підсистемами.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, українське державотворення, українська національна ідея, християнська церква, правова культура, державно-правовий устрій.

Список публікацій здобувача

1. Прокоп Н. Обрис проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий журнал Харківського національного університету внутрішніх справ «Право і безпека» – 2015. – №3(58). – С. 35-41.

2. Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий журнал «Право і суспільство» – 2015. – №6-2. – Ч.3. – С. 35-40.

3. Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. - серія:юриспруденція, випуск 17.- том 1. – 2015. – С. 60-63.

4. Прокоп Н. Митрополит Андрей Шептицкий о духовных и правовых основах государств «неисторических» славянских народов / Наталія Прокоп // науковий журнал LEGEA SI VIATA. – 2016. – №1/3(289). – Республіка Молдова. – С. 84-88.

5. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця XIX- першої половини XXст. / Наталія Прокоп // загальнодержавне науково-практичне фахове видання Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016,- №1. – С. 28-33.

6. Прокоп Н. Митрополит А. Шептицький в українському державотворенні 20-30-х років XX століття. / Наталія Прокоп // збірник наукових праць «Актуальні проблеми держави і права» – 2016, – №76. С. 159-163.

7. Прокоп Н.М. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького / Н.М. Прокоп // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13 листопада 2015 р., Харків, 2015. – С. 239-241.

8. Прокоп Н.М. Роль А.Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині / Н.М. Прокоп // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 грудня 2015 р., Ужгород 2015. – С. 22-25.

9. Прокоп Н.М. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця ХІХ початку ХХ ст. / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Право, суспільство і держава: Форми взаємодії, 15-16 січня 2016 р., Київ, 2016. – С. 14-16.

10. Прокоп Н.М. Характеристика діяльності політичних партій А.Шептицьким в українському державотворенні другої половини ХІХ ст. / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки та нормотворчу діяльність та юридичну практику, 5-6 лютого 2016 р., Харків, 2016. – С. 9-11.

11. Прокоп Н.М. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького / Н.М. Прокоп // матеріали; Міжнар. наук.-практ. конф., Право як ефективний суспільний регулятор, 19-20 лютого 2016 р., Львів, 2016. – С. 12-14.

12. Прокоп Н. М. Правове бачення митрополитом А.Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави/ Н.М. Прокоп// матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку науки», (15-16 березня 2017 р., м. Київ). – Київ, 2017. – С. 81-83.

ANNOTATION

Prokop N.M. State-legal views of the Metropolitan Andrey Sheptytsky. – The qualification scientific work on the manuscript.

The dissertation in support of candidature for a legal degree by the specialty 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal doctrines (081 – Law). – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017; V.N. Karazin Kharkiv National University – Kharkiv, 2017.

In the dissertation on the methodological principles of hermeneutics and existentialism, the conceptualization of state-legal views of the Metropolitan Andrey Sheptytsky is realized in the context of European civilization and in conjunction with the Ukrainian national spiritual and legal culture and features of the state-building in the late XIX - early XX centuries. On the basis of experience of the Metropolitan A. Sheptytsky in the Ukrainian state-building in the context of inter-civilizational clash of legal cultures it is proved that improvement of the state-legal system of Ukraine and the stable development of society are possible due to the single state-legal subjectivity of East and West of Ukraine, the functioning of democratic institutions and legal norms, formedness of a highly-educated moral elite that would become an example of sacrifice and service to the people and the core of strengthening of civil society.

High morality took an important place in the consciousness of the Metropolitan A. Sheptytsky, and it was its core in the spiritual, public and state activity. In his actions and in consciousness, morality appears in a variety of manifestations, but always in pro-Ukrainian state dimension and stood out by Christian virtues. In this regard, he as a patriarch of the Ukrainian Uniat peace is worthy of all respect and honour. In public life, ecumenical and state activity A. Sheptytsky did not show any deviation from morality in the direction of political expediency. In the consciousness of Ukrainian Galicians, he still stands as an embodiment of a moral example that has no reproach. He is not a political revolutionary, but more in his world-view he shows himself as a reformer in the philosophical and legal vision of the future of Ukraine.

Metropolitan A. Sheptytsky formulated the name of his theoretical and legal testament to the Ukrainian people “How to build a Native House.” The Metropolitan took

the word “house” instead of the term “idea”, because he had a firm conviction that the true joy of every Ukrainian is his house, and in order the people understand the relationship of this house with all national space, replaced the term “national” with the word “native”. At the same time, in the text “How to build a Native House” there is an aspiration to choose very carefully such words that would reformat theoretical and legal categories into understandable and simple constructs to average Ukrainian. He calls the historically formed forms of the state structure (monarchy, aristocracy and democracy) and does not impose any of them as a future model, but emphasizes that the people must decide on the basis of the newest science of sociology, thanks to methods of which one can study the opinions of different social structures and propose to the legislator for the approval of just such a form of state structure.

During his life, Andrey Sheptytsky was an active spiritual guide of the Ukrainian national liberation movement and he elaborated and propagandized state and legal ideas for the future development of the Ukrainian nation-state, which he called the Native House. The Ukrainian people are indebted to him for his fruitful and multifaceted activity in the field of the Ukrainian national state-building in the late XIX - the first half of XX century. His state and legal views on the future Ukrainian state-building process still have invaluable importance and deserve to be implemented in practice.

Among all Ukrainian national institutions, the Uniate Church has been the only bearer of the Ukrainian language, national traditions, beliefs and externals of religion for many centuries that contributed to the fusion of the clergy and the people and did not give grounds for their mutual alienation, unlike what was in Dnieper Ukraine that was a part of Russia at that time. The Russian Orthodox Church, having become a defender of the monarchy and an accomplice in the ideology of the autocracy, led to a mutual distrust and even enmity between the laity of the Orthodox Church and the clergy, it appeared in the early days of the October Revolution, when the most desperate people in the Christian religion showed their rebellious movement in pogroms of churches, monasteries and the persecution of clergymen. In the post-war years the further evolution of the Russian Orthodox Christianity contributed to the worldview denationalization of Ukrainians. This led to the fact that a significant part of Ukrainians renounced its national spiritual rituals,

customs and traditions and adopted the Soviet holidays and rituals. The denationalization of Ukrainians is the most pronounced in the song “My address is not a house and not a street, my address is the Soviet Union”. In contrast, despite the harassment and persecution of the Metropolitan A. Sheptytsky and the Ukrainian Greek-Catholic Church, a significant part of its clergy conducted their spiritual mission in illegal status, thus preserving the Ukrainian national identity. It was this that served to activate the national liberation movement during the period of perestroika and the strengthening of the Ukrainian state.

The idea of union of the eastern and western branches of Christianity was in A. Sheptytsky's world-view dominant in ecumenical activity. To implement it, he made “two illegal trips to Moscow, St. Petersburg, Minsk and Kyiv, in order to establish closer contacts with that part of the clergy of the Russian Orthodox Church that was supportive of the Catholic Church.” Obviously, the conducted discussion provided an opportunity for representatives of both parties to establish not only a dialogue, but also a common cause. The consequence of this treaty had to remain before the Russian authority in “strict secrecy”, because the Russian gendarmerie was perfect in the persecution of representatives of the Ukrainian Greek-Catholic Church and personally the Metropolitan A. Sheptytsky. This is evidenced by the events of the First World War: when the Russian troops captured Lviv, then the first prisoner was the Metropolitan A. Sheptytsky personally by General Brusilov.

Scientific novelty of the obtained results is in the fact that for the first time state-legal views of the Metropolitan Andrey Sheptytsky were fully studied, the system, complex analysis of state-legal views of the Metropolitan A. Sheptytsky was performed in genesis and reconstruction of state-legal system of nation states in the period of the downfall of world empires and the evolution of legal culture of European civilization to the needs of regional, national systems and civil society formation with its institutional and regulatory subsystems.

Key words: Metropolitan Andrey Sheptytsky, Ukrainian state-building, Ukrainian national idea, Christian church, legal culture, state-legal system.

The list of scientific articles published on the thesis topic:

1. Prokop N. Outline of pro-Ukrainian state activity of A. Sheptytsky / Nataliia Prokop // academic journal of Kharkiv National University of Internal Affairs “Law and security” – 2015. – No.3(58). – P. 35-41.
2. Prokop N. Methodological bases of study of pro-Ukrainian state activity of A. Sheptytsky / Nataliia Prokop // academic journal “Law and society” – 2015. – No.6-2. – part 3. - P. 35-40.
3. Prokop N. Parliamentary system and electoral law in theoretical heritage of Metropolitan A. Sheptytsky / Nataliia Prokop // scientific newsletter of International Humanities University. - Series: jurisprudence, number 17. – tome 1. – 2015. – P. 60-63.
4. Prokop N. Metropolitan Andrey Sheptytsky about spiritual and legal bases of states of “unhistorical” Slavic nations / Nataliia Prokop // academic journal LEGEA SI VIATA. - 2016. – No.1/3(289). – The Republic of Moldova. – P. 84-88.
5. Prokop N. Role of A. Sheptytsky in history of Ukrainian state-building in the late XIX - early XX centuries / Nataliia Prokop // national scientific and practical professional publication, Bulletin of Ministry of Justice of Ukraine. – 2016, – No.1. – P. 28-33.
6. Prokop N. Metropolitan A. Sheptytsky in Ukrainian state-building of 20-30-s years of the 20th century./ Nataliia Prokop // collection of scientific papers “Current problems of state and law” – 2016, – No.76. P. 159-163.
7. Prokop N.M. Concept of statehood in political and legal views of Andrey Sheptytsky / N.M. Prokop // Law enforcement function of state: theoretical and methodological, historical and legal problems: materials of International research and practical conference, November 13, 2015, Kharkiv, 2015. – P. 239-241.
8. Prokop N.M. Role of A. Sheptytsky in adoption of common electoral law and national interests of Ukrainians in Austria-Hungary / N.M. Prokop // State and law: problems of formation and development strategy: materials of International research and practical conference, December 25-26 , 2015, Uzhhorod 2015. – P. 22-25.

9. Prokop N.M. Study of pro-Ukrainian state activity of Metropolitan A. Sheptytsky in the late XIX - early XX centuries / N.M. Prokop // materials: International research and practical conference, Law, society and state: Forms of cooperation, January 15-16, 2016, Kyiv, 2016. – P. 14-16.
10. Prokop N.M. Characterization of political parties by A. Sheptytsky in Ukrainian state-building of the latter half of the nineteenth century / N.M. Prokop // materials: International research and practical conference, Level of efficiency and need of influence of juridical science and regulatory activity and legal practice, February 5-6, 2016, Kharkiv, 2016. – P. 9-11.
11. Prokop N.M. Spirituality as foundation of Ukrainian statehood in doctrine of A. Sheptytsky / N.M. Prokop // materials; International research and practical conference, Law as effective social regulator, February 19-20, 2016, Lviv, 2016. – P.12-14.
12. Prokop N. M. Legal view of Ukrainian Christian churches in building up national state by Metropolitan A. Sheptytsky/ N.M. Prokop// materials: International research and practical conference “Current scientific trends”, (March 15-16, 2017, the city of Kyiv). – Kyiv, 2017. – P. 81-83.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
Розділ 1. Стан наукової розробки теми і методологія дослідження	20
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження	20
1.2. Методологія і логічний інструментарій дослідження	25
<i>Висновки до першого розділу</i>	58
Список використаних джерел до першого розділу	60
Розділ 2. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким діяльності основних суб'єктів українського державотворення	70
2.1. Становлення філософсько-правової і богословської суб'єктності Романа Шептицького	70
2.2. Правове осмислення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у відродженні національної держави	73
2.3. Правова оцінка ролі політичних партій в українському державотворенні	92
2.4. Правове бачення діяльності громадських організацій у становленні української держави	99
<i>Висновки до другого розділу</i>	119
Список використаних джерел до другого розділу	121
Розділ 3. Реалізація української національної ідеї у поглядах і діяльності митрополита А. Шептицького	127
3.1. Досвід митрополита А. Шептицького в українському державотворенні першої чверті XX ст.	127
3.2. Фашизм і комунізм у цивілізаційно-правових оцінках митрополита А. Шептицького	142
3.3. Бачення майбутнього української держави у посланні митрополита А. Шептицького «Як будувати Рідну Хату»	161
<i>Висновки до третього розділу</i>	168
Список використаних джерел до третього розділу	171

ВИСНОВКИ	177
ДОДАТКИ	181
Додаток 1. Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження	182
Додаток 2. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження	185

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасній Україні державотворення супроводжується налагодженням тісних політичних зв'язків із країнами європейської цивілізації, правова культура яких на перше місце ставить права людини і громадянина й захищає його економічні, громадянські і політичні свободи. Тема дослідження дотична до визначення місця і ролі особи в суспільстві та державному житті. Митрополит Шептицький своєю різнобічною діяльністю постав в історії держави і права українського народу видатним діячем як у сфері захисту української національної духовної культури, так і громадянських прав і творення в системі парламентської демократії Австрії нормативно-правової бази розвитку українського національного життя в складі Австрії. На той час, як і нині, у національному духовному житті українців Заходу і Сходу спостерігається міжцивілізаційний конфлікт, зумовлений відмінністю правових культур, який гальмує процес націоналізації українського державного простору. Найбільш відчутний конфлікт є між Українською греко-католицькою церквою і Православною церквою Московського патріархату, що має досить тривалу історію. Першу спробу в новий історичний час об'єднання обох церков задля формування національної держави здійснив митрополит Шептицький, який розумів, що без єдиної помісної української національної церкви відродити повноцінну українську національну державу і правові норми європейського зразка неможливо. Нині практику об'єднання церков також ініціюють духовні провідники Української греко-католицької церкви та Української автокефальної церкви, прагнуть примирення між собою та об'єднання в єдину помісну церкву. Вони усвідомлюють необхідність об'єднання і з Православною церквою Московського патріархату, яка завжди була тісно пов'язана з державницькою ідеологією Росії і нині посилює проросійські настрої серед вірян. Отже, державно-правові погляди митрополита Шептицького на майбутнє української держави стосовно формування єдиної національної церкви є нині актуальними для державотворення.

Оскільки митрополит Шептицький був українським парламентарем в австрійських законодавчих інститутах центрального і регіонального рівнів і брав

активну участь у розробці нормативно-правової бази для виборчої системи, то нині його погляди й практична діяльність можуть бути плідно використані українськими парламентарями, політичними партіями, органами місцевого самоврядування. Крім того, митрополит Шептицький ініціював закріплення правових норм щодо захисту інтересів українського національного виробника в умовах просування і тиску фінансово-промислового капіталу, що нині теж досить актуально.

Актуальність теми проглядається і в методологічних підходах, оскільки значна частина українських науковців до цього часу не позбувалася марксистсько-ленінської парадигми формаційного, класового підходу та інтернаціоналізації держави і права на соціалістичній ідеології, а також дещо спрощеного феноменологічного бачення особистості Шептицького в історії держави і права України. Актуальність посилюється й тим, що нині ведеться дискусія на різних рівнях державних інституцій про реформування правових відносин між центром і місцевими територіальними громадами. В Австрії в кінці XIX ст. подібний процес відбувався за активної участі митрополита Шептицького при обговоренні проектів реформ місцевого самоврядування в парламенті. Ця проблема на той час була практично майже вирішена. Отже, досвід державотворчої діяльності митрополита Шептицького може бути використаний і нині.

Актуальність дослідження взаємовідносин Української греко-католицької церкви, митрополитом якої був А. Шептицький із 17 січня 1901 до 1 листопада 1944 років, та українського національно-визвольного руху за державну незалежність і в період ЗУНР, УНР, УРСР помітно зростає нині. Зміни, що відбулися після революції Гідності, істотно вплинули на розуміння ролі Української греко-католицької церкви та інших релігійних конфесій у суспільно-політичному, духовному і державно-правовому житті. Особливої актуальності набуває комплексне й об'єктивне дослідження діяльності митрополита А. Шептицького й духовенства Української греко-католицької церкви щодо формування національно-державницької самосвідомості українського народу та його вміння протистояти московській імперській політиці, спрямованій на руйнування національно-державної єдності. Отож потребує всебічного аналізу його багатогранна державницька, суспільно-

політична й соціально-економічна діяльність, спрямована на духовне єднання української нації у спільній боротьбі за розбудову своєї державної незалежної «Хати».

Освоєння творчої спадщини митрополита Андрея Шептицького зумовлена перш за все низкою проблем, які він осмислив у своїх державно-правових працях. Це проблеми розбудови соціально справедливої держави, утвердження у суспільстві моральних цінностей, пошанування гідності та прав особи, соціальних гарантій задоволення її економічних, політичних і культурно-національних потреб. Митрополит чітко визначив завдання будь-якої влади – дбати про добро тих, кому служить. Для цього вона повинна турбуватися про збереження природної свободи громадян. Її здатні забезпечити справедливі закони. Вони, на думку митрополита, не мають суперечити Божому закону та загальним уявленням про добро, а повинні справедливо розмежовувати взаємні права й обов'язки громадян. Митрополит Андрей Шептицький визначає, що свобода є однією з головних людських цінностей. Влада, на його переконання, повинна охороняти свободу і спрямовувати її у правильне русло.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах і відповідно до Комплексної теми науково-дослідних робіт Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні», державно реєстрація №0113U8189. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради (протокол № 10 від 25 вересня 2015 р.).

Метою дослідження є концептуалізація державно-правових поглядів митрополита А. Шептицького в контексті європейської цивілізації та у взаємозв'язку з українською національною духовною і правовою культурою та особливостями державотворення кінця XIX – початку XX ст.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати стан наукового дослідження проблеми й опрацювати пов'язані з нею всі доступні джерела та документи;

- виявити особливості поглядів митрополита А. Шептицького на державу і право;
- проаналізувати фактори, які вплинули на формування світогляду митрополита та його еволюцію;
- дослідити державотворчу сутність національно-патріотичної діяльності митрополита А. Шептицького;
- проаналізувати основні принципи державотворення у посланнях митрополита А. Шептицького.

Об'єктом дослідження є державно-правова спадщина та політико-правова діяльність митрополита Андрея Шептицького.

Предметом дослідження є генеза і трансформація державно-правових поглядів митрополита Андрея Шептицького та їх практичне втілення.

Методологічну основу дослідження становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що забезпечують комплексний аналіз державно-правової спадщини та політико-правової діяльності митрополита А. Шептицького.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно досліджено державно-правові погляди митрополита А. Шептицького на розбудову української державності. Наукові результати конкретизуються у таких положеннях:

уперше:

- на основі системного, комплексного вивчення правових поглядів митрополита А. Шептицького в генезі і реконструкції державно-правового устрою національних держав періоду розпаду світових імперій та еволюції духовної культури європейської цивілізації до потреб регіональних, національних систем і формування громадянського суспільства з його інституційною і нормативною підсистемами, доведено, що в українському державотворенні Греко-католицька церква під духовним й організаційним проводом митрополита А. Шептицького спрямувала свою діяльність на правову політику реалізації української національної ідеї;

- на основі порівняльного аналізу цивілізаційного розвитку двох частин українського народу у складі Австрійської і Російської імперій розкрито зміст і обсяг правових поглядів митрополита А. Шептицького та його всебічну діяльність в українському державотворенні, зокрема акцентовано увагу на тому, що митрополит під час його перемов із представниками Української православної церкви Московського патріархату та окремими церковними діячами Росії і Білорусії дійшов висновку про необхідність створення єдиної національної української церкви з єдиним центром у Києві та застеріг громадських і політичних діячів про небезпеку для українського національного державотворення, яку завжди створюватиме Російська держава. Його заклик про цілковите розірвання будь-яких союзних відносин з Росією є актуальним і нині;

- поглиблено розуміння ролі релігії в державотворчих процесах українського народу, зокрема простежено, що Українська греко-католицька церква завжди була національною, зберегла і розвинула основоположні національно-ідентифікаційні практики, сприяла зміцненню духовної соборності і соціальної консолідації всіх верств українського народу; натомість Православна церква Московського патріархату у державотворчих процесах виконувала роль інституту, який формував російську великодержавницьку свідомість віруючих, що виявилось в тому, що частина українського народу ідентифікувала себе «малоросіянами» у складі «Великої Росії», духовна культура «підросійської України» була русифікована, денационалізована і сформувала в самосвідомості українця комплекс меншовартості;

- удосконалено правове розуміння діяльності політичних партій в українському державотворенні відповідно до поглядів митрополита Шептицького, який застерігав, з одного боку, від радикалізму в будь-яких формах прояву, оскільки він провокує розбрат народу за політичними симпатіями і антипатіями, з другого – від крайнього націоналізму;

- аналізуючи роздуми митрополита Шептицького про розбудову української національної держави, доходимо висновку, що він був глибоко переконаний, що стабільного розвитку суспільства можливо досягти не лише на основі правових норм і функціонування інститутів державної влади, а завдяки порозумінню,

консенсусу між різними соціальним верствами шляхом публічного діалогу. Саме тому він особисто ініціював публічний діалог і був його активним учасником.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано висновки та пропозиції, які дають можливість, по-перше, розширити уявлення про роль митрополита Шептицького в розбудові української національної держави; по-друге, сприяти формуванню політичної, правової та громадянської культури українського суспільства. Положення і висновки наукового дослідження доцільно застосовувати у вищих навчальних закладах під час викладання нормативних дисциплін і теоретичних спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати наукового дослідження були представлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (м. Харків, 13 листопада 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 25–26 грудня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (м. Київ, 15–16 січня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки та нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 5–6 лютого 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 19–20 лютого 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку науки» (м. Київ, 15–16 березня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 12 публікаціях, п'ять з яких – у фахових виданнях з юридичних наук, одна – у зарубіжному науковому виданні.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

I МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

У цьому підрозділі дослідження проаналізовано джерельну базу, що містить інформацію про міжнаціональні, міжетнічні й міжконфесійні суперечності українського та інших народів у складі імперських держав кінця XIX – першій половині XX ст. З опрацьованих документів і наукових розвідок проаналізовано факти, роздуми та події щодо державотворчої діяльності одного з найвідоміших духовних, громадських, політичних і державних діячів українського визвольного руху – митрополита А.Шептицького. Вивчені джерела дають змогу осмислити в контексті європейського цивілізаційного простору національно-визвольний рух і визначити місце і роль митрополита А. Шептицького.

Варто акцентувати на тому, що упродовж багатьох десятиріч про діячів Української греко-католицької церкви, про їх духовну, громадську, суспільно-політичну й українську націотворчу діяльність майже не писали. Натомість у вульгарно-атеїстичній літературі різного ідеологічного формату за часів СРСР критичний раціоналізм був цілеспрямований на постать А.Шептицького. У таких «наукових» працях формувалося у суспільній свідомості українського народу центральних, східних і південних областей зверхньо-зневажливе ціннісно-світоглядне бачення всіх вірян-католиків та їх духовних провідників, які асоціювалися з українським буржуазним націоналізмом. Негативна реакція на адресу Української греко-католицької церкви як спадщини українських націоналістів до цього часу сильно фіксується в ментальності проросійськи орієнтованих громадян України. Проте слід зазначити, що Революція гідності та зміни центральних інститутів державної влади України й реформування місцевого самоврядування поступово і неухильно спростовують радянські стереотипи, міфи.

Джерельна база має подвійне поле: по-перше, інформацію наукових праць і архівних документів та писемні послання митрополита А. Шептицького, а також свідчення його соратників, свідків тогочасного життя; по-друге, умонастрій тодішнього європейського суспільства та галицької спільноти. Зауважимо, що

найважливіші частини діяльності митрополита А. Шептицького і його державотворчого досвіду пов'язані з його статусом провідника Української греко-католицької церкви, яка укорінилася в українське духовне обрядове повсякденне життя та своїм проукраїнським релігійним світорозумінням сформувала найважливішу частину української ментальності – єдність релігійних вірувань і національної ідентичності. Саме цей фактор був засторогою для різних політичних партій, які в різні часи в той чи інший спосіб прагнули своїми ідеологічними світоглядними цінностями поділити українське суспільство на своїх прихильників і симпатиків та супротивників, що могло розділити цілісність українського соціального організму. Митрополит А. Шептицький доклав величезних зусиль для того, щоб уніатська церква стала громадянським інститутом духовної інтеграції всіх соціальних верств українства [71]. У цьому контексті гіпотетично маємо намір знайти цьому підтвердження в джерельній базі, щоб спростувати атеїстичні радянські ідеологеми про те, нібито А. Шептицький був прислужником українського радикального націоналізму й польської державності, та виробити адекватне розуміння проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького.

Австро-Угорщина на той час була конституційно-правовою державою в європейському цивілізованому світі та сприяла українському народу в її складі набуті правового статусу культурно-мовної автономії і місцевого самоврядування. Із цього погляду важливо проаналізувати діяльність А. Шептицького у складі парламентів, яку простежуємо в нормативно-правових актах.

Окрім цього, маємо можливість на основі вивчення джерельної бази розкрити палітру громадських організацій та їх роль у національно-визвольній боротьбі і внесок у їх діяльність митрополита А. Шептицького та духовенства уніатської церкви.

До праць міжвоєнного періоду відносимо книги відомого політичного діяча К. Левицького, в яких, окрім загальнополітичних питань, автор торкається питань ролі Греко-католицької церкви у національно-визвольному русі, а також характеризує її митрополита А. Шептицького [46–47]. Значний інтерес становлять

окремі статті і ґрунтовні доробки польських громадсько-політичних та релігійних діячів, зокрема колективна монографія А. Бохенського, С. Лося та В. Бачковського [102].

Радянська історіографія давала негативну оцінку як загалом ролі Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Галичини, так і її владикам. Так, В. Добричев подає діяльність митрополита А. Шептицького у критичному, «антинародному» аспекті [24, с. 79–80]. Особливо заідеологізованими й тенденційними є праці К. Дмитрука, в яких він звинувачує митрополита у співпраці з «українськими буржуазними націоналістами», вважає його навіть «прислужником Польщі» [23, с. 116; 22, с. 37]. Подібна позиція щодо Греко-католицької церкви простежується у працях «Уніатство і український буржуазний націоналізм» [81] та «Уніатство і клерикальний антикомунізм» [80]. Негативно оцінюється діяльність Греко-католицької церкви, ієрархів і духовенства у працях А. Шиша [94; 95, с. 151–152; 96].

З української діаспорної історіографії особливої уваги заслуговує праця адвоката, колишнього посла польського сейму С. Барана, в якій він розкриває життя і діяльність митрополита А. Шептицького та частково висвітлює діяльність церкви загалом [2]. Висвітлення біографії та всебічної діяльності митрополита А. Шептицького здійснено у дослідженнях таких науковців, як І. Гриньох [18], В. Дорошенко [25], В. Лаба [45], О. Кравченюка [38].

Цінним джерелом вивчення екуменічної діяльності митрополита Андрея Шептицького є праця М. Вавжонека, видана у Римі [8].

2015 року вийшла друком в українському перекладі праця Блаженнішого Любомира Гузара «Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму». Видання є докторською дисертацією, яку ще в 1972 р. молодий священник-богослов Любомир Гузар успішно захистив англійською мовою у Римі в Папському Урбаніанському Університеті [5].

Діяльність митрополита А. Шептицького була у полі зору таких дослідників, як Я. Білас [4], М. Вегеш [10], М. Гайковський [11–12], С. Дерев'янка, В. Дутчак, Я. Заборовський [26–27], Б. Казимира, П. Кам'янський [32], А. Кравчук [39],

В. Ленчик [48], М. Марунчак, В. Марчук [57–58], о. Я. Москалик [64], П. Понятишин, В. Скрипничук, П. Хомин, Л. Цегельський [87–88]. Частково діяльність митрополита А. Шептицького розглянув О. Красівський у книзі «За Українську державу і церкву» [40]. О. Лисенко дав загальну характеристику співпраці А. Шептицького та Греко-католицької церкви у зміцненні української національної свідомості, формуванні духовних засад для розбудови української самостійної демократичної держави [49]. І. Пилипів у своїй монографії досліджує роль Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.)» [68]. Л. Гентош у своїй праці торкається питань ставлення митрополита до держави як такої та його поглядів на фашизм і комунізм. Важливою темою є ставлення Андрея Шептицького до поширення інтегрального націоналізму та до діяльності Організації українських націоналістів. У ключовому розділі книжки авторка розглядає погляди митрополита на модерність, модернізацію та його плани змін, реформ ГКЦ [15].

Грунтовні праці «Історія релігії в Україні» у 10-ти томах, зокрема том 4 «Католицизм» [31], та «Нарис історії Церкви в Україні» Софрона Мудрого [68] подають дані про діяльність Української греко-католицької церкви та її митрополита А. Шептицького. Літературу про митрополита А. Шептицького поповнив унікальний твір отця Кирила Королевського, довголітнього соратника, однодумця і послідовника справи митрополита [36].

Духовну спадщину митрополита узагальнила О. Гайова (Центральний державний історичний архів України у Львові), яка впорядковує архів родини Шептицьких і є співупорядником кількатомного видання (робота над ним триває) «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали», яке видається у Львові з 1995 р.

Окремі аспекти проблеми актуалізовані в докторських і кандидатських дисертаціях. Зокрема, В. Марчук узагальнив суспільну місію Греко-католицької церкви в державно-соборному процесі України впродовж ХХ ст. [56]. Е. Бистрицька з'ясувала місце й роль Греко-Католицької церкви, зокрема, її глави – митрополита Галицького Андрея Шептицького у поширенні католицизму [3]. Я. Білас

проаналізував суспільно-політичні погляди і політичні кроки митрополита Шептицького, спрямовані на подолання комуністичних і право радикальних впливів на соціум, національно-політичну консолідацію українців, узгодження теоретичних засад і практики національно-визвольного руху з християнською мораллю [4]. Суспільно-політичну діяльність митрополита А. Шептицького дослідила Г. Гладка [17]. Л. Крупа визначила вплив митрополита А. Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині [42]. Аналізу етичної системи А. Шептицького присвячено дослідження О. Шеремети [92]. О. Ліщинська-Милян досліджує концепцію А. Шептицького як типовий вияв українського християнського гуманізму [52]. Роль митрополита А. Шептицького в організації опіки над емігрантами й участь священиків у громадському житті українців США, Бразилії й Аргентини з'ясовано у доробку І. Франків [86]. Значення постаті митрополита А. Шептицького та його душпастирської діяльності серед українців США і Канади розкрито у дослідженні В. Юшкевич [99].

Заслуговують на увагу збірники наукових праць, матеріали конференцій, у яких знайшли своє відображення окремі аспекти діяльності митрополита А. Шептицького [20].

Окрім аналізу наявних праць, присвячених діяльності А. Шептицького, важливо дослідити інші джерела, особливо промови, послання та листи митрополита, зокрема з якими він звертався до глав різних держав того часу. Майже півтори сотні пастирських листів і послань митрополита А. Шептицького стосувалися всіх сфер життя українців. Слід зазначити, що частина цього доробку митрополита за кордоном і в незалежній Україні видані окремими збірками і викликають значний інтерес [77].

Історіографічний і джерелознавчий аналіз дає можливість виокремити державотворчу діяльність митрополита А. Шептицького в історичній боротьбі українського народу за свою незалежність у період утворень ЗУНР і УНР та в добу більшовицького тоталітаризму.

1.2.   Методологія і логічний інструментарій дослідження

Тема дослідження окреслюється історичним періодом кінця XIX – першої половини XX ст. і характеризується дуалізмом двох державно-правових цивілізацій – європейського конституційного простору з певними варіаціями національних норм права й інститутів державного устрою і Російської імперії, яка взагалі не знала конституційного права і трималася на інститутах самодержавства з його наказовою формою адміністративного державного управління, та СРСР із формальним конституційним правом і практичним управлінням державою Комуністичною партією та її вождями. У цьому контексті особливої науково-теоретичної ваги набуває комплексне дослідження проукраїнської національно-державницької діяльності А. Шептицького, в якому будуть застосовані і герменевтичні світоглядні принципи й методи.

Для межового типу існування одного українського народу у двох різних державно-правових цивілізаціях існує досить багато характеристик. У цьому разі найбільш чітку характеристику вказаних форм державно-правової культури дає В. Богданов: українці, як і інші європейські народи, призвичаїлися жити у правовому просторі держави, для них принцип «сила права» є домінуючим у визначенні поведінки, тоді як у культурі азійських країн, зокрема татаро-монгол, звідки бере початок Московія, принцип «сили права» замінює «право сили» [6, с. 207–208]. Згідно з іншими авторськими поглядами західні українські землі успадкували давньоруську народовладну правову культуру, яку успадкувало Галицько-Волинське князівство і яка розвинулася пізніше в Литовсько-Руській і Литовсько-Польській державах.

У такій генетичній спорідненості державно-правова культура західного регіону України належить до римо-германської, а російська успадкувала татаро-монгольський деспотизм і монархізм Візантії. Ці взаємопов'язані феномени державно-правової культури Російської імперії є відверто ворожими до традиційної народовладної державно-правової культури українського народу. Один із відомих дослідників етнічних культур народів Л. Гумільов дав вичерпну відповідь на питання про історичні корені великоросійського деспотичного монархізму. На його переконання, «татаро-монголи тікали у Москву, де й зібралася військова еліта

Золотої Орди. Татаро-золотоординці на московській службі становили кістяк руського кінного війська, яке згодом забезпечило перемогу на Куликовому полі» [19, с. 187].

У світлі цього розуміння державно-правової культури українців західного регіону, які до того ж здебільшого є віруючими Української греко-католицької церкви, яку довгий час очолював митрополит А. Шептицький, а також витвореної у складі Росії української державно-правової ментальності і свідомості, потрібно шукати місце і роль його проукраїнської державницької діяльності. В цьому контексті варто зазначити, що, «незважаючи на відсутність державного суверенітету, Галичина зберегла тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню свобод у Галичині порівняно з підросійською Східною Україною галичани зберегли національну українську свідомість» [98, с. 25]. Боротьба українського народу за свою державну незалежність у кінці XIX – на початку XX ст. точилася у безперервній співучасті імперських держав – Австро-Угорщини і Росії. Московський патріархат із самого початку і до наших днів був і є духовним виявом імперської державної політики Росії стосовно України. Українська греко-католицька церква в період митрополита А. Шептицького залишалася в умовах освіченої монархії на правових засадах органічною частиною історії української нації. Саме тому, що і нині УГКЦ є досить важливим інститутом українського суспільства й демократичного державотворення, дослідження всебічної діяльності А. Шептицького, спрямованої на духовне, моральне та національне єднання всіх віруючих українських конфесій, є нагальною потребою. Більшість релігійних конфесій у сучасній Україні вже показали свій український державницький патріотизм у зв'язку з подіями в Криму і на Сході України. Вивчення правових і ціннісно-світоглядних поглядів А. Шептицького стосовно розбудови української національної держави сприятиме глибшому порозумінню українського суспільства, яке за своїми уподобаннями державних укладів було розділене проросійськими політичними силами на «східняків» і «західняків» [73].

Окрім того, актуальність цього дослідження зумовлена практичною потребою сучасного державного будівництва у подоланні міжконфесійного взаємовідчуження.

Із цього логічно окресленого каркасу, спираючись на методологію основних принципів дослідження, слід осмислити проукраїнську державницьку діяльність митрополита А. Шептицького. Крім сказаного, потрібно розмежувати соціально-правовий державницький простір: передусім до революції 1917 р. і післяреволюційний, коли Галичина стала складовою Польщі, і після об'єднання західноукраїнських земель з Великою Україною. Адже в окреслені історичні періоди тогочасні держави здійснювали свою внутрішню й зовнішню політику щодо українського народу у своїх кордонах по-різному і прагнули змінити національно-державницьку свідомість українських спільнот на свою користь. Цей процес розщеплення двох державно-правових культур був для українського народу згубним у всьому, особливо у формуванні державно-правової історичної пам'яті і свідомості. Отже, розщеплення державно-правової культури, здійснене завоюванням українських територій Росією та окремими західноєвропейськими державами, стало з XIX ст. для національно-визвольної боротьби української нації домінуючим чинником і закріплений нормами у світорозумінні та ціннісних орієнтаціях. Цей процес у наші дні розвивається активізацією проєвропейського напрямку розвитку української державно-правової системи і проросійської у вигляді Митного союзу. Дискусії в публічній сфері, що почалися після Революції гідності, тривають донині. У посланнях митрополита А. Шептицького до мирян міститься провідна ідея майбутнього українського народу, незважаючи на його належність до різних конфесій, – це свій український національний державно-демократичний устрій.

У теорії та історії держави і права в основному застосовують методи пізнання, що ґрунтуються на філософському раціоналізмі. Герменевтичні підходи як методологічні засади дослідження державно-правових структур і правосвідомості громадян уперше здійснили в Європі – В. Дільтей, у Росії – Г. Шпет, спираючись на теоретичні висновки Г. Гроція (1583–1645) про те, що в юридичних нормах права слід уникати термінів, які можна тлумачити неоднозначно. У цьому дослідженні методологічні засади герменевтики спрямовані на пізнання способів мисленнєвої діяльності А. Шептицького, закладені в його словах і які сприяли «вживанню» у національну самосвідомість [74].

Зазначимо, що в теорії та історії держави і права України в радянську добу закріпилися і стали традиційними методологічні засади та категорії, які базувалися на розумінні державно-правових інститутів як таких, що відносяться до надбудови стосовно соціально-економічної базової структури. Марксистсько-ленінська філософія розглядає суспільне життя у двох площинах: по-перше, як єдність суспільного буття і суспільної свідомості; по-друге, матеріальне виробництво визначає суспільне буття. Саме матеріальне виробництво ґрунтується на приватно-буржуазній власності, що породжує антагонізм класів та їх боротьбу. При цьому суспільне буття і суспільна свідомість розглядаються суто в гносеологічній площині, тобто відповідністю форм мислення до форм буття. Отож з поля зору вилучена найсуттєвіша змістовна сутність людського життя, а саме: у суспільному бутті присутні смисложиттєві цінності людей, які мають духовний характер. Із цього випливає, як зазначив С. Франк, що «суспільне життя, як життя людське, є, по своїй суті, життя духовне» [85].

Філософсько-правовий раціоналізм, що панував у радянській науці, та його методологічні засади і категорії надавали можливість досліджувати інститути держави і права у їх абстрактному описовому вигляді. Знаменно, що будь-які спроби дослідників державно-правових інститутів вийти за межі марксистського розуміння їх історичного виміру у послідовності класового антагоністичного характеру за формаційним укладом жорстко критикувалися. Марксистська філософія права поставила формаційний уклад (рабовласницький, феодальний і капіталістичний) за основну теоретико-методологічну парадигму дослідження історії держави і права та сформувала основні категорії і принципи, серед яких класовий характер держави і права залишався незмінним. Для марксистсько-ленінської філософії права було типовим описувати елементи державних і правових структур у контексті їх зв'язку з класовими інтересами. Зазначимо, що всю методологію та категоріальний апарат дослідження держави і права в марксистсько-ленінській філософії можна назвати концепцією наукової раціональності, яка доволі поверхово тлумачить конкретно-історичні форми прояву державних і правових інституцій. Окрім того, вся марксистсько-ленінська методологія дослідження держави і права вибудована не на

засадах внутрішньої логіки становлення і розвитку цих явищ, а на основі політичного синтезу категорій і понять для операційного опису логічних конструкцій. Саме таке розуміння теорії і методології в дослідженні держави і права знаходимо і в сучасній українській науковій думці. Правовий позитивізм і «марксистська філософія права не зазнала принципових змін, а їх послідовники до цього часу зберігають свої позиції, хоча авторитет цих напрямів (особливо марксистського) в останні роки зменшується» [66, с. 67].

Таке специфічне розуміння основних категорій теорії держави і права хибує принаймні двома непорозуміннями. По-перше, державні інститути влади і права мисляться такими, що функціонують у вигляді надбудовної парасольки від зверхніх сил природи. По-друге, немає чіткого розуміння, як може надбудовний «верхній поверх» суспільного життя триматися без надійного фундаменту. Особливо вражає той факт, що роль народу в цьому концептуальному баченні не з'ясовано, оскільки антагоністичність класів невідворотно провокує постійну боротьбу на знищення одного з них. Знання фундаментальних засад становлення і розвитку держави і права, які мають філософсько-правову визначеність, становлять вихідний пункт для дослідження нашої теми. Як писав Гегель, «становлення – перша конкретна думка і, отже, перше поняття..., а оскільки становлення – перший конкретний момент, то він є також і першим істинним визначенням думки» [13, с. 142].

З огляду на об'єкт і предмет нашого дослідження важливо скористатися методом суб'єктивно-історичного розуміння проблеми. Таке розуміння є «вживанням в іншого» [83, с. 25]. За такого методологічного підходу слід розглядати мову А. Шептицького – «мову дану як факт душі» – не лише як мисленнєву діяльність, а й у функціональному її значенні, тобто звернення слова до людей, які є носіями національної свідомості і власниками національної культури та історичної української державно-правової культурної спадщини.

Застосовуючи методи об'єктивно-історичного та суб'єктивно-історичного детермінізму життєдіяльності А. Шептицького, слід виокремити його саме духовну діяльність у формі мовного мислення, яке формує думку та передає її смисл через слова. Із цього погляду важливо усвідомити сформульовану З. Мікеладзе

концептуальну методику розуміння особистості в її діалоговій сфері своєї життєдіяльності. Він вважає, що об'єктивний смисл мовного тексту має, по-перше, цільову установку; по-друге, в разі існуючої взаємної психологічної довіри (симпатії) між автором слова та слухачами, завдяки співпереживанню слово просякає духовний світ, а отже, самосвідомість, національно-патріотичні почуття і формує певну світоглядну установку [60, с. 75–77].

В. Кузнєцов вважає, що «в методології гуманітарних наук має бути відповідне місце для нової категорії – категорії розуміння слова». На його думку, це є принцип культури. Власне тут і знаходиться центральний пункт, головна ланка герменевтичної методології гуманітарних наук [44, с. 57]. Невипадково в Біблії записано: «Спочатку було Слово», бо воно містить у собі духовне начало.

Наше дослідження має специфічну особливість, оскільки воно торкається духовної сфери як самого А. Шептицького, так і Греко-католицької церкви, головним змістом функціонування якої було формування духовної культури вірян. Відомий німецький філософ, фундатор герменевтики В. Дільтей (1833–1911) вважав, що «наука про дух» має, на відміну від інших наук, не зупинятися на розумінні духовних явищ, а більшою мірою емоційно-співчутливо просякнути розумом у духовний світ іншої людини, тобто співпережити «думки» й «почуття» і в такий спосіб усвідомити «смысл», у якому внутрішньо поєднані «думка» і «почуття» [21, с. 124]. А. Шептицький вчився на юридичному факультеті, вивчав римське право, філософію права Гегеля і популярну на той час «юридичну герменевтику», у структурі знань якої містилися розробки св. Августина, зокрема «принцип контекстуальності» і «конгеніальності» [83, с. 14]. Особливу увагу на юридичному факультеті того часу приділяли вивченню «розуміння слова як мистецтва примирення суперечностей» [83, с. 16]. В юридичній герменевтиці особливу увагу приділяли тлумаченню слів кримінального, цивільного й адміністративного права, акцентуючи на їх «духовному» і психофізіологічному життєвому єднанні [83, с. 24]. Герменевтика права як методологія пізнання була доповнена принципом «культурно-історичного розуміння» не лише норм права, функціонування інститутів державної влади, а головню «функціонування суспільства у спільній діяльності

людей». Ш. Монтеск'є писав: «Суспільство – це союз людей, а не самі люди» [62, с. 185].

Г. Гадамер писав, що «прозора герменевтична вимога: розуміти сказане й пояснити, виходячи з тієї конкретної ситуації, в якій було зроблене висловлювання». Проблеми духовного життя людини і суспільства у вітчизняній теорії та історії держави і права майже не досліджувалися через те, що в Радянському Союзі методологія пізнання спиралася на філософію діалектичного матеріалізму. Лише після проголошення державного суверенітету України дослідники правовідносин у суспільстві відмежували поняття «життя» від «життєдіяльності», визначили «умови» і «форми» життєдіяльності людини, описали спосіб життя в його сутнісних характеристиках [37, с. 99]. Нерозвиненість філософсько-правових методів дослідження духовного життя людей, особливо націй, зумовлена тим, що імперські держави проводили політику денаціоналізації підкорених народів, імперська ідеологія заздалегідь визначала світоглядні засади покірності й відданості всіх верств населення. Скрізь в імперських державах з тоталітаризмом панує відсутність державної політики, спрямованої на розвиток духовної культури націй і національних меншин. В. Коцюбинський зауважив, що «інтелектуальний розвиток націй, що населяли колишню Російську імперію, якщо й здійснювався, то лише в галузі абстрактних наук, літератури, філософії, релігії. 92% неграмотного населення були закохані у свого царя-батюшку до безпам'ятства і постійно молились «Боже, царя храни» [37, с. 167].

У цьому дослідженні прагнемо подолати метафізичне бачення різнобічної діяльності А. Шептицького, яка взаємно відокремлюється і розглядається в самоті. На наш погляд, слід застосувати гегелівську діалектику, щоб зрозуміти в духовній діяльності А. Шептицького український національно-державницький контекст і відповідний зв'язок з участю у суспільно-політичному русі кінця XIX ст. у Галичині. Крім того, слід мати на увазі, що А. Шептицький пережив дві світові війни і мав практичний досвід жити і працювати в західноєвропейській державно-правовій системі, де право і правовідносини сакралізуються релігійною рефлексією і в такий спосіб стають складовою «душі народу». На відміну від

західноєвропейського державного простору, життя і діяльність у Радянському Союзі мала той недолік, що вульгарно атеїстична свідомість значною мірою зруйнувала моральні і правові засади свідомості громадян радянської України. «Атеїстичне суспільство засуджене бути дуже грубим... свобода може в ньому зберігатися хіба в словах і формах, але не в змісті» [70].

Значна частина українських громадян, яка втратила релігійну духовність і моральність і сформувала у своїй свідомості вульгарно атеїстичне світорозуміння, одночасно втратила здатність і здібність чути слово Божого проповідника, а отже, і відчуття справедливості в нормах чинного права. Оскільки в умовах радянсько-більшовицького тоталітаризму державно-правова система була лише формальною оболонкою для більшовицької партії, то саме її вожді стали предметом віри в комуністичне майбутнє. Люди звикли вірити вождям більше, ніж науково обґрунтованим та історично випродукованим ідеям національного державотворення на засадах суверенітету народу й особи громадянина. Партія практично завдяки своїй масовості була єдиним інститутом державної влади, а тому вважати, що в СРСР функціонували норми права, безглуздо. В цьому контексті А. Шептицький вважав за потрібне зміцнювати духовні світоглядні засади розуміння українцями своєї історичної долі й майбутнього державного устрою. Він формував у вірян українців внутрішнє передчуття прийдешнього державно-правового устрою з національною назвою і владою народу.

У сучасній методології наукового пізнання широко використовується дедуктивно-номологічна модель наукового пояснення. В цьому випадку пояснення зводиться до дедукції явищ із законів. Власне закони в цій моделі розглядаються не тільки причинні, але й функціональні, структурні та інші види регулярних і необхідних відносин. Але при поясненні діяльності окремих особистостей ця модель не завжди спрацьовує. В такому випадку використовується так зване раціональне пояснення. Його сутність полягає в тому, що при поясненні вчинку історичної особистості дослідник намагається розкрити мотиви, якими керувався діючий суб'єкт, і показати, що у світлі цих мотивів учинок був раціональним. Також широко використовується телеологічне, або інтенціональне пояснення. Воно вказує

не на раціональність дії, а на її інтенцію (прагнення), на мету, яку переслідує діючий індивід [83, с. 83].

З методологічного погляду державницька і громадянська діяльність А. Шептицького має обов'язково фіксуватися до конкретно-історичних умов з їх окресленою державно-правовою культурою та умонастроями суспільства, тобто враховувати «дух часу». Суть загальноєвропейської проблеми на початку діяльності А. Шептицького характеризувалася наслідками революційних національно-визвольних рухів 1848–1849 рр., зокрема прагнення українського і польського народів звільнитися з-під юрисдикції Австро-Угорщини і досягнути державного суверенітету. Ю. Вассиян у цьому контексті писав: «Шлях політичного визволення необхідно веде через зламання в собі від'ємних рис власного характеру, тої спадщини кількострічного закріпачення, що своєю безвладністю тяжить над цілим овидом нашого думання» [7, с. 197]. Навколо розв'язання української і польської національно-державницької проблеми точилася гостра ідейно-політична, соціокультурна й релігійна боротьба між лідерами обох народів. Тому у висвітленні теми цього дослідження слід застосувати метод порівняння й аналогії державно-правового поля Австро-Угорщини та Російської імперії, в складі яких були частини розділеної української нації. «Все пізнається у порівнянні». Це методологічно важливо тому, що погляди і проукраїнська державотворча й націєтворча діяльність А. Шептицького формувалися і реалізовувалися на українському етнокультурному просторі, який характеризувався істотними відмінностями державно-правових культур. В. Лук'янець вважає, що кожна доба має «свій соціальний простір, в якому непрогнозовано розгортає себе людська екзистенція цієї доби» [54, с. 5]. Якщо порівняти частини українців у межах двох ворожих на той час імперій – Австро-Угорської і Російської – з погляду їх прав і свобод національного розвитку, то можна дійти висновку, що перша частина зберегла і розвинула свою національну ідентичність, власний економічний, соціальний і духовний потенціал для успішної визвольної боротьби за державний суверенітет. Коротко можна стверджувати, що українці Австро-Угорської імперії при звичаїлися жити в конституційно-правовій державі, яка надала їм рівні права на власний національний розвиток з іншими

народами. Крім того, вони були дуже близькі за своїм державно-правовим і культурним потенціалом до західноєвропейського цивілізаційного і правового простору. Що ж до українців Російської державної юрисдикції, то їх прагнення до відродження своєї національної мови, культури, демократичних інститутів самоврядування було цілком і повністю заблоковано правовими нормами. Для значної частини українців було характерне для Російської імперії світорозуміння і світовідчуття. Вони іменувалися малоросами, оскільки втратили у своїй історичній пам'яті своє національно-державницьке ім'я.

Отже, існував істотний розрив у національному розвитку українського народу у складі Австро-Угорщини та Росії. Саме розрив у національному розвитку волів подолати своєю духовною діяльністю митрополит А. Шептицький. Так, з початком Першої світової війни А. Шептицький 15 серпня 1914 р. звернувся до урядів Австро-Угорщини та Німеччини з меморіалом, у якому висунув концепцію державно-політичного, воєнного та релігійного упорядкування всіх українських земель. Основною ідеєю цієї концепції, за словами самого митрополита, було відділення українських земель від «Росії по змозі якнайбільш відрубно, щоб надати їм симпатичний для населення характер національної території, незалежної від Росії, чужої держави царів». Цій меті мало бути підпорядковане створення самостійної української суспільно-політичної системи, війська і церкви [43, с. 68]. Хоча формально вважалося, що УГКЦ не була інститутом державної структури, митрополит використовував свій міжнародний авторитет для об'єднання українського народу в одну національну державу. Він налагодив контакти з греко-католицькими громадами Наддніпрянщини, Білорусії, виступив організатором унійних Велеградських з'їздів, зацікавив католицький світ справою об'єднання східних християн [43, с. 68].

Період духовної діяльності А. Шептицького в різних іпостасях УГКЦ у межах Австро-Угорщини тривав до проголошення ЗУНР 18 жовтня 1918 р. На стадії функціонування ЗУНР та її єднання з УНР А. Шептицький був активним учасником розбудови української національної держави. Відновлення державності Польщі в Галичині позначилося тим, що польська держава не могла йому пробачити за ту

копітку і доволі успішну діяльність, спрямовану на формування у галицьких українців української національно-державницької суб'єктності. А. Шептицький «був інтернований поляками від листопада 1918 р. до грудня 1919 р. Лише після підписання Ризької Угоди 1921 р. він одержав можливість виїхати на Захід, щоб особисто вивчити міжнародну обстановку і перспективи відродження української державності» [43, с. 69].

Наступний історичний період окреслюється існуванням галицьких земель у складі Польщі до 1939 р. Після об'єднання українських земель з 1939 по 1941 рр. А. Шептицький був митрополитом УГКЦ у Радянському Союзі й зазнав важких утисків від спецслужб і більшовицької вульгарно-атеїстичної пропаганди. Після звільнення українських земель від фашизму А. Шептицький залишався митрополитом УГКЦ в основному на нелегальному становищі до своєї кончини. Отже, він пережив досвід чотирьох різних державно-правових систем: Австро-Угорську, Польську, гітлерівської Німеччини і сталінського тоталітаризму СРСР. Остання стадія діяльності А. Шептицького дуже специфічна й непроста. Ми свідомо позначаємо наше дослідження історичними та державно-правовими параметрами, щоб виокремити погляди А. Шептицького на сутність української держави і права залежно від пережитого ним досвіду.

Конструювання історичного часу і простору в цьому дослідженні передбачає виокремлення тривалості і тяглості діяльності А. Шептицького в складі чітко визначеної державно-правової культури. У методології філософсько-правового дослідження цей процес називають виділенням предмета й об'єкта в чітких межах історичного часу. Отже, перший період діяльності А. Шептицького можна окреслити з дня його призначення на посаду професора догматики у Вищій богословській школі оо. Василіан у Кристинополі, пізніше, 17 червня 1899 р., папа Лев XIII іменував його Станіславським єпископом, а 2 лютого 1899 р. австрійський цісар Франц Йосиф I іменував ігумена Львівського василіанського монастиря св. Онуфрія Андрея Шептицького Станіславським єпископом. Відтоді розпочалася архієрейська праця владики, яка тривала понад 45 років [29, с. 11–12].

Методологічно важливо врахувати, що «світорозуміння – це не доктрина, а метод, що дає не готові догми, а відправні пункти для подальшого дослідження і метод для цього дослідження» [55, с. 352].

Відомий німецький філософ Г. Зіммель сформулював ідеї, погляди на сутність суспільного життя («філософія життя»), які мають методологічне значення для розуміння державотворчої діяльності не в абстрактному сенсі, а конкретно-історичному плині життя людей. Він акцентував увагу на тому, що потрібно змінити парадигму пізнання від філософсько-правового теоретизування до методологічного конкретно-історичного індивідуального бачення реальності, з урахуванням емоцій. О. Філіпов вважає, що Г. Зіммель був одним із засновників «соціології емоцій» [82, с. 43–45]. В методології Г. Зіммеля є дуже важлива світоглядна засада – основні поняття в будь-якій галузі знань суспільного життя мають відображати історично обумовлені цілі людей, мотиви їх діяльності, спонукальні сили волі і соціальних почуттів. На той час, коли митрополит А. Шептицький розпочав свою духовну і громадську діяльність, найважливішим завданням постало формування національного патріотизму українців. Національна самосвідомість і національний патріотизм мали стати, згідно з поглядами А. Шептицького, духовною засадою українського державотворення спочатку в національно-українській суб'єктності, пізніше в історичній практиці. Г. Зіммель вважав головним у дослідженні суспільного життя простежити історичну долю суспільства та форм самоорганізації в тісному взаємозв'язку, тобто виявити глибинні смисложиттєві фактори. Г. Зіммель був переконаний, що особа в суспільстві одночасно «перебуває всередині» і «перебуває ззовні», має відповідні форми самоідентифікації [28, с. 430].

Методологія має визначити, в який спосіб тлумачити творчо конструктивну проукраїнську державницьку діяльність А. Шептицького в контексті його правових поглядів. У цьому ракурсі важлива думка Ж.-Ж. Руссо, який обґрунтував ідею загальної волі з боку самого народу як єдиного цілого, що домагається здійснення свого інтересу як єдиного цілого, тобто нації. А. Лінкольн чітко сформулював цю тезу так: «Правління народу, через народ і для народу» [50, с. 80].

М. Юрій у цьому контексті пише, що в УНР «влада і народ жили в різних вимірах... Суспільство було на краю прірви» [98, с. 205]. Отже, маємо намір у методології дослідження застосувати здобутки вітчизняної філософської думки, яка доволі чітко визначила, що в складі реально існуючої об'єктивної дійсності є лише глибинна сутність – це людина та світ, який вона освоїла і одухотворила [89, с. 28; 76, с. 175].

Зазначимо, що відтворення національної свідомості у широких колах соціального організму, який сторіччями був у складі держав-завойовниць, дуже ускладнюється, якщо в сім'ї не відтворювалася національна свідомість через зміну поколінь. Неможливо окремій людині відродити українську національну свідомість, якщо вона постійно перебуває в державно-правовому просторі іншоетнічної культури. В межах національного соціокультурного простору, що є частиною іншої національної держави, можна зберегти національну мову, побутову культуру, звичаї, традиції, які також будуть піддаватися руйнації під тиском існуючих у державі обставин. Проте українській спільноті в складі Австрії вдалося значною мірою зберегти свою мову і культуру в сільських громадах і невеликих містечках. У великих адміністративних містах українська мова витісняється і на її місце входить мова національної держави. Як бачимо, проблема, яку довелося вирішувати А. Шептицькому у відродженні української національної свідомості, була доволі складною і неоднозначною. Проте УГКЦ брала активну участь у збереженні української духовної культури. Цей арбітр – «суспільство, яке зобов'язане своїм моральним домінування не своїй фізичній силі, не своїй природі. Вона мала необхідний авторитет для регулювання приватних інтересів, адже вона знаходиться над ними і тому не є однією стороною у суперечці» [103, с. 117]. Як стверджує М. Юрій, у Західній Україні, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, українському народові значною мірою допомогла зберегти свою індивідуальність і остаточно не відійти від західної культури саме греко-католицька церква. «Уніатське духовництво залишилось єдиним репрезентантом свого етносу, стаючи на сторожі своєї мови, традицій і особливо віри, що стала ознакою ідентифікації «Ми» українського» [98, с. 342].

Ставши митрополитом УГКЦ, А. Шептицький розумів, що український народ під юрисдикцією Австро-Угорської держави значною мірою зберіг себе в національному мовному і культурному змісті. Але до виходу на суспільно-політичну арену боротьби за державний суверенітет народ не був підготовлений, незважаючи на наявність політичних партій та їх агітаційної діяльності. А. Шептицький, маючи глибокі і всебічні знання з теорії держави і права, усвідомлював, що широкі народні верстви на відміну від лідерів політичних партій ще не дозріли до боротьби за державну незалежність через те, що в них не сформована національно-державницька суб'єктність. Він вивчав гегелівську філософію права й розумів його концептуальну сутність національно-державницької суб'єктності.

Застосовуючи методи сучасної герменевтики в дослідженні проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького, слід звернути увагу на основоположні її принципи, а саме: прискіпливо осягнути розумом слова й словосполучення його проповідей й послань, у яких він звертається до українців. Зауважимо, що в самосвідомості української спільноти, яка була в складі Австро-Угорської освіченої монархії, в її духовному житті збереглися українські державні назви і символи її величі. Слова, які позначають українську національно-державницьку спільноту та її культуру, на тлі чужоземного поневолення мають духовну силу, могутність і здатність історичної рефлексії та формування генетичних зв'язків української історії держави і права. Т. Шевченко дав досить влучне визначення слову, яке має в собі спогад про українську державність минулих часів: «Ну що б, здавалося, слова..., слова то голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, як їх почує» [91, с. 94–95].

Відповідно до герменевтичних методів пізнання особливу увагу слід приділяти мові нації, особливо її державно-правовій термінології. Вихідним принципом герменевтики Г. Гадамера є твердження про те, що «все, що передбачається в герменевтиці, є лише мова і все, що її стосується, включно об'єктивні і суб'єктивні передумови, треба брати з мови» [83, с. 50]. Російська імперія проводила політику денационалізації українського народу й заборонила розмовляти українцям рідною мовою в публічному суспільно-політичному і державно-правовому житті. У такий

спосіб українська нація наприкінці XIX – на початку XX ст. утратила свою історико-державницьку пам'ять і позбулася власної державно-правової термінології, замінивши її російськомовною. Це призвело до того, що навіть національна самоідентифікація підросійської України здійснювалася за лексикою, яку Російська імперія дала Україні, – «малороси». В цьому контексті стає зрозумілим, що А. Шептицький звертав особливу увагу на відродження української мови та зміцнення її новотвореннями з державно-правової лексики європейських народів, приміром, «республіка», «демократія» тощо.

У герменевтичній логіці існує розуміння смислу слова і значення. В державно-правовій лексиці концептуальний зміст має українська назва історичних форм державності і права, які були в минулому і які здатні синтезувати новотворення в майбутній державно-правовій системі України. Українська спільнота в Австрії зберегла і розширила національну назву своєї колишньої держави – Галицького князівства, та зуміла його закріпити в державно-правовій лексиці Австро-Угорщини у назвах «Галицький сойм» – одного з інститутів тодішньої держави, «посол Галицького сойму» та ін.

Усебічна діяльність митрополита А. Шептицького, спрямована на зміцнення і розвиток української мови, спричинила внутрішній свідомий потяг до самоідентифікації «галичани», підкреслюючи національну спадкову державницьку позицію. Ментальні сили й емоціональні із чіткою національною самовизначеністю мобілізують волю людей до національно-державницького творення. Саме в цьому напрямі плідно працював А. Шептицький.

Характеризуючи стосунки А. Шептицького й лідерів польського національно-визвольного руху, слід торкнутися ширшого кола питань і в контексті української громади Галичини в складі Австрії, яка на той час твердо стояла на основі конституційно-правової регламентації відносин між національними меншинами та між громадянським суспільством і державою. Конституційне право Австрійської держави із середини XIX ст. збагатило українську і польську громади розумінням не лише відносин власності, але головно правовідносин узагалі та громадянських і політичних прав зокрема. Галицькі українці на той час належали до іншої держави,

до іншої церкви, ніж Велика Україна, і жили під іншими, переважно польським і німецьким, культурними впливами. «Їх світогляд генетично формувався і рівнявся на західноєвропейську – австро-німецьку та польську – культуру, звичаї і традиції. Уніатська церква в Галичині формує універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який докорінно відрізняється від православного візантійського менталітету Наддніпрянської України» [98, с. 704–705].

З огляду на сказане стає зрозуміло, що російські, особливо радянські дослідники державницької діяльності А. Шептицького неадекватно усвідомлювали тодішню суспільно-політичну й державно-правову дійсність Австрії і характер українського й польського національно-визвольних рухів. Відсутність на той час, як і пізніше, апології державно-правової реальності робить пізнання обмеженим. Адже Австрія, будучи освіченою монархією на етапі втілення ідей Європейського Просвітництва, прагнула перш за все спрямувати державну політику на раціоналізацію та інтелектуалізацію суспільної та індивідуальної свідомості й самого життя народів. При цьому вже в середині XIX ст. українська мова в Галичині збагатилася новими суспільно-політичними і державно-правовими термінами. У тодішній лексиці російських і українських критиків провідників Української греко-католицької церкви були відсутні аналогії, тому що Російська імперія і Радянський Союз не мали конституційно-правової системи в державі. Радянська конституція була лише формальним юридичним актом, відірваним від реального правління більшовицької партії. Російські і більшовицькі критики діяльності А. Шептицького, як і всієї Української греко-католицької церкви, не могли адекватно оцінити і зрозуміти процес національно-визвольного руху галицьких українців, політичні провідники якого часто теоретично не передбачали будь-які форми державницького союзу з Росією.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українському і польському національно-визвольних рухах Галичини в складі Австрії дуже гостро дискутувалася проблема «русофільства» й «москвофільства» в аналізі майбутньої автономізації українського і польського державницького життя в разі особливого розвитку найбільших на той час імперій – Російської та Австрійської. Москвофіли в 1878 р. створили «Общество

им. М. Качковського» та поширювали у своїй пропаганді ідеї скасування абсолютизму в Росії, заведення конституційного ладу, автономії України [41, с. 374]. Вони агітували спочатку помірковану інтелігенцію і священників та розбудовували розгалужену в межах Галичини структуру своїх організацій, що заважало священикам православної і католицької церков порозумітися і згуртуватися на основі української національної мрії. Крім того, в українському соціокультурному просторі в складі Австро-Угорщини були присутні осередки християнсько-політичного об'єднання Московського патріархату під назвою «Союз руського народу». Це була на території Російської імперії, а отже, і Наддніпрянщини масова чорносотенна організація, що сформувалась у Петербурзі в жовтні 1905 р. Її провідниками стали Дубровін і Пуришкевич. Її осередок був у Почаївській Лаврі на Тернопільщині, а також в Одесі і Києві. Серед провінційних осередків ця організація мала на Тернопільщині найнестерпніший для українського відродження друкований орган – «Почаївський листок», в якому закликали до погромів єврейських організацій і нищення їх фінансових і торгівельних структур [41, с. 378]. Слід зауважити, що цей союз нині відродився в Росії і готує на Донбас добровольців, які воюють проти українського народу. Елементи цього союзу чітко проглядаються в діяльності проросійської організації «Пам'ять». До цього слід додати, що Московський патріархат використовував своїх прибічників із числа священнослужителів православних церков України для ідеологічної роботи задля збереження України в складі Росії.

У цьому контексті звернімо увагу й на Ставропігійний інститут у Львові, який був організований на базі Львівського успенського братства на основі декрету цесаря Йосифа II. Наприкінці XIX ст. цю культурно-освітню релігійну установу опанували москвофіли. Вони домоглися усунення від керівництва діячів українського національного руху та розпочали широку пропаганду ідеї «єдиного неделимого руського народу» [41, с. 379]. На Стрийщині «більшість духовенства причислялася до москвофільського табору», тут найбільше розгорнулася боротьба між москвофілами й поляками. Навіть частина українських інституцій («Народний дім» і «Ставропігія») «вже цілком зорієнтовані на Росію» [30, с. 121, 123].

Для глибшого розуміння державницької проукраїнської діяльності А. Шептицького на рубежі XIX–XX ст. потрібно врахувати й експансію ідеології марксизму, що прямувала до акумуляції робітничого революційного досвіду й покликана була боротися з будь-якими домаганнями націй на державне самовизначення.

Отже, історична ситуація в Європі на той час, по-перше, досить швидко змінювалася; по-друге, інтенсивно революціонізувалася; по-третє, в Галичині національно-визвольний рух українців і поляків бере верх. У цьому контексті суспільно-політичні і правові відносини в національно-визвольному русі українського і польського народів Галичини в складі Австрії змінювалися мірою того, як розвивалися геополітичні події. При цьому під тиском ідеології пролетарської революції осмислення національного життя українцями значно пожвавішало, а лідерам тодішніх українських і польських партій доводилося освоювати й осягати нову соціал-революційну пролетарську мову та її світорозуміння. Природно, що на цьому соціал-революційному пролетарському ідеологічному тлі виникли розбіжності між провідниками українського національно-визвольного руху Галичини і Наддніпрянщини, з одного боку, та між українськими і польськими провідниками визвольних змагань – з іншого. Сутність ціннісно-світоглядних розбіжностей у розумінні майбутньої української держави між українцями галичанами і наддніпрянцями виявлялася на ментальному світосприйнятті і світобаченні. Так, у галицьких українців ще за часів Польсько-Литовської держави у свідомості було «надзвичайно багато елементів польської культури і державності» [98, с. 715]. Цінним здобутком української громади в складі Австрії була не лише Греко-католицька церква, діяльність якої ґрунтувалася на державно-правових засадах, але її національно-культурна українська суверенність в інституційній формі, інтегрованій у громадянське суспільство.

Загалом правовий і організаційний механізм взаємодії Української греко-католицької церкви під керівництвом митрополита А. Шептицького з державою та іншими релігійними конфесіями полягав у налагодженні співпраці для формування спільної політики на удосконалення юридичних норм щодо свободи віросповідання

та дотримання прав і свобод людини і громадянина й національних меншин. Він прагнув до співпраці з православними українськими і вірменським церквами й обговорював з ними механізм координації для реалізації вимог до інститутів державної влади для забезпечення прав і свобод та усунення утисків з боку польської адміністрації та керівників римо-католицької церкви.

З методологічного погляду важливо зрозуміти суб'єктність митрополита А. Шептицького, особливо його політико-правове бачення українського народу в межах європейського цивілізаційного простору, в якому всі народи на початку ХХ ст. набули конституційних прав культурно-мовної автономії та залучались до активного політичного і державницького життя, набуваючи досвід національного державотворення. Із цього погляду важливо застосувати порівняльний аналіз розвитку української національної суб'єктності в складі Австро-Угорщини та Наддніпрянської України в складі Російської імперії. При цьому слід урахувати, що такий аналіз правового статусу українства у двох імперіях має бути здійснений відповідно до політичного і правового виміру національного життя народу та громадянина. Такий підхід дає можливість глибше і всебічно вивчити утворення ЗУНР і УНР та причини їх зруйнування. Найбільшої уваги заслуговує розуміння громадських організацій в українському державотворенні, які на різних стадіях національного розвитку інволюційно трансформувалися в національно-державницькі інститути.

З огляду на сказане, в дослідженні державницької діяльності А. Шептицького чинні в теорії держави і права методи, сформовані на основі філософського раціоналізму, недостатні. Саме тому зосередили увагу на методах герменевтики, які, на наш погляд, дають можливість глибше і змістовніше досягнути сутність ключових категорій дослідження в історичному і правовому контекстах.

Будь-яка тема правознавчого дослідження може бути реалізована у відносно систематизованій структурі категорій, понять і термінів, які в теорії та історії держави і права концептуально синтезовані.

Однією з ключових категорій цього дослідження є «державотворча діяльність». Згідно з висновками С. Онищук, у західноєвропейській теорії держави і права та

політології «процес будівництва держави позначається терміном «state building» – державне будівництво, який інтерпретує принцип конструювання держави і нації» [67, с. 16]. Зауважимо, що різнобічна діяльність А. Шептицького збіглася в часі з реформами державно-правової системи Австрії, які започаткувала монархія. Ідейно-світоглядним джерелом цих реформ була філософсько-правова концепція Європейського Просвітництва з її доктринами «природних прав людини», «права приватної власності». Важливим компонентом у цій концепції була ідея просвітництва народу та його суверенітету і концепт «суспільного договору», а також формування громадянського суспільства й розбудови такої державно-правової системи, яка мала б охороняти природні права людини і громадянина та національних меншин. Згідно з державно-правовою теорією Просвітництва, народ визнавався єдиним джерелом і основою права. Під суверенітетом розумілося право народу створювати й визначати таку форму державного устрою, яка для цього народу з його культурою, рівнем розвитку виробництва найбільше відповідає його історичним потребам для саморозвитку. При цьому наголошувалося, що представники всіх інститутів державної влади – законодавчої, виконавчої і судової – не можуть виконувати ніяких зобов'язань, окрім тих, що прописані в законах, тобто утверджувалась ідея верховенства права. Ці світоглядні переконання стали домінуючими у більшості європейських країн, у т. ч. і в Австрії.

Наддніпрянина, на відміну від західноукраїнських земель, не мала можливості освоїти ці ідеї, позаяк політичний режим Російської імперії всіляко обмежував можливість їх розповсюдження. Нав'язане українській суспільній свідомості християнське єдиновірство з російською народністю і державністю набуло догматизму й укорінило в самосвідомості українців їх малоросійський статус.

Культурна й освітня діяльність Греко-католицької церкви та її провідників упродовж усього періоду аж донині спиралась на державно-правову ідеологію Просвітництва. Митрополит А. Шептицький зрозумів своє призначення, з огляду на свій національно-патріотичний спосіб мислення, зумів досягнути філософсько-правові ідеї лібералізму, націоналізму і ввести їх у християнське віровчення. Він

прагнув поєднати всі існуючі на той час політичні ідеї до демократичного лібералізму і вважав своїм обов'язком упевнити в цьому український народ. З огляду на його діяльність, особливо у сфері освіти й духовної культури, він осмислює правові погляди класичного лібералізму, націології, філософії і богослов'я спочатку як різні способи, що в них моделює розум бачення майбутнього. Проте у кінцевому висновку він прагнув поєднати різні вищевказані бачення світу, щоб не протиставляти їх і не творити у суспільстві різновекторне бачення свого майбутнього. З усіх ідеологій А. Шептицький виокремив з націології ті світоглядні цінності, які найбільшою мірою поєднуються з його релігійним баченням майбутнього українського народу, тобто його бачення стає національно-релігійним. Він прагнув реформувати українські християнські церкви так, щоб створити з них єдиний інститут українського народу та зробити християнську церкву національною. В цьому контексті він цілком поділяв думку Р. Колінгвуда, який вважав, що Просвітництво проголосило «світанок сучасного наукового духу» [33, с. 139]. Просвітництво орієнтувало духовних провідників християнських церков знайти спосіб адаптувати своє релігійне вчення до історичних вимог національно-демократичного визвольного руху, відчувати «дух часу». Отже, релігія в кожній нації є однією з головних діючих сил її історичного розвитку.

З Європейського Просвітництва логічно виокремлюється націоналізм. «Поняття нації є спадкоємним багатьох традицій політичної думки, а отже, є загальноєвропейським інтелектуальним і культурним витвором, а саме: в націоналізмі нація перебуває в центрі уваги» [51, с. 19]. У багатогранній освітній діяльності митрополита А. Шептицького чітко проглядається одна з основних ідей Європейського Просвітництва, а саме, висловлювання Вольтера про те, що будь-який деспот «буде безпорадним, якщо не матиме освіченого народу» [33, с. 145]. Саме тому Російська імперія проводила політику щодо українського народу, по-перше, русифікаторську, по-друге, намагалася всі народи імперії тримати у безпросвітстві. Незважаючи на те, що в цей час уся цивілізована Європа визнала важливу роль християнської релігії, Росія перетворила релігію на інститут великодержавницької ідеології та відокремила її від народу. А. Тойнбі вважав, що

«духовна складова цивілізації, особливо релігія, є вихідним началом, альфа і омега цивілізації» [33, с. 227]. Він називає західноєвропейську цивілізацію наслідком розвитку науки і християнської духовності, а Росію іменує візантійським християнством, яке сповідує деспотичну складову, сакралізує владу у формі цезаризму. Л. Тихомиров стверджував: «Де дух, там свобода... Джерела свободи і права широко розкрило світу християнство, і, зрікаючись християнства, світ закриває їх для себе, приводячи цим і свою громадськість до зречення прав особистості» [79].

У реальному історичному житті інституалізація релігійних установ була потребою життєдіяльності людей і забезпечувала найширше коло духовних інтересів. Європейські мислителі засуджували російський деспотизм і вважали, що це є певною формою дикунства. Так, відомий учений-історик Болінброк писав: «Потрібно визнати дуже великим обманом з позиції розуму, що хтось дістав мудрість із досвіду деспотичної форми правління, яка більше підходить до дикунства або варварства» [7, с. 206]. Представники Європейського Просвітництва вважали, що потрібно визнати владу не від Бога, а від народу, і що освіта для народу дає йому мудрість, а християнська церква – мораль, що в синтезі формує цивілізовану духовність.

Поняття національної духовності слід розуміти в такому ключі, що українська обрядова хліборобська культура була переформатована християнським віровченням і набула національного українського характеру й змісту і нині є невід'ємною складовою його культури, яка вирізняє від інших націй. Франсуа Рене де Шатобріан писав у своїй праці «Геній християнства» про те, що в християнських обрядах є його мистецтво, яке має в собі величезну духовну силу, особливо в естетичному почутті. Історія християнського мистецтва в кінцевому підсумку виймає дух вірян і водночас відтворює його в нових поколіннях [97, с. 179].

Реформи в Австрії сприяли легалізації в українському середовищі його різноманітних громадських організацій і політичних партій, які своєю діяльністю відновили історичну українську національну самосвідомість. Починаючи з «Весни народів» 1848–1849 рр., в Австрії розпочалося втілення правових норм, які в

основному збігалися з філософсько-правовою ідеологією Просвітництва, в розбудову конституційної держави. Монархія Австрії практично здійснила програму істотного оновлення всієї державно-правової системи, особливо стосовно надання рівних прав і свобод усім народам. Отже, розпочате творення нової інституційної системи влади і норм права зміцнили в суспільній свідомості розуміння поняття «державотворення» та державотворчої діяльності.

У цьому контексті слід виділити поняття «історичні стадії українського національного відродження». Відомий чеський дослідник М. Грох, дослідивши процеси відродження слов'янських народів у складі Австрії, виокремив першу стадію – «академічну», яка відображає лише одну складову, а саме розробку найбільш освіченою національною верствою основних наукових знань, які характеризують сутність слов'янських націй, – історичних, етнографічних, мовних, культурних, релігійних і т. д. Так, у жовтні 1848 р. у Галичині відбувся «з'їзд руських учених при участі 110 осіб» [30, с. 11]. Перед тим було видано шеститомну «Історію карпатських русинів». На нашу думку, у відродженні національної свідомості українців у складі Австрії вагому роль відіграли громадські просвітницькі й культурницькі організації, започатковані уніатськими священиками та інтелігенцією. Отже, на першій стадії українського просвітництва, яке було підтримане передовими верствами, був сформований свідомий народно-етнічний український соціальний суб'єкт.

З методологічної точки зору етнокультурна українська народна самоідентифікація – це вже очищена, звільнена від присутності в ній іншоетнічних світоглядних цінностей. Соціокультурний вимір народної свідомості характеризує ступінь її саморозвитку та окреслює самопізнання в середовищі інших етнічних культур. З погляду поняття «саморозвитку» народу можна стверджувати, що денаціоналізована українська спільнота, яку окремі дослідники визначали формулою «хлоп і пан», змогла піднятися у своєму світорозумінні і світобаченні й окреслити контури свого майбутнього світотворення до народно-національної ідентичності.

Завершенням цієї стадії було формування українського ідеалу, змістом якого стало усвідомлення українським народом своєї культурно-мовної та історичної ідентичності. Це слугувало підвалиною подальшого розвитку національної української свідомості, що прискорило формування політичних організацій і розробки політичної ідеології українства, що зафіксувало становлення політичної суб'єктності. На другій стадії розпочався процес політичної мобілізації всіх соціальних структур українства та розробки національної ідеї. Діяльність митрополита А. Шептицького розпочалася на третій стадії, коли українство почало формувати свою державно-правову ідеологію і свідомість. Цьому сприяли ліберальні реформи. Отже, поняття «державницька діяльність» слід розуміти в системі категорій «лібералізація реформ», «парламентаризм», «місцеве самоврядування», «виборче право» в їх інституційному і функціональному вимірах.

Державницька діяльність А. Шептицького в системі парламентських інститутів Австрії сприяла реалізації його задумів щодо розробки правових норм, які забезпечували залучення широких верств населення до державотворчої діяльності на місцевому рівні.

Філософські категорії і поняття в логічному взаємозв'язку з філософсько-правовими утворюють каркас загального розуміння суспільного життя й виокремлюють державно-правові його засади.

У цьому контексті слід нагадати загальнотеоретичне визначення держави, яке сформульоване в наукових працях. «Держава, – пише С. Франк, – це єдність планомірно вибудованої соціальної волі. Оскільки органічна первинна багатоедність, утворюючи суспільство, усвідомлює саму себе, формується в цілісну суспільну свідомість, вона реалізує себе і у формі свідомої, вимушеної волі, планомірно розбудовує і зміцнює себе... шляхом продукування особливого представницького органу. Цей орган є державна влада» [85, с. 137]. Далі він пише, що початкова держава має лише військово-адміністративне значення. «Держава вибудовується під впливом зовнішньої небезпеки: коли суспільству загрожує загибель від ворога (інколи від внутрішніх чвар)» [85, с. 137]. Один із визначних мислителів доби Просвітництва Дж. Локк так розумів сутність держави:

«Добровільна угода дає... політичну владу уряду на благо їх підданих, щоб забезпечити їх володіння і використання їх власності» [53, с. 365], а «суспільство постійно зберігає верховну владу для свого збереження від спокус і підступних задумок кого завгодно, навіть своїх законодавців» [53, с. 207]. «Держава, – писав Гегель, – це дійсність моральної ідеї, моральний дух як очевидна самій собі ясна субстанційна воля, яка мислить і знає себе й виконує те, що вона знає й скільки вона знає» [14, с. 213].

Ключове поняття «влада» передбачає, що вона, як пише Л. Тихомиров, «виникає для підтримки порядку, який регулює відносини між людьми у суспільстві. Влада стає силою, що здійснює у суспільстві і державі вищу основу правди» [78, с. 13].

Якщо звернутися до теорії держави і права західноєвропейської наукової думки, то бачимо, що дослідники мають різноманітні підходи до вивчення означених явищ, але завжди в єдності об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивно-історичне й суб'єктивно-мотивоване розуміння держави і права є найбільш поширене в європейській науковій думці, тобто дослідники держави і права минулих історичних часів народів, використовуючи об'єктивно-історичний і суб'єктивно-мотиваційний контекст, «прагнуть до адекватного оживлення мертвого» [83, с. 109].

У структурі понять, термінів, слів і словосполучень виокремлюємо історичну постать А. Шептицького, який своєю багатогранною діяльністю зміцнював цивілізаційні основи певних груп народів, держав і релігійних конфесій і заслужив визнання у світовому масштабі. Будучи визначною особистістю європейської духовної культури й активним борцем за право українського народу на державний суверенітет, А. Шептицький зосередив увагу до себе як з боку прихильників його діяльності, так і з боку супротивників – в основному від Російської імперської держави та більшовицького режиму. Будучи юридично освіченою і мислячи на рівні філософської і духовної рефлексії людиною з властивим українським патріотизмом, він спрямував внутрішні духовні сили у русло підготовки української нації до самостійного державницького життя. Саме в цьому контексті маємо розуміти

поняття «проукраїнська державницька діяльність». Е. Гіденс писав, що «в принципі завжди можна вивчати структури на основі їх структурації як ряду відтворювання практичних звичаїв. Досліджувати структурацію практики – означає пояснювати як структури формувальних завжди діяльності і, навпаки, як діяльність оформляє структуру» [104, с. 161]. І далі: «Діючі суб'єкти, – пише Гіденс, – дістають ресурси у виробленні взаємодії, де ці ресурси виступають як структури домінування. Ресурси – це засоби, за допомогою яких використовували владу у звичному сформованому порядку взаємодії, і водночас вони є суттєвими структурними елементами соціальних систем» [104, с. 161].

Термін «проукраїнська» відображає юридично-правовий стан А.Шептицького як громадянина інших держав, оскільки він лише в невеликому проміжку історії був громадянином ЗУНР.

Поняття «духовна діяльність» має для цього дослідження дуже важливе значення. Людське життя зумовлюється безліччю різноманітних духовних явищ, сил, чинників. Усі вони в цілісності відображаються поняттям «духовне життя». Отже, слід розрізняти широке значення поняття «духовна діяльність» і його вузьке визначення. У широкому розумінні духовна діяльність охопила всі релігійні та мистецькі форми прояву людської творчості і вірувань. На стадії ранніх форм життя людина освоювала світ міфологічним світовідчуттям і світобаченням. М. Юрій про міфологічне освоєння світу нашими предками пише так: «Перша історична форма осягнення світу – це міфи. Міф і міфологічне мислення – стартовий момент в історії людства і разом з тим органічна частина сучасної культури, що збереглася. Міф є продуктом мисленнєвої діяльності, а тому відноситься до продуктів духовної культури. В міфології випродуковуються види і жанри мистецтв і релігійні вірування. «Міф стає символом віри» [98, с. 51, 53, 63]. Всі релігії світу сформувалися на основі міфотворчості і пов'язані з бажанням знайти першооснову життя у формі духовної сили, яким і стає уявлення про богів. Християнська релігія сформувалася в лоні європейської цивілізації і здобула визнання в державах свого особливого статусу. «Бог – це те, чим підтримується поділ визначуваного і того, що визначається: добра і зла» [98, с. 254]. Отже, визначальним у християнській релігії є

віра в Бога як творця добра. Саме цей смисл надає вірі в Бога найвищої цінності. В. Коцюбинський вважає, що консервування присутності у свідомості людини уявлень про Бога «у плінності життя лежить в основі релігії» [37, с. 98].

Нагадаємо, що в кінці XIX – на початку XX ст. громадські і політичні діячі національно-визвольних рухів в імперських державах по-різному ставилися як до титульної нації та її церкви, так і до інших народів і релігійних конфесій. Істотним є те, що значна частина представників українського національно-визвольного руху прихильно ставилася до австрійського уряду, інших інститутів держави та завдячувала тому, що проведені реформи надали українству реальні можливості легітимно, в межах чинних юридичних норм, розвивати всі складові українського життя – від господарського до політичного. Єдність політичних, громадських і духовних сил українського народу у складі Австрії забезпечила йому стійку світоглядну орієнтацію у виборі свого майбутнього. Проте, були спроби деяких політичних сил привнести в національно-визвольну ідеологію соціалістичні ідеї К. Маркса і на цій основі перевести національно-визвольну боротьбу на класову. Зокрема І. Франко разом з М. Драгомановим деякий час поділяли марксистську соціалістичну ідею та концепт федералізму майбутнього українського народу в складі Російської держави. Незважаючи на те, що соціалістичні погляди І. Франка мали передусім етичне забарвлення, він у майбутній українській державі не надавав чільного місця і ролі церкви в громадському і духовному житті.

Поняття «державно-правова культура» відображає реалістичність просторово-часового соціального буття суспільства, яке в основній своїй більшості усвідомлює необхідність наявних інститутів державної влади, норм права й на основі цього самоорганізовує свої відносини у житті. Відповідно до цього визначення рівень державно-правової культури українців СРСР і Заходу відрізняється передусім одним критерієм: перші орієнтуються на вирішення суперечностей будь-якого характеру за допомогою партійних інститутів, а другі – за допомогою кваліфікованих юристів – адвокатів, суддів, нотаріусів. У СРСР існувала партократія, а не правоврядування. Г. Гегель писав: «Право за формою своєї чинності у певній державі – це авторитет закону» [14, с. 19]. Сказане означає, що і нині продовжує існувати рецидив

партократизму в Україні, що і нинішня система правової культури має свої істотні недоліки. Запущена у суверенну українську державу інституційно закріплена в СРСР система партократії виявилася нездатною реформувати державно-правову систему на засадах демократії.

Сучасний французький філософ Е. Морен вважає, що історичні форми життя суспільства залежать від соціальної складності та владної структури, що на першому етапі влада «виникла з «природної» спонтанної організації... Порядок міститься в культурі, в суспільстві, з його системою норм і заборон, з правилами організації» [111, с. 90–109]. Е. Гіденс вважає, що діючі суб'єкти державотворчості черпають ресурси у виробництві і ці ресурси виступають як структури панування [16, с. 86].

Проблематика дослідження орієнтує на врахування «духу часу». Т. де Шарден висловив думку про «дух часу»: «...власне гнучка дія Духу, а не жорсткі детермінанти Матерії надають стійкості матерії» [90, с. 129]. У другій половині XIX та на початку XX ст. найвиразніше в Європі виявився «дух націй», які прагнули для себе державного суверенітету.

Відомий італійський мислитель Дж. Мацціні вважав, що «коли народ із плином століть визначився зі своєю місією і відкрив, опанував, втілив у собі принцип, який утворює суть його життя; якщо він керується формою врядування, що домінувала упродовж тривалого історичного розвитку цього принципу – тоді цей народ має перед собою таку перспективу реформ, яка збільшує практичне застосування цього принципу... Ця форма врядування спроможна – за умови, що вона залишає неушкодженою свободу думки та індивіда – спрямувати повільний рух нового розуміння національного або інтернаціонального життя» [59, с. 65].

Поняття «державницька суб'єктність» відображає наявність у національній свідомості народу інтегрованої емоційно-вольової патріотичної сили в життєву позицію боротьби за незалежність. Національно-державницька суб'єктність – це особливий структурний елемент функціонування національної свідомості, своєрідний згусток духовних активованих зовні спільних сил у боротьбі за державний суверенітет. Р. Баскар наголошує, що «соціальні структури, на відміну від природних, не існують незалежно від видів діяльності, які вони контролюють...

й від розуміння суб'єктами того, що вони роблять» [101, с. 161]. Відповідно до ситуації, що склалася в 1917–1918 рр., українська національна свідомість різних частин України була дуже відмінною: українське суспільство в складі Австро-Угорщини чітко виявило національно-державницьку суб'єктність, тоді як українці Російської імперії не мали навіть будь-яких проявів своєї національно-державницької суб'єктності, унаслідок чого виявився пасивний вотум недовіри до керівництва Центральної Ради УНР.

Цілеспрямувальною духовною силою народу в його боротьбі за державну незалежність є національна ідея, яка мотивує раціональні, емоційні та вольові сили на активну дію в розбудові своєї державності. Е. Дюркгейм вважав, що «суспільна воля мала поважатися не тому, що вона спільна, а тому, що вона збагненна» [103, с. 117]. У правовій теорії Г. Гегеля дві суб'єктивні волі, домовляючись про співпрацю, формують спільну волю, яка й становить сферу договору [14, с. 79].

Поняття «механізм» у теорії та історії держави і права вживається не так часто тому, що філософський раціоналізм сприяв абстрактному розумінню функціонування інститутів влади і норм права, тобто відірвано від суб'єктивної складової правовідносин. У цьому дослідженні поняття «механізм» запроваджується в наукове мислення, щоб конкретно зафіксувати, досягнути розумом свідоме застосування А. Шептицьким слів і словосполучень для мисленнєвого впливу на сприйняття віруючих його думок і поглядів на місце й роль держави і права в українському майбутньому державотворенні. У процесі живого спілкування митрополита А. Шептицького з вірянами слова та їх емоційний супровід є тим механізмом, за допомогою якого він зміцнював українську національну свідомість і формував державницьку суб'єктність. Слова як матеріальний носій думки є тим механізмом, який пов'язував А. Шептицького з його слухачами і читачами. У слові є ще не менш важлива функція – виражати своє бачення світу та привласнювати знання і думки, які в ньому втілені. Без слова митрополит А. Шептицький не міг би реалізувати себе як суб'єкта українського національного державотворення. Слово як механізм зв'язку між людьми, які в розмові обмінюються думками, формує спосіб мислення, оскільки воно репрезентує українську національну мову. В українському

мовному інформаційному просторі її носії являють свою національну ідентичність і репрезентують національну суб'єктність.

Відомий вітчизняний філософ С. Кримський, аналізуючи походження слів, писав: «Серйозного філософсько-гносеологічного переоцінювання потребує розуміння фактора слова, зведеного за традицією лише до матеріальної оболонки думки. Але слово – не просто засіб чи матеріальне вираження думки, а й онтологічний принцип осмислення буття, зв'язка із світу створеного у світ, що творить універсальний символ зв'язку між речами, ідеями, іменами. Слово розкриває... стан життєдіяльності і свідомості людей» [84, с. 52].

Категорія «державно-правова суб'єктність нації» в радянській теорії держави і права відсутня, тому що основною парадигмою всієї марксистсько-ленінської філософії є діалектичний матеріалізм, який ідеологи КПРС розуміли дуже спрощено й поверхово усвідомлювали тезу, що «суспільне буття первинне, а суспільна свідомість вторинна». Нині інтелектуальний розвиток фахівців з теорії та історії держави і права має поглиблюватися, щоб досягнути сутності гегелівських понять «дух народу», «суб'єктність народу» і взагалі категорії «суб'єктність». Саме в структурі національно-державницької суб'єктності розкривається таємниця національно-визвольних війн, національно-визвольних рухів і національних домагань народів на державне суверенне самовизначення.

Для всебічного осмислення державотворчої діяльності митрополита А. Шептицького важливо акцентувати увагу на поняття «державно-церковні відносини», «державно-релігійні відносини» та «державно-конфесійні відносини». У вітчизняній науковій літературі вказані поняття розробив В. Яценко. Він вважає, що поняття «державно-церковні відносини» слід розуміти в конституційно-правовому полі, а «державно-релігійні відносини» – в інституційно-функціональному прояві в суспільстві. Поняття «державно-конфесійні відносини» є найбільш складним у своєму визначенні, бо поєднує і конституційно-правове поле, і інституційно-функціональний прояв релігії в суспільстві, і етнокультурні відносини з їх конфесійною самовизначеністю [100].

Із цього погляду зазначимо, що в сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні, як і в суспільній свідомості загалом залишається звужене розуміння відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Воно трактується фактично як заборона участі церкви у суспільному житті, що випливало з ототожнення в тоталітарній державі держави і суспільства. Демократія усуває таке ототожнення. Демократія передбачає і визнає співіснування держави і громадянського суспільства як відносно самостійних суспільних суб'єктів, кожен з яких має власні сфери діяльності та відповідальності. Україна проголосила себе демократичною, правовою державою (Конституція України, стаття 1 [34]). Із цієї точки зору, церква є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства. Отже, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті. Навпаки, звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою. Відокремлення церкви від держави в демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним чином не передбачає витіснення релігії із життя суспільства. Водночас, взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного в їх специфічних сферах [35].

Діяльність Української греко-католицької церкви, провідником якої був митрополит А. Шептицький, реалізувалась на правовій основі ст. 2 Конституції Австро-Угорщини 1867 р. У той час на етнічній території українства Австро-Угорщини існувало декілька християнських церков, зокрема римо-католицька, православна, вірменська, та протестантських церков. Митрополит А. Шептицький дотримувався з іншими духовними провідниками інших церков ліберально-поміркованих принципів.

Діяльність митрополита А. Шептицького загалом сприяла поглибленню впливу Церкви на громадсько-політичне і культурно-освітнє життя краю. Напружена суспільно-політична ситуація в країні вимагала від ГКЦ співпрацювати з

національно-демократичним політикумом – українським національно-демократичним об'єднанням, а також творила свої політичні структури – українську християнську організацію, українську католицьку партію, українську народну Обнову, український католицький союз, які виступали з ідеєю польсько-української угоди на засадах національно-територіальної автономії українських земель та виховання народу на релігійно-моральних основах [68, с. 114–115].

Методологічно важливо осмислити новітні на той час політико-правові терміни «класова боротьба», «буржуазний націоналізм», «пролетарська революція», «диктатура пролетаріату», «соціалізм», «робітничий клас», «партія робітничого класу», «інтернаціонал». Це потрібно тому, що в складі Австро-Угорщини існувала відносно незалежна угорська державність із власним урядом і нормами права, які істотно обмежували розвиток українства та інших слов'янських народів, що врешті-решт призвело до формування партій робітничого класу, орієнтованих на революційну радикальну боротьбу за ідеї соціалізму та насильницького захоплення державної влади. Ідеологія Маркса і Леніна, що розповсюдилася на території Угорщини, а отже, і українських земель у складі Австро-Угорщини, могла проникати і у свідомість українських галичан.

Поняття «методологічні засади дослідження» і «методи дослідження» мають різний зміст. Методи універсальні і не залежать від світоглядних установок автора, тоді як методологічний підхід полягає в обраних автором світоглядних установках, які впливають на ракурс досліджуваної теми, на постановку мети і завдань дослідження, але самі собою вони ніколи не можуть призвести до кінцевого результату будь-якого історично-правового дослідження [93, с. 48].

Згідно з висновками І. Пристанського, «західна і східна цивілізації глибоко різняться між собою, оскільки в них по-різному формувалися суспільство, держава і право» [70, с. 46].

І. Покровський глибоко переконаний, що «прогрес суспільства можливий лише в прогресі окремих особистостей..., лише в багатстві індивідуальних особистостей і в їх взаємодії полягає істинне культурне багатство народу» [69].

Згідно з висновками Н. Мокшина, російська історія характеризується переплетінням типів цивілізацій, накладанням епох, які зіштовхнули Росію з магістрального шляху цивілізаційного розвитку [61].

В. Стьопін вважає, що в межах окремих державно-правових систем може існувати симбіоз різних цивілізаційних характеристик. Для європейської цивілізації характерні такі цінності, як індивідуалізм, конкуренція, які фіксуються в традиції, ментальності. Для російсько-азіатської цивілізації властиві общинність, зрівняльна справедливість [75, с. 33].

У науковій думці сучасних дослідників російської цивілізації сформована теза, що будь-яке запозичення державно-правових цінностей європейської цивілізації Росією «приведе до розпаду країни», а тому західноєвропейський цивілізаційний контекст реформ Росії є контрпродуктивним [75, с. 15]. Російські дослідники правових систем європейської і російської цивілізації згодні з тим, що в Росії домінує юридичний принцип захисту державності, а в європейській традиції – захист приватного життя людини. Україна, особливо її західна частина, зберігає до цього часу західноєвропейський юридичний принцип, який значною мірою був утверджений діяльністю митрополита Шептицького. Він з особливою насторогою ставився до розв’язання будь-яких національних, міжконфесійних і міждержавних конфліктів шляхом насильства і війни, стверджував, що тільки мир забезпечить усім народам і державам спокій і прогрес.

Митрополит Шептицький був сучасником Першої і Другої світових війн та зазнав репресій з боку різних сторін конфлікту. Важливо вивчити його правові погляди на війну як спосіб розв’язання міжцивілізаційних конфліктів. П. Агапов пише, що війна – прояв зіткнення національних, етнічних і релігійних спільностей, конфлікту культур, конфлікту цивілізацій, конфлікту Сходу і Заходу. Вся історія людства є історією війн, а людська історія XX ст. – світові війни [1, с. 75]. Під час Першої світової війни та після її закінчення митрополит Шептицький усвідомив необхідність глибшого бачення історії війни в контексті таких феноменів, як право і держава регіональних цивілізацій, їх специфічних рис. Нова цивілізаційно-правова проблема постала у світоглядному баченні Шептицького майбутнього української

держави. Будучи репресованим російським урядом і перебуваючи в засланні, він ще більше переконався, що майбутнє української держави буде істотно залежати від того, як зміниться сама Росія, який цивілізаційний шлях її народ обере на майбутнє. Водночас він поглибив розуміння місця і ролі християнської церкви як національного інституту збереження й розвитку духовної культури народу [71].

Висновки до першого розділу

Сформовані в оновленому логічному змісті категорії і поняття, які розкривають сутність правової свідомості і розширюють горизонт світобачення митрополита А. Шептицького, серед яких: духовна культура, правова культура європейської цивілізації, правосвідомість, праворозуміння, історичне і природне право нації. Всі ці категорії концептуалізувалися в теорії Європейського Просвітництва, яке істотно змінило сутність державно-правових засад майбутньої європейської цивілізації та її складових – національних держав.

Аналізуючи зміст і обсяг понять духовна культура, правова культура і національно-державницька суб'єктність, виокремлено три рівні їх функціонування: 1) когнітивний, який знаходить вияв у структурі національної ментальності в її раціональних формах; 2) емоційно-вольовий, що виявляється в національно-патріотичних почуттях, прагненнях і стремліннях; 3) дієво-практичний. Правові погляди митрополита А.Шептицького, сформовані під впливом класичного лібералізму та синтезовані з національною ідеєю, мали безпосередній вияв у його різнобічній діяльності: духовній, громадянській, суспільно-політичній і державницькій.

За вихідний методологічний принцип дослідження обраної теми і побудови логічної моделі пізнання і тлумачення правових поглядів митрополита А. Шептицького в його різнобічній діяльності взято логіку герменевтики з її теорією і практикою розуміння і тлумачення як текстів різних промов, послань, так і розуміння духовного життя людей. Логіка герменевтики як філософська концепція дослідження теми ґрунтується на універсалізації розуміння духовного світу людей і їх співпереживання як своїх, так і чужих думок, що дозволяє осмислити

основоположні цінності життєдіяльності людей, їх світопереживання, світобачення і світотворення. Крім того, виходячи із загального бачення досліджуваної теми, обґрунтовується філософська засада пізнання з концептуального бачення екзистенціалізму, в якому аналітична логіка дає можливість поглибити розуміння суб'єктивних переживань усіх історично діючих суб'єктів. Дослідження є новою спробою застосувати методологічні засади тих філософських систем, які набули значення періоду діяльності митрополита Шептицького і які за своєю логікою істотно різняться з традиційною методологією марксистсько-ленінської теорії держави і права, яка орієнтує на феноменологічне пізнання та статичну фіксацію дій, подій, фактів без розуміння мотивів їх діючих суб'єктів. Указані методологічні принципи пізнання в обраній темі дослідження надають можливість глибше і всебічно осмислити духовне життя українського народу в період формування своєї національно-державницької суб'єктності й з'ясувати місце і роль партій, осіб, особистостей та існуючих в цивілізаціях ідеологій. Специфіка цього дослідження полягає в тому, що національно-визвольна боротьба європейських народів кінця XIX – початку XX ст. значною мірою визначалася здатністю видатних особистостей організувати, очолити національно-визвольний рух і розкрити йому світоглядні горизонти для розбудови національних держав на основі досягнутого досвіду інших, уже існуючих, звільнених від імперських держав. Митрополит Шептицький належить до тієї плеяди, у середовищі якої визрівали різні ідеї, думки, прагнення, які не мали єдиного узгодженого погляду на майбутнє української держави. Він виключив з арсеналу можливих форм досягнення українським народом незалежності насильницький шлях, яким ішла Франція, і визначив в умовах конституційної монархії легітимний спосіб досягнення незалежності.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Агапов П. В. Владимир Соловьев о войне и конфликте цивилизаций: теория и прогноз / П. В. Агапов // Вестник Московского университета. – Сер. Социология и политология. – 2006. – №4. – С. 75–84.
2. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / Степан Баран. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
3. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук: 09.00.11 / Е. В. Бистрицька; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – 40 с.
4. Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Я. І. Білас; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 23 с.
5. Блаженніший Любомир Гузар. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму / Любомир Гузар. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 496 с.
6. Богданов В. В. Этническая и эволюционная история Руси. Русь, славяне, аризы, скифы, готы, гунны, пини, варяги / В. В. Богданов. – М.: Белые альвы, 2001. – 271 с.
7. Болингброк Г. Письма об изучении и пользе истории / Генри Сент-Джон Болингброк. – М.: Наука, 1978. – 359 с.
8. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії / М. Вавжонек. – Рим: Видавництво ОО Василіян, 2006. – 230 с.
9. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Ю. Вассиян // Націоналізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 97-210.
10. Вегеш М. М. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького / М.М. Вегеш, Ю.О. Остапець, О.В. Хоменко; Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1998. – 149 с.

11. Гайковський М. ГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького / М. Гайковський // Київська Церква. – 2001. – №2–3. – С.38.
12. Гайковський М. Нація і держава в богословській спадщині Митрополита Андрея Шептицького / М. Гайковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету: Матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993 року) / Український Вільний університет в Мюнхені ; гол. ред. та упоряд. А. Карась; ред. кол.: Г. Васянович, Р. Дrajньовський, В. Єлейко та ін. – Мюнхен; Львів: [б. и.], 1995. – 368 с.
13. Гегель Г.В.Ф. Наука логики в трех томах / Г.В.Ф. Гегель. – Т.1. – М.: Мысль, 1970. – 500 с.
14. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Г.В.Ф. Гегель. – К.: Юніверс, 2000. – 330 с.
15. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ - Класика, 2015. – 596 с.
16. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс; При участии К. Бердсолл; Пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. – М.: Едиториал УРСС 2005. – 632 с.
17. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 – 1939 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. Л. Гладка; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2000. – 18 с.
18. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / Іван Гриньох. – Мюнхен: Biblos, 1961. – 220 с.
19. Гумилев Л. Н. От Руси до России. Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-Пресс, 2015. – 320 с.
20. Державник, мислитель, богослов: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). – К.: Укр. вид. спілка, 2005. – 216 с.
21. Дильтей В. наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1988. – №4. – С.124.

22. Дмитрук К. Є. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков / К. Є. Дмитрук. – К.: Наук. думка, 1976. – 383 с.
23. Дмитрук К. Є. Свастика на сутанах / К. Є. Дмитрук. – К.: Політвидав України, 1973. – 344 с.
24. Добричев В. У тіні Святого Юра / В. Добричев. – Львів: Каменяр, 1970. – 216 с.
25. Дорошенко В. В. Великий митрополит (пам'яті Митрополита А. Шептицького) : спогади і нариси / Володимир Дорошенко. – Йорктон: Друкарня «Голосу Спасителя», 1958. – 56 с.
26. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух / Я. Заборовський // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 158 с.
27. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.) / Я. Заборовський. – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
28. Зиммель Г. Избранное. Т. 2. Созерцание жизни / Георг Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – 607 с.
29. Ірней Білик. Митрополит Андрей Шептицький – видатний церковний діяч України / Ірней Білик // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
30. Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. / Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч.8. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – 247 с.
31. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Т.4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.

32. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку XX ст. / П. Кам'янський // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – №56. – С. 21-26.
33. Коллінгвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Перевод и комментарии Ю. А. Асеева; Статья М. А. Кисселя; Отв. ред.: И. С. Кон, М. А. Киссель; Академия наук СССР. – М.: Наука, 1980. – 488 с.
34. Конституція України (чинна з 1996 р. зі змінами) // [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
35. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні Центру ім. Разумкова (проект) // [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://blagayavest.dp.ua/razumkov>
36. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Кирило Королевський ; пер. з фр. Я. Кравець. – Вид 2-ге, виправл. – Львів: Свічадо, 2014. – 512 с.
37. Коцюбинський В. Й. Привласнення: соціальні аспекти / В. Й. Коцюбинський; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Укр. центр духов. культури, 1999. – 229 с.
38. Кравченко О. В. Велетень зо Святоюрської Гори: причинки до біографії Слуги Божого Андрея Шептицького на підставі чужомовних джерел / Осип Кравченко. – Йорктон: Голос українства, 1963. – 156 с.
39. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років) / А. Кравчук // Записки НТШ. – 1994. – Т.228. – С. 309-342.
40. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А.Шептицького 1918–1923 рр. / О. Красівський. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. – 84 с.
41. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.

42. Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. Л. Крупа; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.
43. Кугутяк М. Андрей Шептицький у національно-визвольних змаганнях українського народу / М. Кугутяк // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
44. Кузнецов В. Г. Герменевтика и методология гуманитарных наук / В. Г. Кузнецов // Философия науки. – Волгоград: ВА МВД России, 2006. – 69 с.
45. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький, його життя і заслуги. У 100-річчя уродин / В. Лаба. – Рим, 1965. – 71 с.
46. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. : У 3-х ч. / Кость Левицький. – Львів: Жовків. друкарня оо. Василян, 1928–1930.
47. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.
48. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий / В.Ленчик; А.Ленчик-Павлічко (ред.); Наукове товариство ім. Шевченка. – Л.: Свічадо, 2001. – 608 с.
49. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині XX століття / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С. 29-51.
50. Лінкольн А. Геттисбергська промова // Невичерпність демократії. – К.: Український письменник, 1994. – 172 с.
51. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм: Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.

52. Ліщинська-Милян О. І. Ідеї християнського гуманізму в українській релігійній філософії першої половини ХХ століття: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / О.І. Ліщинська-Милян ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001. – 20 с.
53. Локк Дж. Сочинения: в 3-х т. / ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
54. Лук'янець В. Наука в інтер'єрі постмодернізму / В. Лук'янець // Філософська думка. – 2005. – №1. – С. 3-22.
55. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е издание. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1955–1974. – Т. 39. – 714 с.
56. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Марчук Василь Васильович; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 35 с.
57. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: іст. нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.
58. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська Греко-Католицька Церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
59. Мацціні Дж. Звернення до італійців // Націоналізм: Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
60. Микеладзе З.Н. Об аристотелевском понятии топа (topos) // Модальные и интенциональные логики / Под ред. В. А. Смирнова ; АН СССР, Ин-т филос. – М., 1978. – С. 97-101.
61. Мокшин Н. Мордва и мир : тезаурус по традиционной материальной и правовой культуре мордовского народа / Николай Мокшин, Юлия Сушкова ; [ред. Е. Руськина ; подбор ил. и дизайн К. Шапкарина]. – Саранск: Издатель Константин Шапкарин, 2011. – 230 с.
62. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / Ш. Л. Монтескье; Общая ред. и вступ. статья проф. М.П. Баскина, примеч. Р.С. Миндлиной, Акад. наук СССР. Ин-т философии. – М.: Госполитиздат, 1955. – 800 с.

63. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини / Е. Морен // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – №5-6. – С. 90-109.
64. Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького: органічно-пневматологічна суть Церкви / Ярослав Москалик (о.); пер. Н. Николин; Львівська Богословська Академія. – Львів: Свічадо, 1997. – 127 с.
65. Мудрий Софрон, владика, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-е вид. – Жовква: Місіонер, 2010. – 544 с.
66. Нерсисянц В. С. Філософія права / В. С. Нерсисянц. – М.: НОРМА, 2001. – 256 с.
67. Онищук С. В. Вплив церкви на процеси державотворення в Україні: історико-методологічний аналіз: монографія / С. В. Онищук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 408 с.
68. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : монографія / І. В. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.
69. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М.: Статут, 2001. – 352 с.
70. Пристанский И. С. Цивилизационный и формационный подходы в науке истории государства и права: достоинства и недостатки / И. С. Пристанский // Вестник Московского университета. – Сер. Право. – 2007. – №6. – С. 44-46.
71. Прокоп Н. Митрополит Андрей Шептицкий о духовных и правовых основах государств «неисторических» славянских народов / Наталія Прокоп // LEGEA SI VIATA: науковий журнал (Республіка Молдова). – 2016. – №1/3(289). – С. 84-88.
72. Прокоп Н. Обрис проукраїнської діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // Право і безпека. – 2015. – № 3 (58). – С. 35-41.
73. Прокоп Н. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця ХІХ – на початку ХХ ст. / Наталія Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.- практ. конф., «Право, суспільство і держава: Форми взаємодії», – 2016. – С. 14-16.

74. Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – 2. – Ч.3. – С. 35-40.
75. Степин В. Цивилизация и культура / В. Степин // Вопросы философии. – 2013. – №12. – С. 3-47.
76. Табачковский В. Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема?: монография / В. Г. Табачковский; Акад. наук Украины, Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1990. – 175 с.
77. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965. – 252 с.
78. Тихомиров Л. А. Критика демократии / Вступ. статья и комментарии М. Б. Смолина. – М.: Москва, 1997. – 672 с.
79. Тихомиров Л. О свободе / Лев Тихомиров // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rus-sky.com/gosudarstvo/tikh/tikh2.htm>
80. Уніатство і клерикальний антикомунізм / Міжресп. філ. ін-ту наук. атеїзму АСН при ЦК КПРС у м. Києві. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1982. – 300 с.
81. Уніатство і український буржуазний націоналізм / Інститут філософії АН УРСР, С.М. Возняк, В.П. Москалець, В.М. Фомін. – К.: Наукова думка, 1986. – 252 с.
82. Филиппов А. Ф. Георг Зиммель как классик социологии // Новое и старое в теоретической социологии (Книга 2) / Под ред. Ю.Н. Давыдова. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 2001. – С.43-55.
83. Философия науки. – Волгоград: ВА МВД России, 2006. – 120 с.
84. Філософсько-антропологічні читання'95. – Випуск 1 (Пам'яті О.І.Яценка). – К.: Стилос, 1996. – 124 с.
85. Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С. Л. Франк. – М. : Изд-во «Республика», 1992. – 511 с.
86. Франків І. Я. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією з Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. ...

канд. іст. наук : 07.00.01 / І. Я. Франків; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 18 с.

87. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності / Лонгин Цегельський. – Філадельфія: Америка, 1937. – 62 с.

88. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький / Л. Цегельський. – Львів: Місіонер, 1995. – 77 с.

89. Человек и мир человека: (категории "человек" и "мир" в системе науч. мировоззрения) / редкол.: В.И. Шинкарук (отв. ред.) и др.; АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1977. – 342 с.

90. Шарден П. Божественная среда // Пьер Тейяр де Шарден // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности : пер. с англ. и фр. / сост. Л. И. Василенко, В. Е. Ермолаева; ввод. ст. Ю. А. Шрейдера; [ред. В. М. Леонтьев]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 106–145.

91. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – 784 с.

92. Шеремета О. Ю. Етичні ідеї митрополита Андрея Шептицького у релігійно-філософському контексті кінця XIX – першої половини XX ст.: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / О. Ю. Шеремета; Ін-т філософ. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2010. – 20 с.

93. Шершнева-Цитульская И. А. К вопросу о методологии изучения истории государства и права / И. А. Шершнева-Цитульская // Вестник Московского университета. – Сер. Право. – 2007. – №6. – С. 46-51.

94. Шиш А. Антигуманний характер моралі уніатства / А. Шиш. – К.: Політвидав України, 1973. – 116 с.

95. Шиш А. З. Реакційна суть західноукраїнських клерикальних партій про релігію: зб. статей. – Станіслав, 1958. – С. 151-162.

96. Шиш А. Слуга. Чий? // Людина і світ. – 1968. – №11. – С. 31-34; №12. – С. 42-45.

97. Эстетика раннего французского Романтизма / Мильчина В.А. (сост.). – Сер. История эстетики в памятниках и документах. – М. : Искусство, 1982. – 479 с.
98. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: Монографія / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2003. – 738 с.
99. Юшкевич В. В. Українська греко-католицька церква у суспільно-політичному житті українців Північної Америки у 1870 – 1939 рр.: автореф. дис.канд. іст. наук : 09.00.12 / В. В. Юшкевич; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 19 с.
100. Яценко В. А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні: Дис.канд. філос. наук: 09.00.06 / В. А. Яценко; АН України. – К., 1993. – 150 с.
101. Bhaskar R. The Possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences (Critical Realism: Interventions) / Roy Bhaskar. 3rd edition. – London : Routledge, 1998. – 228 p.
102. Bochenski A. Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej / Aleksander Bochenski, Stanislaw Los, Wlodzimierz Bzkowski. – Warszawa : Polityka, 1938.
103. Durkheim E. Schriften zur Soziologie der Erkenntnis / Emile Durkheim. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1987. – 292 s.
104. Giddens A. New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies / Anthony Giddens. – Stanford University Press, 1993. – 186 p.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ БАЧЕННЯ МИТРОПОЛИТОМ А. ШЕПТИЦЬКИМ ДІЯЛЬНОСТІ ОСНОВНИХ СУБ'ЄКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

2.1. Становлення філософсько-правової і богословської суб'єктності Романа Шептицького

А. Шептицький був одним із нащадків аристократичного магнатського роду, який «упродовж тривалого часу повністю належав до найдревнішої гілки народу Давньої Руси» [16, с. 27]. Батько – граф Іван Шептицький, нащадок відомої династії, мати – Софія, донька польського письменника, вона, «крім рідної мови, добре знала французьку, добре володіла українською, німецькою і, можливо, англійською» [16, с. 29]. А. Шептицький успадкував від матері польський аристократизм, від батька – український патріотизм. Знаменним є визнання Шептицьким свого українського походження. У листі до духовенства Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 р. єпископ Андрей заявив, що він «з діда-прадіда русин і полюбив нашу церкву і святий наш обряд цілим серцем» [14, с. 12].

26 липня 1865 р. у родини Шептицьких народився третій син, який під час хрещення дістав імена Роман Олександр Марія, став священником, монахом та єпископом, великим реформатором українського духовенства.

А. Шептицький уособлював у собі духовного Владику та, згідно з висновками М. Федуна, «істинного сина української нації» [46, с. 9]. Свідомо чи несвідомо, проукраїнську культурницьку діяльність виявили попередники з династії Шептицьких. Л. Цегельський наводить історичні свідчення, що Олександр Шептицький організував за свій кошт українську друкарню в селі Угерці біля Комарка в 1618 р., а два брати – сини Олександра – спорудили храм св. Юри у Львові [10, с. 342].

Восени 1884 р. Роман з братом Олександром поїхав до Німеччини, до Вроцлава, щоб там розпочати правничі студії в університеті. Повернувшись додому, Роман просить батька дозволу закінчити студії в одному з німецьких університетів, замість того, щоб продовжувати їх у Кракові, як було задумано. Справа в тому, що в той час німецькі університети були значно престижними через те, що їх навчальні

програми містили збільшений обсяг теорії держави і права класичного лібералізму, а також філософії І. Канта, Гегеля, Фіхте і Шелінга. Зокрема, у філософії Канта акцент робився на етичній складовій державного і громадського життя, у філософії Гегеля – на правовій (сім'я, приватна власність, громадське життя, примат духовної культури над матеріальною). Незважаючи на те, що А. Шептицький так і не зміг навчатися в німецькому університеті, він надолужив самотійно. Цим пояснюється подальша еволюція поглядів А. Шептицького на місце й роль моралі і християнської духовності в майбутньому державному устрої України. Зауважимо, що в колі університетської молоді проводилися гарячі дискусії. Роман особисто готував тему і брав слово, коли потрібно було погодитися, щось відкинути чи навіть енергійно заперечити. Йому ніколи не відмовляли у виступі, і, щойно він починав говорити, западала глибока мовчанка. Так обговорювали питання, близькі інтересам Церкви і батьківщини, або ж читали якусь цікаву статтю. Романа обрали головою студентського товариства «Філарети» (приятелі доброчесности), і він дістав одностайне схвалення деяких реформ, які вважав за необхідне здійснити [16, с. 51–52]. Урешті-решт Роман закінчив студії у Кракові і там захистив свій докторат.

Із спогадів і свідчень відомо, що Роман Шептицький з дитинства виявляв допитливість. З огляду на це він, будучи студентом, котрий виділявся серед інших своєю активною громадською і світоглядною позицією, думками і почуттями вживався в еманції своєї доби. Його подальші висловлювання засвідчують, що він не поділяв революційний радикалізм Французької революції та атеїстичні погляди деяких французьких просвітителів, а ідеологію народництва й ідеї християнської солідарності всіх європейських країн вважав основою майбутнього світотворення.

А. Шептицький був офіцером Австро-Угорської армії, присягав цісарю.

Пережив дві світові війни і мав практичний досвід жити і працювати в західноєвропейській державно-правовій системі, де право і правовідносини сакралізуються релігійною рефлексією і в такий спосіб стають складовою «душі народу».

Митрополит А. Шептицький був за статусом без обрання членом вищого державного інституту Австрії – Палати Панів у Відні. Авторитет митрополита

значно посилювався тим, що він глибоко і всебічно знав конституційно-правові норми передових на той час країн світу, володів теорією держави і права, класичного лібералізму і зміг обґрунтувати необхідність надання українському народові Галичини права загального, вільного і безпосереднього таємного голосування. За його ініціативою, наполяганням і вмінням домовлятися з депутатами – представниками інших народів, зокрема польського, українці врешті-решт домоглися виборчого права в межах своїх національних округів.

Ставши єпископом у Станіславі, А. Шептицький організував цілу низку заходів для молоді, щоб дати розуміння необхідності вчитися, знати свою рідну мову та історію української держави.

А. Шептицький віддав усі прибутки із родинного маєтку на народні цілі. Щороку своїм коштом утримував 20 бідних юнаків і 20 дівчат, даючи їм найрізноманітнішу освіту. Будучи єпископом у Станіславі, передав Греко-католицькій семінарії, яку і заснував, 4 тис. примірників цінних книг із власної бібліотеки [40, с. 76–77]. Пізніше, у 1900 р., він подарував чимало музейних експонатів, картин, ікон, стародруків. А. Шептицький відвідував в'язнів у карних будинках, слухав їх сповіді, утішав, промовляв до них Господнім словом. Щоб забезпечити селян землею, митрополит закупив кілька польських маєтків, їх було розparcelьовано. Заснував Земельний банк, який позичав селянам гроші на придбання землі [7, с. 85–86]. Значний внесок духовенства в український кооперативний рух. Львівський священик Євген Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства «Народна торгівля», яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Заохочувалася краєзнавча робота, яка відроджувала історичну пам'ять, посилювала національно-патріотичні почуття. Церковне керівництво підтримувало і наукові проекти НТШ, зокрема його Археографічної комісії, яка розгорнула широку дослідницьку програму щодо публікації «актів до церковної унії» [23, с. 12].

Найбільшим політичним досягненням А. Шептицького стала в 1914 р. домовленість із польською стороною про виборчу реформу, яка би збільшила

політичне представництво українців у Галицькому сеймі. Здійснити її завадила війна.

Після початку Першої світової війни А. Шептицький відмовився покинути Львів, зректися обряду. Через це був висланий углиб імперії, що сприйняв як можливість для поширення ідей Унії. Повертаючись додому, відвідав Київ, виступив у Центральній Раді.

Урочисто привітав українців Галичини з відновленням державності. Після втрати Львова відмовився покинути паству, місто – за це отримав 2 роки домашнього арешту від нової «влади». Після втручання Ватикану наприкінці 1920-го зміг виїхати за межі Галичини, відвідав Рим (перемовини з Бенедиктом XV, урядовцями Італії), Францію (з Александром Мільєраном, Арістідом Бріаном, Фердинандом Фошем), Бельгію (з кардиналом Мерсьє), Канаду, США. На всіх переговорах наполягав підтримати українців. Активність владики розлютила офіційну Варшаву – на 3 місяці заарештований у Познані.

На початку Голодомору видав послання-протест проти штучного голоду в Україні.

Після початку знищення православних церков Холмщини і Підляшшя, насильного покатоличення місцевого населення внаслідок схвалення сеймом додаткової угоди від 20 червня 1938 року до Конкордату 1925 року видав відозву, в якій назвав дії польської влади «приголомшливими», польську державу і Костел – «ворогами Вселенської Церкви, Християнства» [47, с. 10].

А. Шептицький був митрополитом Української греко-католицької церкви із 17 січня 1901 по 1 листопада 1944 роки.

2.2. Правове осмислення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у відродженні національної держави

Будучи одним з найосвіченіших духовних представників українських християнських церков того часу, А. Шептицький критично переосмислив місце і роль християнських церков у європейських національних державах, зокрема кальвінізм у Швейцарії, англіканство в Англії і США, лютеранство в Німеччині,

вбачав, що без єдиної національної церкви розбудувати в майбутньому незалежну українську державу неможливо. При цьому він опирався на глибоке і всебічне розуміння ролі правової культури і статусу релігійних конфесій у європейській цивілізації та в російській, євразійській, правова культура якої була несумісною з європейською та накладала відбиток на значну частину українського народу. Дві частини українського народу поділені між європейською і євразійською цивілізаціями, різнилися як своєю ментальністю, правовою культурою, етнічним самоусвідомленням і, головне, баченням свого майбутнього.

Відомий російський дослідник принципів суспільствознавства О.Локко-Данилевський вважає, що Росії властивий «принцип зрівняльного соціального середовища, в якому особа, якою б величною у своїх духовних чи інших силах не була, вона залежить від діючих на неї соціальних середовищ. Тут панує централізація в ієрархізованій координації» [21, с. 102–104].

У психологічно-ментальному плані віряни московського патріархату мають більшою мірою прихильність до монархізму, авторитаризму в державному управлінні. Що ж до Української греко-католицької церкви, то вона в особі своїх духовних пастирів залишається спорідненою з українським народом, його культурою, мовою, національним державним життям. Зауважимо, що й Українська православна церква Київського патріархату, наслідуючи думки митрополита А. Шептицького, відокремила від московсько-християнського державного тіла і стала майже національною.

У цьому зв'язку М. Юрій відзначав, що історичні зв'язки Галичини і католицької церкви відкрили народу цієї частини України шлях до європейської культури. З іншого боку, оскільки українська національна думка в Галичині формувалася і формується під впливом європейської, передусім польської і німецької культур, то й західноукраїнська інтелігенція зберегла типові риси польсько-шляхетського панства. Слід також зазначити, що «в Галичині в 1435 р. ...був уведений католицький польський «Вісліцький статут», а в 1797 р. – австрійське право з його всілякими заохоченнями підприємництва і нагромадження» [54, с. 705]. В цьому контексті митрополит А. Шептицький з перших днів своєї

пастирської діяльності на чолі Української греко-католицької церкви вважав за потрібне сприяти розвитку українського національного підприємництва для формування середнього класу українства, який би забезпечив стабільну соціально-економічну ситуацію в новій українській державі й був її політичним суб'єктом і соціальною основою громадянського суспільства. Отже, в Австро-Угорщині українство під впливом уніатського духовенства та за його підтримки сформувалися міцні, надійні й усталені соціальні структури, суб'єкти яких ментально й емоційно-чуттєво були патріотами України та плекали у своїй свідомості національну мрію.

Серед усіх українських національних інституцій уніатська церква була впродовж багатьох століть єдиним носієм української мови, народних традицій, вірувань і релігійної обрядовості, що сприяло зрощенню духовенства і народу й не давало підстав для їх взаємного відчуження на відміну від того, що було в Наддніпрянській Україні, яка тоді перебувала у складі Росії. Російська православна церква, ставши захисником монархії і співучасником ідеології самодержавства, призвела до того, що між мирянами православної церкви та духовенством утворилася взаємна недовіра і навіть ворожнеча, що виявилось у перші дні Жовтневого перевороту, коли найбільш зневірені в християнській релігії люди виявили свій бунтарський рух у погромах церков, монастирів і переслідуванні священнослужителів. Подальша еволюція російського православного християнства в повоєнні роки сприяла світоглядній денаціоналізації українства. Це призвело до того, що значна частина українства відцуралася своїх національних духовних обрядів, звичаїв і традицій і перейняла радянські свята й обряди. Денаціоналізація українства найбільшою мірою декларована в пісні «Мой адрес – не дом и не улица, мой адрес – Советский Союз». На противагу цьому, незважаючи на утиски і переслідування митрополита А. Шептицького й Української греко-католицької церкви, значна частина її духовенства здійснювала свою духовну місію в нелегальному статусі, чим зберегла українську національну ідентичність. Саме це послужило активізації національно-визвольного руху в період перебудови й утвердження української держави.

Екуменічна діяльність А. Шептицького проявлялася в листуванні та спілкуванні з православними ієрархами, спробами налагодити міжцерковні взаємини, участю в міжконфесійних Велеградських конгресах, пропозиціях та обговореннях надконфесійних моделей церковної єдності тощо. А. Шептицький був «першопрохідцем, який вів боротьбу переважно сам, без офіційних настанов, а часом і проти вказівок тодішньої влади» [24]. Проте зусилля митрополита не мали великого успіху. «Діячі Римської курії виявилися не готовими до розуміння, а тим більше, до підтримки ініціатив Шептицького. Недовіру православних також не вдалося подолати. Саме брак позитивної рецепції поза межами УГКЦ за життя митрополита став причиною того, що сьогодні ані у православному, ані у римо-католицькому середовищах, митрополита як екуменіста практично не знають і не визнають», – стверджує о. д-р Юрій Аввакумов [24].

У спадщині А. Шептицького є екуменічний здобуток, який продовжує існувати сьогодні не як прецедент, а як діюча актуальна реальність. Це ініційований митрополитом «поворот Церкви до Сходу», до східнохристиянських джерел і візантійсько-слов'янської спадщини. Цей поворот вивів УГКЦ із провінційного статусу і поставив у контекст світової християнської спільноти. Водночас він викликав неоднозначну реакцію як серед «латинників», так і «візантійців» у лавах греко-католиків.

Розгорнулась полеміка між митрополитом Андреем та «латинізаторами» на чолі з кир Григорієм Хомишиним і «візантиністами» в особі о. Леоніда Федорова. Перші критикували його за введення «візантизації» в Греко-католицьку Церкву, в той час як другі вказували на те, що він робить замало. Проблема, на думку о. Аввакумова, була в тому, що у часи Шептицького, «візантійством» називали все, що було пов'язано з російським православ'ям. У той час митрополит Андрей поставив собі за мету наблизити УГКЦ до «візантійства» українського гатунку, що дозволило Церкві стати ближчою до Сходу, тим самим відкривши її Заходові [24].

А. Шептицький вважав, що виховання добрих священиків – це запорука успішної проповіді Євангелія. Тому особливу увагу приділяв процесу формування майбутніх душпастирів.

Екуменічна діяльність митрополита А. Шептицького мала дві найважливіші складові: по-перше, розбудова релігійних інституцій, підпорядкованих Українській греко-католицькій церкві на теренах проживання українців, та забезпечення їх високоосвіченими священнослужителями, які б уміло поєднували християнське віровчення з українським патріотизмом та баченням національної ідеї; по-друге, об'єднати всі українські християнські церкви в одну цілісність і зробити їх національною релігією під зверхністю єдиного духовного провідника в Києві. Це бажання було мотивоване його національно-державницьким баченням майбутнього України в контексті тих суспільно-політичних процесів, що набували все більш інтенсивного та суперечливого характеру, зумовленого національно-визвольною боротьбою пригноблених народів у складі імперій і зростанням класової боротьби у капіталістичних країнах Європи, яка мала світоглядним баченням марксистський атеїзм, комунізм і всесвітню пролетарську революцію. В українському середовищі Австро-Угорщини ідеї пролетарської революції К. Маркса в кінці XIX ст. не мали свого поширення. Натомість національно-визвольний рух слов'янських народів Австро-Угорщини набув мирного легітимного реформістського характеру. В суспільній свідомості українського народу формувалась ліберально-реформістська світоглядна установка, що базувалась на реальних реформах, які забезпечували національний розвиток. Проте революційні події в Росії 1905–1907 рр. засвідчили, що християнські спільноти в Росії (українці, білоруси) одностайно були проти царського режиму і московської церкви, яка його обслуговувала. Ця світоглядна позиція була потенційно сприйнятлива для утвердження у свідомості ідей соціалізму, атеїзму, комунізму та пролетарської революції. Отже, події, що відбувалися, висунули на перший план ідею національної єдності всього українства, але перешкодою для цього були розділені християнські церкви, духовні пастирі яких мали відмінні погляди на майбутнє України.

Митрополит А. Шептицький, керуючись заповітом християнської церкви «про одного пастиря і одне духовне стадо», вирішив шукати механізм порозуміння з духовенством українських християнських церков. Він шукав насамперед тих духовних осіб православної церкви, які за своїми поглядами поділяли позицію

А. Шептицького. Поїздка 1887 р. до Києва і Москви надала йому реальну можливість ознайомитися з домінуючими поглядами української інтелігенції Наддніпрянщини та провідного духовенства про історичну долю України. Вивчивши умонастрій української і російської християнської спільноти та їх поводитирів, він дійшов висновку, що суперництво між двома провідними християнськими церквами було спричинено не канонічними нормами і не обрядовими, а суто політичними, тобто духовна і світоглядна роз'єднаність християнського українства була сформована ідеологією Російської імперії та церквою московського патріархату. У Москві він познайомився з провідними на той час філософами (В. Соловйов та ін.), у світогляді яких помітний синтез філософсько-правових та християнських моральних цінностей. Це дало йому підстави визначити основний акцент, який мав стати у переговорах із представниками українських церков московського патріархату приводом для порозуміння.

Митрополит А. Шептицький після ув'язнення його царським урядом у 1914 р. був у засланні в Нижньому Новгороді, пізніше Курську, Суздалі над Клязьмою і пізнав на собі «гуманність» християн-братів. Проте український патріотизм зробив свою справу. Він і в засланні обміркував план церковної організації для російських католиків, призначив у Петрограді екзархом студитського ченця о. Л. Федорова, а в Києві екзархом для українців –католиків – о. М. Цегельського [14, с. 17].

Будучи ув'язненим та етапованим по території Росії, А. Шептицький на власному досвіді міг оцінити і зрозуміти рівень цивілізованості цієї держави у ставленні до людей. На той час у передових колах російської дворянської інтелігенції широко дискутувалися погляди на демократизм декабристів та їх патріотизм. У пресі захисники передових філософсько-правових поглядів критично оцінювали російську дійсність і виражали свою згоду з думками П. Чаадаєва, який зокрема писав: «У нашій крові є щось вороже всякому прогресу. Дивлячись на нас, можна сказати, що загальний закон людства відмінений щодо нас. Самотні у світі, ми нічого не дали світові, нічому не навчили його; ми не внесли жодної ідеї в масу ідей людських, нічим не сприяли прогресові людського розуму і все, що нам

дісталось від прогресу, ми спотворили» [50, с. 116]. Митрополит А. Шептицький прагнув вивчити дійсність російського народу й політику російської держави з огляду на майбутнє українського народу в її складі. В той час у пресі спостерігався спалах великодержавницького патріотизму, який влада прагнула сформувати напередодні Першої світової війни. Один із відомих представників французької аристократії, побувавши в Росії, написав: «Військова дисципліна застосована до всіх ділянок урядової діяльності, є могутньою зброєю, що підтримує свавільну владу монарха значно ефективніше, ніж фікція рівності. Ось лихо, що постійно загрожує Росії: народна анархія, доведена до крайнощів, у тому разі, коли народ повстане. А якщо він не повстане, тиранія стає більш або менш жорстокою залежно від часу і обставин» [22, с. 38]. Така оцінка російської дійсності збігалася з тим, що побачив А. Шептицький, а тому й був насторожено-критичний до майбутнього російського й українського народів.

Найбільшу надію він покладав на православні церкви, які довший час перебували в складі Литовсько-Руської держави і які більшою мірою були зрусифіковані. З огляду на це А. Шептицький зустрівся з духовенством та інтелігенцією Волині на унійній конференції у Пінську. Митрополит запропонував відійти від діалогу про відмінності у богослужінні уніатських і православних церков й перевести його у практичну площину заради об'єднання. Він ініціював подібні конференції у 1930-х роках. На останньому, 5-му унійному з'їзді у Львові 1936 р., з'їхалося понад 150 учасників із трьох галицьких єпархій. На цьому з'їзді були представники Студитського монастиря з передмістя Львова, які дотримувалися виключно східного православного обрядового канону і правил монастирського життя. В цьому контексті слід зважати на те, що у 1919 р. у монастирі біля Перемишлян, який підпорядковувався православній церкві, монахи «займалися сільським господарством, працювали в майстернях, заснували друкарню, згодом перенесену до Львова, видавництво і бібліотеку Студіон. У 1939 р. чин нараховував 132 монахи і 50 монахинь» [11, с. 33]. А. Шептицький покладав надію, що служителі цього монастиря будуть розповсюджувати літературу духовного змісту, яка

допоможе подолати русофільські погляди та зміцнити духовну національну єдність українців.

Ідея об'єднання східної і західної гілки християнства була у світогляді А. Шептицького домінантною в екуменічній діяльності. Для її реалізації він здійснив «дві нелегальні подорожі до Москви, Петербурга, Мінська та Києва, щоб налагодити тісніші контакти з тією частиною духовенства РПЦ, яка була прихильною до католицької церкви» [11, с. 34]. Очевидно, що проведена дискусія дала можливість представникам обох сторін налагодити не лише діалог, а й спільну справу. Наслідок цього договору мав залишатися перед російською владою в «строгій тайні», оскільки російська жандармерія у справі переслідування представників української греко-католицької церкви й особисто митрополита А. Шептицького була довершеною. Про це засвідчили події Першої світової війни: коли російські війська загарбали Львів, то першим ув'язненим був митрополит А. Шептицький особисто генералом Брусіловим.

Після перемовин А. Шептицького з представниками православної церкви в обох сторін сформувався бачення майбутнього, зміст якого чітко сформульований в одному з послань митрополита: «Зближаються часи, в яких без сумніву будемо покликані до переважливості і трудної праці над з'єднанням східних церков... Саме положення між Заходом і Сходом вимагає того від нас» [11, с. 35]. Ураховуючи погіршення політичних відносин між Австро-Угорщиною і Росією, митрополит А. Шептицький звернув увагу на актуалізацію в українській громаді своїх симпатій і прихильностей до австрійської держави, на те, щоб усі громадські і церковні організації прихильно ставилися до австрійської влади й змогли мобілізуватись на боці Австрії у боротьбі проти Росії.

У березні і квітні 1901 р. митрополит відвідав Львівську семінарію і прийняв рішення про реорганізацію закладу [25, с. 255–287]. А. Шептицький дбав також про відкриття єпархіальних семінарій у Станіславові (1906) та в Перемишлі (1907). Він також регулярно відправляв здібніших студентів до університетів Рима, Інсбруку, Фрібургу у Швейцарії та до Августінеума у Відні. А через десять років завдяки

низці реформ митрополит уже мав достатню кількість підготованих і освічених священиків [56].

1923 р. при Львівській семінарії засновано Українське богословське наукове товариство, яке було покликане розвивати українське богослов'я. 1924 р. митрополит заснував богословський щоквартальник «Богословію». А в 1929 р. постала Львівська богословська академія, яка стала центром вищих студій для греко-католиків. 2 лютого 1939 р. А. Шептицький заснував Український католицький інститут церковного з'єдинення ім. Митрополита Рутського, який очолив архимандрит Климентій Шептицький.

Метою своєї праці митрополит А. Шептицький вважав об'єднання всіх під прапором Христа. «Не хочу, щоб хто-небудь сліпо йшов за мною, – говорив митрополит. – Бо і наука Христа не знає сліпого проводу, ні сліпого послуху – вона є наукою любові і свободи» [28].

Головною життєвою ідеєю митрополита А. Шептицького було об'єднання церков, «засипання того провалля, що постало 1054 р. поміж Сходом і Заходом, поміж католицьким і православним світом». Вступивши в духовний сан, А. Шептицький поширив свій горизонт з ідеї релігійного об'єднання України на велику вселенську ідею об'єднання церков. Митрополит говорив: «Ми ніколи не переставали й не перестаємо уважати діла з'єднання церков східних і західних головним нашим завданням і найвищою метою наших праць і молитов»; «працю над з'єднанням церков мусимо вважати такою, яку Боже Провидіння призначає нам особливішим способом. Передусім тому, що така велика частина нашого народу належить до нез'єдиненої церкви і носить всі наслідки нещасного роздору, що відірвав від Вселенської церкви всі церкви Сходу» [12].

А. Шептицький справу з'єднання Церков вважав святою, а єдність людей сприймав як дар із неба, за який варто молитися все життя. «Свята справа з'єднання церков – це справа, про яку Христос Спаситель так дбав, що перед своєю смертю поручив її Отцеві Небесному, як першу і найважливішу справу в Архієрейській молитві». А. Шептицький хотів не лише об'єднати українців у одній Христовій церкві, але й людей усього світу – в єдине Тіло Христове. Він листувався з

православними ієрархами, налагоджував міжцерковні взаємини, обговорював надконфесійні моделі церковної єдності. Виступав із проповідями в Бельгії, Франції, Голландії, США, Італії, Англії, був учасником міжконфесійних конгресів.

Із листування митрополита А. Шептицького знаємо, що шукав прихильників серед православних і католиків Росії. Духовні ієрархи і священники, дворяни позитивно і свідомо сприймали ідею об'єднання церков і людей.

Під час Другої світової війни, зважаючи на політичну ситуацію, А. Шептицький створив чотири екзархати за межами Галичини: Волинський, Білоруський, Російський і Східноукраїнський. У друкованих працях оприлюднив концепцію міжконфесійного миру. Релігійне примирення розглядав як перший крок до національного об'єднання.

Митрополит А. Шептицький поширив свій авторитет на всю Україну і на українську еміграцію в Європі та в цілому світі. Позаяк православні українці не мають жодного визначного владики, то митрополит А. Шептицький став духовним вождем усього українського народу, і православні українці схиляються перед його повагою та визнають його авторитет. Папа Лев III вважав місією митрополита вести єкуменічну роботу в християнстві, та й сам митрополит ще змолоду прагнув до цього. Собор Святого Юра за митрополита А. Шептицького став осередком, з якого думка об'єднання східної і західної церков поширилася на Росію і Балкани. Об'єднання східної і західної церков митрополит А. Шептицький бачить як об'єднання рівного з рівним. Обидві частини Христової церкви є однаково старовинні й однаково заслужені. Перші і найбільші отці церкви належали до Сходу. Пізніше, коли Схід через єресь і навалу арабів і турків підупав, перевага в науці, дисципліні, силі перейшла до Заходу. Схід має повернутися до єдності з Римом, зберігаючи свою східну традицію, богослужіння, обряди, звичаї, стиль, а признати лише – Папу головою церкви. Це є ідея митрополита А. Шептицького. В ім'я цієї ідеї митрополит противиться введенню латинства в Українську Греко-католицьку церкву. Він навіть бажає відновити в нашій церкві старі східні богослужіння, звичаї, стиль. І зовні, з поважною бородою, митрополит виглядає, як східний патріарх.

Українці, католики чи православні, повинні простягти руку згоди і всіма діями йти до релігійного примирення і єдності. І це є однією з умов побудови сильної держави. Нас не повинні роз'єднувати питання, що були актуальні тисячу або 500 років тому між Візантією і Римом, між Римом і Німеччиною чи Англією, між Москвою і Польщею. Любов до Батьківщини, спільне добро нашого поневоленого століттями народу повинні бути сильніші від усіх тих суперечок. Якщо представники української Православної церкви не знайдуть способу єднання з Українською Греко-католицькою церквою, то це доведе народ до руїни. Якщо християнські церкви в Україні мають виконати завдання і дати українському народові єдність, то мусять позбутися духу розколу і ненависті, який сприяє тому, що українець українцеві ворог. У декреті «Праця над з'єдиненням церков» митрополит говорить, що українці-католики через віру з'єднані із Заходом, а через обряд – зі Сходом. Саме тому їм легше бути тим помостом між двома світами. По-друге, ми покликані тому, «що ... може ніякий народ на світі не терпів стільки від нещасного роз'єднання церков, як український нарід. Розділ церков був і розділом народу на дві частини... Роз'єднання церков і ті внутрішні роздори спричинили в нашому народі і те історичне нещастя, що з обох сторін ми втратили тисячі вірних, які покидали нас і ставали чужими для нашого обряду та народности і віри... З'єдинення з Вселенською церквою українське благочестя, відмежовуючи нас від сусідів, від Заходу і Сходу, є на нашу думку, оперте на історичному досвіді..., яке може нам запевнити свободний розвій нашої релігійної та національної культури і встерегти нас від внутрішніх роздорів та домашньої братовбивчої війни...» [12].

Отже, вважає митрополит, праця над об'єднанням церков є обов'язком любові до Бога й одним з найважливіших завдань. «Справа з'єдинення церков має велике значення для українського народу. Єдність віросповідання є, може, конечною умовою і до національної солідарності усіх українців... Релігійна єдність більше, чим єдність національної свідомості і державної приналежності, може стати основою моральної злуки, глибокої єдності усіх, що почуваються українцями», – говориться у «Посланні до духовенства про працю над з'єдиненням церков». А. Шептицький вважав, що передумовою успішного розвитку українського

визвольного руху має стати єдина церква. На її створення були спрямовані далекосяжні плани митрополита щодо з'єднання східної та західної церков. Заходи А. Шептицького, спрямовані на об'єднання церкви, мали політичний характер. Для того, щоб об'єднати українців в єдиній Христовій церкві, «потрібно змінити духовність наших нез'єдинених братів так, щоб вони самі від себе бажали з'єдинення з католицькою церквою і тужили за з'єдиненням». На цьому треба зробити першочерговий наголос, вважав А. Шептицький. Він бачив запоруку міцності держави в такому: «Якщо хочемо всенаціональної хати, хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діяннями, і те діяння мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності... Ми, греко-католики чи православні, так називаємося в обряді вселенської віри, з уваги на добро наших вірних, простягаємо руку до згоди і всім українцям предкладаємо програму релігійного примирення. Під такими умовами кожен із нас, або радше кожне віросповідання наше, прийме і зробить усі можливі тільки уступки. За можливі уступки вважатимемо ті, на які совість дозволяє. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти дух розколу і ворожнечі супроти братів» [26].

Митрополит бачив важливість для українців об'єднання із Західною церквою: «В Україні розумніші люди бачили тоді, так як і сьогодні, що будучність нашого народу є в злуці з Заходом, бо тільки ця злука є в силі відмежувати достатньо народ від сусідів з півночі, бо Захід не признає нас за своїх, як довго будемо у віросповіданні зв'язані з Азією... А таким зв'язком із Заходом може бути тільки релігійний зв'язок». Злука з християнським Заходом повернула б українському християнству і Христовій церкві в Україні її суверенне самобутнє життя і можливість росту. Об'єднання врятувало б біологічно і духовно український народ від загибелі. Злука з Вселенською церквою – це шлях до повернення Києву його давньої позиції в сім'ї християнських народів. «На такому поширенні... передусім скористає весь народ... А здобудуть передусім те, що принесуть українському народу ту єдність, якої йому тепер треба і без якої легко буде його паразитам ще довго над ним панувати».

Отже, церковна єдність приведе до єдності українського народу. А завершенням навершення належної позиції найстарішій столиці християнства на Сході Європи мало бути піднесення Київської митрополії до рівня патріархату. Як бачимо, митрополит у багатьох своїх зверненнях, говорячи про духовне об'єднання, як завершення довгої і важкої праці, нерозривно з церковним об'єднанням пов'язує справу створення Київського патріархату. Слід припускати, що ця його концепція була до кінця продумана. Митрополит вважає, що «...Київський митрополит мусить бути вибраним із православних або автокефальних архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений з Вселенською церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі...».

«Могло б видаватися, що національні Церкви будуть мати єдність у вищому ступені, ніж Вселенська Церква. Вони ж до прикмети єдності Христової Церкви додають єдність, яка об'єднує членів народу в одне – національність. Якщо йде про ті національні Церкви, що є частинами Вселенської, то можна сказати, що вони дійсно дають своєму народові якусь єдність сильнішу від тієї єдності, що повинна і може об'єднувати між собою всі народи світа. Але якщо йдеться про ті національні Церкви, що не є частинами Вселенської Церкви, то треба сказати, що вони не запевнюють своїм народам просто ніякої єдності, може навіть вони причиняються до поглиблення і загострення внутрішніх роздорів у народі» [26].

У зв'язку з великою ідеєю єкуменізму митрополит, як уже було згадано, не тільки сам підготовлявся великими студіями, а також намагався підготувати співробітників і ентузіастів тієї святої справи. Одним із засобів для підготовки таких співробітників було заснування інституцій для підготовки кадрів для праці над з'єдиненням. Друга важлива інституція – це монаші чини. Третьою важливою проблемою в єкуменічній праці була пропаганда тієї справи серед інших народів на Заході та серед неукраїнців на Сході – росіян і білорусів. Якщо говорити про організацію інституцій для підготовки кадрів для єкуменічної праці, то треба згадати про заснування Богословської Академії у Львові. Під час відкриття Богословської Академії 6 жовтня 1929 р. митрополит накреслив завдання, які нова установа мала сповнити. «Ті завдання, – говорив А. Шептицький, – вкладає на нас

передовсім положення нашого краю й нашої церкви, на пограниччю західного і східного світу. Се положення накладає на нас роль якогось посередника поміж Заходом та Сходом». Справі об'єднання церков був присвячений унійний з'їзд, що його за благословенням митрополита організувала Богословське Наукове Товариство в грудні 1936 р. З'їзд організували з нагоди 300-ліття смерти великого подвижника замирення в нашій церкві – митрополита Йосифа Рутського, який разом з київським митрополитом Петром Могилою шукав дороги до замирення в нашій Церкві й народі під гаслом «Щоб Русь не нищила Руси».

Митрополит А. Шептицький добре розумів, що для екуменічної акції найкраще надаються монаші чини, і то такі, які зберігають суто східні традиції. Митрополит вважав, що таким може бути передусім давній Чин Святого Теодора Студита. З цією метою А. Шептицький відновив уже на переломі 1903 – 1904 років чин Студитів (т. зв. Скнулівська лавра). У в 1905 р. Студити одержали Типікон, який potwierдили всі єпископи. Пізніше, в 1919р., митрополит видав «Унівський устав», у якому виразно говориться про екуменічні цілі монахів Святого Теодора Студита: «Тому ж що в наших часах на Сході дуже много овец, котрі не з тої вівчарні, а яких треба привести, щоби було одно стадо і один пастир, всі праці будуть звернені до діла злуки нез'єдинених Восточних зі святою Римською Столицею».

Другим чином, що його спровадив митрополит до праці в церкві, був Чин Редemptористів, члени якого прийняли східний обряд і дуже успішно працювали для церкви. Вони швидко вивчили українську мову й обряди та провадили працю серед населення Галичини, Волині, Підляшшя і Полісся. Визначними членами цього чину з-поміж українців були єпископ Николай Чарнецький, митрополит Максим Германюк, єпископ Василь Величковський, єпископ Володимир Маланчук і багато інших ревних сіячів Божого слова. Єпископи Чарнецький і Величковський стали ісповідниками Віри за святу ідею єдності. Єпископ Николай Чарнецький був призначений Апостольським Візитатором для Волині, Підляшшя і Полісся, де було заборонено священнодієствувати священикам Галицької провінції.

Для справи з'єднання митрополит А. Шептицький залучив також західний Чин Бенедиктинців. Цією справою він зацікавив отця Л. Бодуена та кардинала Мерсіє, який представив справу Папі Пієві XII, і Папа в 1924 році закликав Бенедиктинців до унійної праці. Ще дотепер діє в Аббатстві Амей коло Шевтонь, у Бельгії, східна гілка Бенедиктинців, які видають журнал «Іренікон».

Перш ніж екуменічний рух став актуальним у Західній церкві, митрополит А. Шептицький почав цей рух в Українській греко-католицькій церкві і в церквах європейського сходу з'їздами у Велеграді, де кожного року збиралися владики й учені – богослови. Він був генеральним секретарем цих з'їздів. Сама ідея Велеградських з'їздів виникла ще в 1906 р. під час засідання Братства молитви при Кирило-Мефодіївському апостоляті, коли було запропоновано організувати при гробі святого Мефодія зібрання представників усіх слов'янських народів з метою об'єднання церков. Ініціатором цієї ідеї були митрополит А. Шептицький та отці А. Столян і А. Шпальдак із Чехії. Душею цих конгресів був А. Шептицький, який відкрив I Велеградський конгрес у 1907 р., II – у 1909 р., V – в 1927 р. Він не міг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, і на четвертому, коли Польща в 1924 р. не видала віз ні йому, ні отцю Й. Сліпому. На VI конгресі в 1932 р. і VII у 1936 р. делегація УГКЦ була представлена великою кількістю єпископів. Тематика дискусій завжди була різноманітною, але зводилася до одного – віднайти ті здобутки, які послужили би базою до об'єднання. На жаль, VIII Велеградський конгрес, призначений на 1939 р., у зв'язку з початком Другої світової війни не відбувся, однак значення цих конгресів і роботу митрополита А. Шептицького важко переоцінити. «Головним і найкориснішим овочем конгресів, – казав митрополит, – було те, що дав він учасникам пізнати правдиву науку Сходу та Заходу та нав'язати взаємовідносини тих обох церков» [12].

До екуменічної діяльності митрополита А. Шептицького треба віднести організацію прощі до св. Землі в 1906 році. Митрополит їхав не лише тому, щоб при Гробі Хреста оновити Божого Духа серед свого народу, а також для того, щоб «дати чути про себе серед інших католицьких народів і народам Сходу, близьким нам

обрядом, і зацікавити їх справою єдності. Зустріч із нез'єдиненими у Святій Землі запалила до праці над з'єдиненням не тільки своїх учасників і не учасників паломництва, а також тих з протилежного боку, з якими наші паломники в час прощі мали нагоду зустрічатися». Усі його поїздки на Захід, попри інші, мали також екуменічну мету. Там він зустрічався не лише з католиками латинського обряду, але й провадив розмови з протестантами, англіканами в Німеччині, Бельгії, Голландії, де, як відомо, під впливом його ідей постало товариство «Голяндський Унійний Апостолят».

Ідею примирення церков активно пропагував митрополит А. Шептицький на терені царської Росії. «Одна лише є у світі істинна церква Христова: чи вона Православна, як її у вас називають, чи Католицька, як називаємо її ми. Вона тепер розділена навпіл. Але не сама вона розділилася, а розділена насильно політикою. Тому вона повинна знову з'єднатися, повинна неодмінно, повинна обов'язково, повинна Христа ради, Бога істинного ради», – писав галицький архієрей у 1904 р. у листі до відомого російського православного ієрарха, волинського єпископа Антонія Храповицького. Згодом, уже як глава УГКЦ, митрополит А. Шептицький неодноразово пробував розпочати діалог із представниками православного і старообрядського духовенства про фундаментальні питання церковної єдності і невтомно шукав серед росіян однодумців і співробітників. В особі галицького митрополита російські католики східного обряду завжди мали надійного натхненника, покровителя і захисника. Саме в Росії А. Шептицький намагався втілити на практиці цілу низку своїх найсміливіших і далекосяжних задумів, що стосувалися провідної, на його переконання, ролі унійної церкви в досягненні єдності християн Сходу і Заходу. Це проявлялося передусім у заснуванні Російського Греко-Католицького Екзархату в Петрограді у травні 1917 р. і призначенні екзархом найближчого митрополитового соратника-архімандрита Леоніда Федорова. Варто також акцентувати увагу на обставинах, які не сприяли здійсненню заповітної мрії митрополита А. Шептицького. Для сучасників задум митрополита був надто абстрактний. Вони були зайняті різними повсякденними справами і навіть не замислювалися над такою «нереальною», на їх думку, справою,

як об'єднання церков. Можна сказати, що в цьому сенсі митрополит був самотній. У Галичині, де він жив і діяв, уся увага українського громадянства була спрямована виключно на здобуття для народу політичної рівноправності й поліпшення матеріального становища. У справах церковно-релігійних на першому плані стояла оборона проти войовничого польського католицизму, який допомагав колонізації українців. Не слід також забувати, що поширені в краї радикальні і соціалістичні ідеї, за якими йшла молодь, теж не сприяли ідеї церковного об'єднання. Між українськими церквами в Австрії (греко-католицькою і православною) відносини були приязні. Обидва віросповідання мирно співіснували за Австрії в межах Галичини і Буковини. Здавалося, якого ще треба поєднання, коли і так на релігійному фронті все в порядку. Отже, й це не сприяло ідеї митрополита. На Наддніпрянщині обставини теж не були сприятливими, не тільки до реалізації його ідей, але навіть до розуміння її важливості. Перед Першою світовою війною всі думки українського громадянства на Наддніпрянщині були спрямовані на здобуття політичної свободи, поліпшення економічного становища робітників і селян. Про єдність церков тоді там ніхто і не думав. У релігійній справі обмежувалися домаганням права свободи совісті, тобто волі для кожної релігії. Пізніше, з приходом більшовиків, розпочалися переслідування як православних, так і католиків, тому ідея об'єднання не могла бути зреалізована.

Ні більшовики, ні німецький режим не допускали акції митрополита в напрямі об'єднання. «У тяжкі часи воєнної окупації велика християнська ідея єдності була знову поставлена перед обличчям віруючого українського народу. Однак, важкі обставини часу не дозволили її здійснити», — зазначає владика Софрон Мудрий [29]. «Митрополит Андрей, — каже доктор С. Баран, — бажав зблизити до католицької церкви не тільки православних українців, але й увесь Схід, що, природно, було понад його сили і спроможності, а деякою мірою шкодило навіть зближенню обох українських церков. З цим не можна не погодитися. Але, гадаю, що й сам покійний митрополит Андрей, при кінці свого життя, переконався в цьому й радий був би обмежитися поєднанням тільки українських церков, вбачаючи в ньому запоруку не тільки релігійної, але й національної єдності» [1]. 3 березня 1942 р. митрополит

Шептицький звертається у справі об'єднання церкви «До української віруючої православної інтелігенції». Звернення було широко розповсюджене: надруковане окремими листівками (деякі з власноручним підписом А. Шептицького), а також опубліковане в «Краківських вістях» 5 квітня 1942 року. В ньому митрополит відзначав, що інтелігенція «є провідною верствою в суспільстві» і «в усіх віросповіданнях має важливий голос» і в церковних справах». А. Шептицький розумів, що повна злука греко-католицького і православного віросповідань – це справа «дальшої майбутности», а зближення і взаємне пізнання необхідні для досягнення національної єдності вже сьогодні, тому звернувся до православної інтелігенції із закликом докласти всіх зусиль до зближення греко-католицької та православної віри. Митрополит указує, що необхідно усувати взаємні протиріччя й ненависть між українськими конфесіями. Він пише: «Хоч би ваша праця над помирненням не довела до повного з'єднання, принесе українському народові велику користь, коли хоч у частині причиниться до національної єдності». Отже, справі об'єднання церков митрополит посвятив себе цілого, ціле своє життя, всю свою невтомну діяльність, «рад був би і тисячу разів вмерти смертю мученика, щоб тільки причинитись бодай до влегчення й промощення шляху для привернення релігійно-церковної єдності серед усіх християн, а серед українського народу зокрема». Ще одну справу митрополита повинно належно оцінити теперішнє українське покоління. Це спроба зробити український народ важливим чинником в об'єднанні Східної та Західної церков. Митрополит А. Шептицький дав початок до так званих Велеградських з'їздів на Моравії. Ця справа сягає понад мрії нації, але зате робить нашу націю важливим середовищем всесвітньої, а, отже, понаднаціональної ідеї. А те, що митрополит займався такими справами, означає, що його ім'я перестало бути виключно власністю українського народу, а стало цінністю у великій всесвітній і вічній ідеї. Бо ідея об'єднання християнського світу є ідеєю століть, і з нею назавжди буде ім'я митрополита Андрея Шептицького [12].

Екуменічна діяльність митрополита А. Шептицького мала невід'ємну складову – духовно-світоглядну. І. Крип'якевич так оцінює митрополію у Львові: «Духовенство творило сконсолідовану верству з давніми традиціями: багато

священичих родин перебували на тих самих місцях упродовж сторіч і були глибоко зв'язані з життям своїх околиць: нові люди з шляхти, міщанства і селян тісно зживалися з старим середовищем» [17, с. 281].

Якщо, за словами Гузара, А. Шептицький виходив за межі тогочасних церковних канонів у своїй екуменічній діяльності, то це означає, що в його ціннісно-світоглядному розумінні були вищі пріоритети, які, на наше переконання, тісно пов'язані з його українським патріотизмом і прагненням допомогти всіма ресурсами Греко-католицької церкви мобілізувати український народ на розбудову своєї держави. В цьому сенсі А. Шептицький був дуже далекоглядним у розумінні української ідеї і це ми насправді нині реально відчуваємо. Створені ним у різних країнах світу в українських громадах релігійні католицькі інституції з'єднали переселенців духовно з Україною. Змінилися покоління, але зв'язок з Батьківщиною не втратився. Це проявилось у демонстрації українськими громадами Канади, США, інших країн підтримки України у боротьбі проти російської агресії. Більше того, за організаційної допомоги українських католицьких священнослужителів українці надали фінансову і матеріальну допомогу військовим підрозділам, які захищають суверенітет України на східному фронті від російської агресії, а також медичним обладнанням та медикаментами. Так, приміром, Товариство «Одна родина», що діє при католицькій церкві святого Івана Хрестителя у місті Сиракузи штату Нью-Йорк (США), відправила на Тернопільщину допомогу бійцям із спецбатальйону «Тернопіль». У складі вантажу – комплекти військового обмундирування, військове взуття, білизна, головні убори, аптечки, знеболюючі препарати. Є у пакунках і солодкі гостинці, кава, чай, малюнки від дітей українців із Сиракуз [45]. У Канаді, де численна українська діаспора, активні громадяни акціями підтримували Майдан, а після початку військових дій почали збирати поміч на підтримку армії. З усіма церквами Монреалю проводили акцію «Зігрій солдата». Через «Комітет допомоги Україні міста Монреаль» було зібрано і відправлено більше 110 тисяч канадських доларів [44]. За цими поодинокими фактами – цілий рух українців діаспори на підтримку України.

Частина українського народу, яка сповідує уніатську християнську віру і дотримується обряду, зміцнює свою духовну єдність з українською етнічною культурою. Щодо цього митрополит А. Шептицький писав, що український народ, який стільки вистраждав для збереження свого обряду – символу своєї національності, живучи під чужинецьким пануванням, зберігає свою культурну ідентичність, яка може відрізнятись від громадянства, але почувати себе представником української нації [16, с. 397].

2.3. Правова оцінка ролі політичних партій в українському державотворенні

Уся багатогранна діяльність митрополита А. Шептицького була значною мірою узгоджена з духом оновленої європейської державно-правової системи, яку він оцінив у двох площинах: по-перше, розвиток українського народу у другій половині XIX ст. у складі Австрії збігся в часі, коли правосвідомість поступово звільнялася від домінувального впливу релігії і посилювалася філософсько-правовими світоглядними цінностями; по-друге, передові мислителі Європи вважали за потрібне усунути вплив релігії на право та сформувати філософсько-правове бачення державного устрою на світських цінностях. У такий спосіб новітня філософія Європейського Просвітництва повинна була витримати досить сильну боротьбу з ортодоксальною релігією. Ця боротьба супроводжувалася філософською критикою релігії та посиленням матеріалістичного світорозуміння й навіть укріпленням атеїзму. Отже, філософія тієї доби ставила завдання обґрунтувати світоглядні засади розвитку продуктивних сил капіталістичного виробництва й розкрити природні сили людини, звільнити їх від релігійного впливу.

Митрополит А. Шептицький усвідомлював істотні відмінності між революціями, які відбулися у Франції і Англії, та прогнозував можливість подібних революцій у Росії, суспільство якої мало надзвичайно консервативні архаїчні державно-правові установки, а тому їх усунення було неможливе за англійським чи французьким взірцем. В Англії, пізніше Австрії, представники правлячих аристократій мали значно більший вплив на королівську владу, ніж це було у Франції і в Росії. Тому англійська й австрійська аристократія, прагнучи мирно

вирішити назрілі в суспільстві проблеми, які супроводжувалися загостренням міжнаціональних відносин, провели реформи «зверху», зберігши в державно-правовому устрої інститути монархії, національної аристократії та доповнили їх інститутом народного представництва. У Франції, як відомо, релігійні інститути й абсолютний монархізм не йшли на поступки вимогам третього суспільного стану, породженого промисловою буржуазією. Тому ненависть, що сформувалася у передових верств суспільства до монархії та інститутів релігії, яка її освячувала, зроста до краю. Тож основним завданням філософії у цій країні був матеріалістичний погляд, який обґрунтовував потребу заміни обох інститутів абсолютної монархії. В їх усуненні передові мислителі того часу вбачали весь смисл їх теоретичного обґрунтування філософії права на природній основі. В Англії і Австрії такої матеріалістичної філософії права не існувало.

Український народ у складі Австрії завдяки реформам зверху зберіг свої національні релігійні інститути і відновив лояльність до держави та її аристократичної верстви, яка провела реформи. Вболіваючи за весь український народ, митрополит А. Шептицький прагнув об'єднати християнські релігії українського народу, щоб не допустити тих радикально-революційних подій, які були у Франції і які могли в Росії бути ще жорстокішими через вищезначені обставини. Він усвідомлював, що французький суспільно-політичний рух здійснювався під філософсько-матеріалістичними гаслами, в яких атеїстичний контекст був пом'якшений. Англійська революція здійснювалася під сильним впливом філософії права та толерантним ставленням до англійської церкви, яка не відкидала нового філософсько-правового розуміння. В подібний спосіб відбулися зміни і в Австрії. Відомий мислитель того часу Гізо правильно оцінив тодішню ситуацію в Англії і Франції, вказавши на те, що обидві ці революції вийшли з одних і тих самих причин і мали однакові цілі, але однакові тенденції виразилися в Англії мирно, реформаторським шляхом зверху, а у Франції революційно-атеїстично; у першій вони набули характеру змін, що задовольнили всі соціальні верстви, в тому числі і панівну аристократію, і монархію, у другій навіть після революції боротьба між релігією і матеріалізмом не припинилася, тому що революція, усунувши

релігійну мораль, не дала навзамін нічого кращого, аморальність породила лише запеклішу боротьбу та терор на ідейно-світоглядних засадах [15, с. 108].

Один із відомих мислителів-атеїстів Вольтер після революційних подій, що сталися у Франції, переоцінив своє ставлення до релігії, побачивши наслідки атеїзму. Він писав: «Суспільство не може існувати без ідей справедливого і несправедливого. Він, Бог, указав нам шлях, як їх досягти... Отже, для всіх людей від Пекіна до Ісландії благополуччя суспільства твердо встановлене неодмінною правдою релігійного благочестя» [5]. З огляду на сказане, митрополит А. Шептицький передбачив трагічні наслідки російської соціалістично-атеїстичної революції, яка охопить і Наддніпрянщину. Саме тому він докладав неймовірних зусиль, щоб вивести українство з-під російського атеїзму та відновити в його свідомості національні духовні цінності, що беруть початок від хрещення Київської Русі.

Глибоке і всебічне знання історії українського народу відіграло важливу роль в оцінці діяльності митрополитом А. Шептицьким політичних партій. Аналіз його висловлювань і писемних текстів стосовно діяльності різних політичних партій дає підставу зробити такі висновки. По-перше, він у всіх сферах своєї діяльності прагнув бути рівновіддаленим від усіх політичних партій і рівно наближеним до їх організаційної, суспільно-політичної та парламентської діяльності в інтересах українського народу. По-друге, він більшою мірою опікувався тим, щоб уніатське духовенство погоджувало свою діяльність з лідерами партійних осередків у низових структурах серед селян і міщан і закликав, щоб з боку духовенства не було ніяких негативних публічних висловлювань на адресу будь-якої партії та її керівництва. По-третє, велика заслуга митрополита А. Шептицького в оцінці діяльності політичних партій полягала в тому, що він ніколи нікого і ніде не принижував у своїх критичних зауваженнях, тобто не переходив на особистості. Згідно ізснуючими в літературі свідченнями, він ніколи не розпочинав полеміки з лідерами партій, щоб пояснити їм своє бачення їх діяльності в критичному контексті. Проте, якщо він убачав у діях тих чи інших партій або їх лідерів слабкі сторони, то намагався вибрати такі слова і форми в їх оцінці, щоб сформулювати свою думку

без упередженості, дати пораду ненав'язливо, і завжди акцентував на тому, які наслідки дій партій можуть бути в житті українського народу. В полеміці владика дотримувався норм християнської моралі й об'єктивно вмів оцінювати діяльність політичних партій крізь призму ідейно-світоглядного єднання українського народу, а нині нам цього дуже бракує.

Важливо підкреслити, що митрополит А. Шептицький був переконаний, що у публічних політичних партійних дискурсах взаємовідносини між його суб'єктами мають бути толерантними і не конкуруючими, а конструктивно-співучасними. Він закликав опонентів політичних партій до уважного розбору аргументів і фактів, їх критичного осмислення в термінах наукового розуміння, а не в гарячковатих вигуках чи образливих словах, емоціях, жестах. Владика закликав не боротися між собою в різних полеміках, дискурсах, а спрямувати всі сили передусім на захист прав і свобод українського народу.

Відомий дослідник демократії Л. Тихомиров стосовно функціонування політичних партій у державному і суспільному житті писав: «Без сумніву, що приватні інтереси, партії, напрямки завжди залишаться, завжди збережеться відмінність відтінків у розумінні навіть основного питання і тим більше – відмінність у прикладних із нього висновків. Але якщо ми не забуваємо зв'язку і залежності між різними проявами однієї сили, одного закону, то наші розбіжності принаймні не здатні дійти тієї межі, коли люди різних партій або напрямків говорять іноді, нібито істоти різних порід, заявляючи: «Наша суперечка марна, ми говоримо різними мовами». Нібито вони не люди, не істоти однієї породи [42].

Соціалістична ідея, якою щиро захоплювалися і в Галичині, зокрема у свій час І. Франко, розповсюджувалась у різних публікаціях з досить частим вживанням таких термінів, як «боротьба класів», «пролетарська революція», «диктатура пролетаріату» та ін., які мали в собі загрозу девальвувати національну самосвідомість і викликати у знедолених верств суспільства симпатії до цієї ідеології та до провідників політичних сил, які її сповідували. Митрополит А. Шептицький зазначав, що ці поняття відкидають реформістський шлях перетворення Австро-Угорщини на демократичну державу і тим самим породжують

зневіру в українську національну ідею. Саму соціалістичну ідею з її вульгарно-атеїстичним світорозумінням він вважав за «геркулесів стовп» неуцтва, духовного збанкрутіння, розумової хвороби, що зветься недоумкуватістю. Митрополит А. Шептицький категорично стверджував, що всі розумні, духовно зрілі люди, до якої б партії вони не належали, мають згуртуватися, визнати духовну силу розуму всемогутньою і відмовитися від будь-яких закликів до революції, насильства та взаємних звинувачень і образ. Він закликав і мав лише одну зброю – слово. Отже, слово є одним із найбільших здобутків людської цивілізації і повинно бути знаряддям для порозуміння. Слово є також продуктом духовного життя людей та засобом їх спілкування.

Стосовно політичних програм, які пропонувались українському народу різними політичними партіями, в нього була одна порада: формувати думку, так вибираючи слова, щоб вони сприймалися і розумом, і серцем. Митрополит А. Шептицький вважав, що сприятлива державно-правова система Австро-Угорщини надає можливість працювати всім партіям, громадським організаціям так, щоб єдиною силою виступити на захист прав і свобод українського народу. Він закликав усі політичні партії стати на реформістську правову і національно-еволюційну точку зору, формувати через парламент правову базу для легального виходу зі складу Австро-Угорщини й отримання суверенітету. Важливо те, що лідери політичних партій, як вважав митрополит А. Шептицький, мають узяти за зміст своєї діяльності українську національну ідею та творити з тогочасної етнографічної української спільноти національно-державницького суб'єкта. Він вважав, що фаза політичної агітації поступово має поступитися місцем реальній організаційній роботі на місцях, щоб формувати осередки громадянського суспільства. Він запровадив у полеміку і політичний дискурс новий підхід: не суперництво заради лідерства, а змагання думок заради майбутнього українського народу.

Аналізуючи пастирські послання митрополита А. Шептицького, слід звернути увагу, що він не вдається до критики суб'єктів політичних партій, а лише аналізує наслідки їх діяльності та визначає їх вплив на суспільну свідомість з позиції

національно-державницького розвитку. Отже, він спрямував міжпартійний діалог в інтелектуальне русло. Точка зору митрополита А. Шептицького в оцінці діяльності політичних партій – це критерій стану розвитку української національно-державницької самосвідомості і суб'єктності. Владика прагнув не до усунення лідерів політичних партій з українського життя, а лише до усунення тих їх дій і думок, які роз'єднували українство [37]. Саме на ті думки політичних сил, які могли потенційно роз'єднати український народ, він не жалкував критичних зауважень.

В оцінці політичних партій митрополит А. Шептицький виходив з того, що «люди мають природну потребу об'єднуватися між собою для досягнення тих цілей життя, яких одиниці, лишеній самій собі, трудно досягнути, в яких і громади не можуть нічого зробити. Зі самої природи людство подібне до ріллі, що видає зі себе цілу флору різних добровільних спільнот, які служать прерізним потребам і бажанням одиниць. Та флора відповідає природі людей, тому і в кожному народі вона трохи відмінна: часом буйна і пишна, як флора тропічних країв, часом скупа і марна, як у північних краях. Не можна не визнати, що людина мусить мати свободу об'єднуватися з іншими в усіх справах, у яких має право поступити самому. Що людині вільно робити в приватному житті, в тому вільно їй об'єднуватися в спільноту з іншими. Провідна влада мусить ту свободу боронити, давати їй напрям, допомагати їй і причинятися культурою ріллі до кращої продукції тієї фльори стоваришень і спільнот. Немає сторінки людського життя і немає людської потреби, яка не могла б стати предметом якогось товариства» [26].

З огляду на це слід віддати належне представникам уніатського духовенства, які допомагали численним громадським організаціям. Митрополит А. Шептицький наголошував, що наука в галузі сільського господарства і лісництві має бути поставлена на допомогу українському селянству, адже застарілі форми господарювання не дають можливості українським товаровиробникам вийти на ринок, оскільки великі землевласники використовують новіші технології та здешевлюють вартість продукції. Він закликав лідерів політичних партій здійснити правові реформи стосовно кредитування українських селян і виробників іншої товарної продукції, щоб створити національну соціальну верству, яка могла

захищати свою власність і свою державу [34]. Владика вважав, що відсутність в українського народу національних фінансових організацій, професійних наукових шкіл знижує як економічний, так і соціальний потенціал українства та породжує злиденність, яка штовхає одних на вимушену трудову міграцію, інших – в обійми соціалістичної ідеології, як це було в Угорщині. Тому виявляв ініціативу і звертався до українських парламентарів, щоби спільно вирішити цю нагальну проблему.

Усі «товариства і спільноти родяться з добровільної ініціативи одиниць... У тих спільнотах чоловік шукає забезпечення потреб, яких не забезпечує ні родина, ні держава. Вони забезпечують людям взаємну допомогу, раду, спільність у змаганні праці, вони повстають поза діяннями державної влади і мають свою самоуправу, власну організацію, яка тим сильніша і здоровіша, чим більше пристосовується до природи. Вони є під наглядом держави, держава регулює їх взаємні відносини, перестерігає перед незаконними злуками або перед незаконним поступом існуючих злук і об'єднує їх усіх опікою, наглядом і проводом у свою єдність. Тому вони не тільки не є противні меті державного життя, але навпаки, допомагають у її досягненні. Вони такі різноманітні, як різні бувають цілі, задля яких люди збираються в товариства» [26].

Митрополит А. Шептицький вважав, що на тій стадії розвитку українства потрібно допомагати всім патріотичним силам, ініціативним громадянам створювати виробничі, торгівельні, культурні, освітні та інші спілки. Він спостерігав, що вже відбувається процес самотворення українцями нових соціальних структур, які самі себе фінансують, контролюють і збільшують виробничий і соціальний потенціал. Оскільки громадські ініціативи потребують допомоги з боку політичних сил та уніатського духовенства, він особисто сприяв передачі значної частини лісових угідь і земель сільськогосподарського призначення громадським організаціям, особливо тим, які опікувалися освітою, доглядом за сиротами, немічними. Владика був переконаний, що через подальший розвиток громадських організацій як інститутів громадянського суспільства в Україні не буде більше хлопа і пана, а отже, і будь-якої зверхньої влади [35].

2.4. Правове бачення діяльності громадських організацій у становленні української держави

А. Шептицький розпочав свою діяльність у період, який характеризувався швидким зростанням українських національно-визвольних сил у межах Австро-Угорщини завдяки тому, що були проведені державно-правові реформи, які юридично закріпили право українського народу на освіту, публічне вживання української мови, організації місцевого самоврядування, інакше кажучи, «австрійська конституція запевнює всім народам монархії повну рівноправність» [41, с. 87]. Перший період митрополичої діяльності А. Шептицького характеризувався, по-перше, загостренням національно-визвольної боротьби між українцями, росіянами і поляками. Українська державницька ідея, сформульована В. Подолинським у 1848 р. про «створення власної суверенної, соборної держави» мала визначальний вплив на його національну свідомість. По-друге, у 1895 р. керівництво Української радикальної партії заявило, що вони в Австрії прагнуть до утворення «окремої руської політичної території з руських частин Галичини, Буковини з якнайширшою автономією» [20, с. 259]. Окреслена ситуація справила на А. Шептицького суперечливе враження. Він підмітив неадекватність публічної дискусії між різними політичними силами і доклав чимало зусиль для того, щоб лідери національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність розмовляли предметно і без галасу, не ображали один одного і вміли аргументовано доводити свої погляди на форми і методи боротьби за незалежність України.

Будучи палким патріотом українського народу, митрополит А. Шептицький розумів, що без належного виховання молодого покоління українців у дусі патріотизму не можна буде в майбутньому розбудувати українську державу на засадах народовладдя та захистити її від зовнішніх зазіхань. Саме тому він, ставши єпископом у Станіславі, організував цілу низку заходів для молоді, щоб дати розуміння необхідності вчитися, знати свою рідну мову та історію української держави. Звертаючись до молоді, він наголосив: «Для всіх народів у всіх напрямках Церква є справжньою матір'ю... І в ній, як у всякій іншій Церкві, можемо знайти величезну допомогу для розвою нашого народного життя. З кожної проповідності

проповідає наша Церква народною українською мовою, виховує наші діти в українському народному дусі, вчить нас любити свою Батьківщину, наказує нам держатися східного обряду» [14, с. 11].

Зі сказаного доходимо висновку, що А. Шептицький вбачав основною метою на той час відродження української національної свідомості, без чого неможливо вибороти державний суверенітет української нації. З погляду функціонування Греко-католицької церкви в українському народному культурному житті можна зробити висновок, що вона була на той час ефективним соціально-духовним інститутом, який формував національну свідомість з орієнтацією на єднання всіх українців Сходу і Заходу у боротьбі за незалежну українську державність. На відміну від церковного духовного арсеналу Московського патріархату, в межах якого проповідь велася російською мовою і була спрямована на сакралізацію влади російського імператора, у Греко-католицькій церкві проповідь велася українською мовою, а її зміст був спрямований на формування української національної ідентичності у відповідь на загрозу суцільної русифікації українського народу. Відомий дослідник історії Московського патріархату та Православної церкви М. Нікольський дав чітку характеристику її основних ціннісно-світоглядних функцій у державному житті суспільства. Він зосередив свою увагу на критиці міфу про «народність російського православ'я, яке ніби завжди виражало і захищало інтереси трудящих та служило широким народним масам» і довів, що ця інституція найбільш виразно проявила себе «в союзі з самодержавством і була глибоко ворожою народу силою» [30, с. 11]. Для боротьби проти народного спротиву самодержавству церква «представляла «громадську організацію» – так званий «Союз російського народу» [30, с. 420]. М. Нікольський визнав, що основною функцією Російської православної церкви під керівництвом Московського патріархату є «дотримуватися вірності самодержцю і слухатися начальство» [30, с. 415]. Загальна характеристика Церкви Росії зводиться до висновку, що вона є «насадителька віропідданських почуттів» [30, с. 413]. Влучну оцінку Російській церкві дав І. Аксаков: «Церковне тіло – труп, в якому складові частини – клір і миряни – поєднані лише насильно і механічно, зшиті на живу нитку, охоплені

деморалізацією» [49, с. 261]. Ще більш негативна оцінка інститутів монастирства, церковно-приходських шкіл та медичних закладів під юрисдикцією Російської церкви: «Монастирі у другій половині XIX ст. набувають особливо аморальних форм. Церква тягнеться вслід за століттям до капіталістичного накопичення... і працює на державу» [30, с. 404–405].

На відміну від Російської церкви, монастирі Греко-католицької церкви за часів духовного провідника А. Шептицького були максимально інтегровані в життєдіяльність українського народу. Вони взяли під опіку і матеріальне забезпечення будинки-сиротинці, сільські бібліотеки і школи, на які держава виділяла недостатньо коштів. Із бюджету монастирів фінансувалися вищезазвані інституції та медичні заклади для людей похилого віку, інвалідів та інших немічних.

Українська національна самоідентифікація суб'єкта життєдіяльності, що супроводжується формуванням поглядів на боротьбу за державну незалежність і розбудову свого українського національного державно-правового життєвого простору, мала, згідно зі світоглядними переконаннями митрополита А. Шептицького, оформити українську державницьку суб'єктність. Очолювана ним Українська греко-католицька церква та її священники систематично і щоденно формували й зміцнювали самопізнання, самовизначення і самоідентифікацію своїх вірян за українським національним світорозумінням та випрацьовували власну здібність і здатність до боротьби за незалежність у майбутній українській суверенній державі та її захисту.

Ігнорування цієї національно-державницької суб'єктності українського народу призвело у 1917–1920 рр. до втрати УНР, центральне керівництво якої не мало дієвої підтримки з боку народу. М. Юрій про це пише: «Влада і народ жили в різних вимірах. Центральна влада втрачала підтримку через свою нерішучість. У країні не було сили, яка могла б зупинити інверсію, до повного торжества локальних ідеалів, до влади, яка задовольнить усі утилітарні потреби» [54, с. 205].

Митрополит А. Шептицький здійснював свою громадську, суспільно-політичну і державницьку діяльність, зосереджуючи увагу на свободах і правах як українського народу, так і інших народів та окремих громадян. Але основна канва,

контекст його державно-правової діяльності в статусі митрополита Української греко-католицької церкви і громадянина держави мала значно змістовніший український національно-визвольний сенс у всі історичні періоди. Основним у державницько-творчій діяльності А. Шептицького було прагнення зрозуміти національні культурно-мовні, економічні, суспільно-політичні і духовні потреби та інтереси і в межах своїх можливостей вирішити на державному рівні. Один із відомих діячів українського національно-визвольного руху К. Левицький високо оцінив діяльність А. Шептицького в організації депутатського корпусу для прийняття закону про виборче право українців. «Посередництво А. Шептицького в справі виборчої реформи вказує на засади, яких біскуп намагався притримуватися діючи, на площині стику релігії і політики. Провідною ідеєю митрополита була вірність суспільній справедливості» [55, с. 143–154].

Зазначимо, що Українська греко-католицька церква в межах Австро-Угорщини забезпечила українському народу внутрішню духовну впорядкованість, яка склалася внаслідок безперервного одержання ним настанов і молитов священнослужителів, що забезпечило гармонійну взаємодію всіх соціальних структур, які в процесі державотворення після проголошення ЗУНР виявили свою єдність і змогли відновити самоврядування на всіх території без будь-яких соціальних конфліктів і протестних рухів.

Юридична освіта і глибокий український патріотизм, поєднані з інтелектуальною прозорливістю, свідчать, що А. Шептицький майже за сто років передбачив можливість формування в Україні олігархічних партій, серед яких були й такі, що проводили політику великоросійського національного шовінізму. При пануванні олігархічних партій, згідно з правовими поглядами А. Шептицького, порушується рівновага між громадянським суспільством і державою. Водночас він застерігав, що демократія може породити крайнощі: якщо надати необмежені правом свободи, то це провокує анархію. В цього приводу він писав: «Можна зробити ще й ту заввагу, що коли олігархія спирається на одну партію або на один народ, спокуса надуживати влади для гноблення іншої партії чи національностей

більша. Чесноти громадян, що беруть участь у влади, мусять бути тим більші, чим більше партійність і національний шовінізм засліплюють чоловіка...» [26].

Будучи палким прихильником українського національно-державницького відродження, А. Шептицький усвідомлював, що українська етнічна ментальність має і свої вади, одна з яких «брак сумління і почуття обов'язку». «Усі помилки наших політичних провідників, – писав він, – і зла воля наших противників і ворогів, і природні хиби нашої національної вдачі, і брак свободи і державного життя, і культура не раз затроєна бацилами пагубних для народів суспільних, політичних й релігійних чи антирелігійних теорій, все це безумовно є також причиною теперішньої руїни» [53, с. 363]. За умов тривалого перебування українського народу в складі імперських держав людина внаслідок адаптації до імперського тоталітаризму формує в собі звичку й умонастрій та емоційно-вольову активність, що фокусується на повсякденних потребах та інтересах і корелює свою поведінку пристосовницьким характером. В умовах національної держави свобода для особи, в разі відсутності в неї внутрішнього сумління, виражається в поривчастій, імпульсивній формі, яка лише імітує сутність громадянської активності. «У многих напрямх, – писав А. Шептицький, – ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимось важнішим, ніж спокійна земна розвага та витривала праця. Ми зрештою пробудилися до національного життя в добі, в якій демократичні принципи уважались святими. Ми унаслідували, може, й прикмети, але напевно й хиби демократизму» [6].

В окресленому нами контексті ціннісно-світоглядної парадигми А. Шептицького стосовно форм прояву національного шовінізму і радикалізму видно, що він не схвалює ці явища і застерігає суспільство від помилок, які творять небезпеку для утвердження національної демократичної державності. Очевидно, що А. Шептицький був обізнаний з етичними та теоретико-правовими ідеями І. Канта, Фіхте і Ніцше, а також М. Штірнера. Визначальним у розумінні свободи, культури нації є її моральність, яку проповідує християнська церква. «Християнська суспільність» – це спільнота людей, які живуть за християнськими принципами. Вона «зложена з людей щиро пересвідчених і перейнятих Христовим духом, буде

завжди організовуватися в християнському дусі і в кожному напрямі буде доходити до рівноваги, ладу й сили» [51, с. 213]. А. Шептицький вважав, що українське національно-державницьке життя через те, що різні частини народу перебували в різних за правовою культурою імперіях, може на практиці досягти позитивних результатів, якщо будуть дотримуватися християнської моралі та виявляти у своїх взаємовідносинах та у ставленні до національної держави щирю любов, оскільки, на його переконання, «підвалиною всякої влади – малої чи великої – є любов» [52, с. 65].

А. Шептицький усвідомлював, що у практичному українському національному державотворенні значущість християнської моралі і духовності у детермінантах індивідуальної поведінки значно посилюється. Завдяки поєднанню в суспільній свідомості українського народу християнської моральності і національної ідеї формується суб'єктивна можливість перевести вимоги норм державного права на мову практичних дій найбільшої кількості людей, запобігти формуванню у них радикально-екстремістських дій.

Відповідно до свого греко-католицького християнського статусу А. Шептицький вважав, що упорядкованість національного життя українського народу, його різних соціальних структур та організаційних форм залежить як від християнської моралі, так і від навколишнього середовища. Іншими словами, А. Шептицький усвідомлював, що політичні сили сусідніх держав відкрито демонструють свої посягання на українські території, зокрема тодішня Польща і Росія. Посідаючи вагоме місце в духовному і громадському житті Галичини, А. Шептицький сприяв налагодженню конструктивних, не ворожих один до одного стосунків між представниками польського й українського національно-визвольних рухів в Австрії. Відомий історик того часу М. Демкович-Добрянський високо оцінив миротворчу діяльність А. Шептицького у стосунках між українським і польським політичним керівництвом, назвав цю акцію «благородним посередництвом» [9, с. 6]. Як бачимо, головне завдання національно-визвольних рухів українців і поляків у складі Австрії А. Шептицький розумів у дусі ідеї «договірних відносин» Ж. Ж. Руссо.

Невеликий екскурс в історію взаємин українських і польських політичних сил у боротьбі за національну незалежність від Австрії та визначення миротворчої ролі А. Шептицького дає можливість глибше усвідомити миролюбні форми спілкування між політичними суперниками. Нагромадження А. Шептицьким миротворчого досвіду сприяло йому домогтися зустрічі українських і польських провідників політичних сил: від польської сторони – Вітольда Коритовського, Адама Голуховського, представників польської націонал-демократичної партії С. Гломбінського, С. Скарберка; від української сторони – представників націонал-демократів К. Левицького, Є. Олесницького, Ю. Романчука, Л. Цегельського та радикалів І. Макуха, М. Лагодинського. Наслідком перемовин стала «угода про компроміс» і «польсько-українське порозуміння» [20, с. 686].

Сказане означає, що А. Шептицький усвідомлював небезпеку для національно-визвольної боротьби українського і польського народів від різних конфліктів між політичними партіями обох народів. Організована ним зустріч лідерів політичних сил українського і польського народів забезпечила перехід їх від протистояння до співпраці на догоду обох народів. «Отсе була перша історична й дійсна угода на галицькім терені, яка мала вигляди бути епохою у визвольних змаганнях нашого народу. Забезпечена наших округів виборчих, в значній частині національним катастрою, та застережений вибір українських членів Виділу краєвого, соймових комісій і краєвих інституцій нашою соймовою репрезентацією, – мали стати зародком політичної автономії українського народу» [20, с. 687].

Відкинувши взаємну радикально-ворожу політичну поведінку, лідери української і польської національно-визвольної боротьби стали спільно діяти за посередництвом А. Шептицького в інтересах обох народів. Зауважимо, що на той час спільною проблемою українського і польського національно-визвольного руху стала реальна справа реформування виборчого законодавства Австрії. Тут же, на нараді представників сеймових фракцій від польської та української громад 26 січня 1914 року, А. Шептицький вніс пропозицію закріпити домовленість про висунення кандидатів у крайовий маршалок з відповідними пропорціями, і 28 січня домовленість було скріплено підписами обох сторін. Згідно з домовленістю,

українці мали в Крайовому відділі двох представників на вісім членів і в крайовому маршалку – один голос. Окрім того, було узгоджено кількість представників у 14 двопалатних виборчих округах з різною часткою українського населення. Згодом польські політичні сили у складі сейму ухвалили рішення про створення українського університету.

Зауважимо, що А. Шептицький провів досить вдалі, хоча й непрості переговори з представниками українських і польських політичних сил Галичини у складі Австрії і переконав їх стояти «по один бік барикад» у боротьбі проти спільного ворога – Російської імперії, яка на той час викристалізовувала політику завоювання і Галичини, і частини Польщі. Завдання українського народу, зокрема його політичних провідників, А. Шептицький убачає в тому, щоб «створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним» [27, с. 519].

У розумінні А. Шептицького дух – це історично сформована національною культурою і християнською мораллю ціннісно-світоглядна смисложиттєва парадигма діяльності людини, суспільства та державних інститутів влади. В цьому контексті важливо зазначити, що А. Шептицький глибоко усвідомлював важливість формування національно-державницької свідомості українського народу в руслі європейської цивілізаційної культури, яку Гегель іменував у суб'єктному вимірі «духом часу». Під терміном «дух» А. Шептицький розумів необхідність духовного, ціннісно-світоглядного єднання галичан, які розвивали свою державно-правничу свідомість у лоні європейської цивілізації, та наддніпрянців, які частково втратили власну історичну пам'ять і сформували свою свідомість у малоросійському

світовідчутті і світорозумінні. Саме ця відмінність у національній суб'єктності означених частин українського народу зумовила розкол національного духу. «Розкол, однак, – пише М. Юрій, – поняття не тільки релігійно-церковне чи соціально-психологічне, і причина його не тільки природа людини, так само як не є причинами тільки особливості національного характеру або певні особливості, що коріняться на етнічному ґрунті». Розкол – результат недостатньої любові людей один до одного, нездатність всім разом вирішити справу, досягти компромісу, примирити інтереси, що стикаються [54, с. 22–23].

А. Шептицький усвідомлював, що між українцями греко-католицького віросповідання і московського православного існує істотна відмінність у структурі ментальної, державно-правової світоглядної позиції. Зважаючи на те, що Західна Україна належала до складу європейських держав аж до середини ХХ ст. (спочатку це була Австро-Угорщина, у міжвоєнний період – Польща), Галичина зберегла тісні економічні та соціокультурні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод у Галичині порівняно з підросійською Східною Україною галичани зберегли національну українську свідомість, яка стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців аж до нашого часу. Враховуючи той незаперечний факт, що тривала ізоляваність західноукраїнських земель від Великої України сприяла накопиченню різних за своїм змістом елементів духовної культури і цінностей державно-правового укладу, однак Галичина завжди відчувала себе невіддільною частиною України. Греко-католицька церква та її духовні провідники на той час були глибоко і всебічно інтегровані в громадянське суспільство, а митрополит А. Шептицький показував особистий приклад активної участі у культурному, суспільно-політичному і державницькому житті заради збереження і розвитку українства, разом з тим він навчав поважати й любити інші нації.

Під час Першої світової війни та після її закінчення відчутно загострилися суперечності між народами Австро-Угорщини та внутрішньопартійні відносини. У наростанні суперечностей між різними народами Австро-Угорської імперії почали відігравати важливу роль не лише політичне суперництво між партіями різних

народів, але й етнокультурні відмінності. На різних стадіях розвитку українського національно-визвольного руху різні політичні ідеології не однаковою мірою зазнають на собі вплив етнічної культури. В міру того, як зростали сили і самосвідомість українського народу, зростало також і його незадоволення домінувальним політичним та адміністративним впливом польської верстви в Галичині. Війна відкрила у різних народів чіткіше розуміння своєї етнокультурної ідентифікації. Із цього приводу поляки відчували боязнь того, що австрійський уряд дуже лояльно ставився до українського народу і в цьому польська аристократія вбачала загрозу, вона почала обмежувати права і свободи українських селян і міщан на отримання кредитів на відновлення зруйнованого війною господарства та фінансування українських шкіл, культурних закладів і т. ін. Цей факт збурило українство не стільки на політичній основі, як на етнічній. Відмінність в етнічній культурі українців і поляків завжди була, але вона мала, говорячи словами Р. Дарендорфа, латентний характер [8, с. 236]. Зауважимо, що інший дослідник етнічних конфліктів Т. Парсонс вважав, що між людьми, які мають хоча б незначні розбіжності у своїй духовній культурі, завжди присутні міжетнічні тертя [31, с. 110]. Зростаюча польсько-українська конфронтація, протиборство політичних партій усередині українського табору спричинило до активізації греко-католицького духовенства, його виходу на політичну арену [18, с. 70].

Митрополит А. Шептицький вважав, що за тих умов, що склалися після війни, не можна допустити, щоб лідери політичних партій сприяли своїми гаслами, деклараціями і промовами посиленню міжетнічного конфлікту між народами Австро-Угорщини. Особливо він побоювався, щоб не було загострення етнічної неприязні між поляками й українцями, які мають у своїй історичній пам'яті неприйнятні один для одного події українсько-польської війни під проводом Б. Хмельницького та інші факти. В історії були різні переселення українців на польські землі і поляків на українські землі. Тому будь-яка політична агітація з акцентуванням на минулі події, які заторкують взаємну неприязнь поляків і українців, загрожуватиме співпраці для національно-визвольних змагань обох народів. Для того, щоб уникнути загострення конфлікту між різними політичним

партіями українського народу та між українцями і поляками, А. Шептицький «виступив з ідеєю утворення українського католицького союзу (УКС), метою якого мала стати широка консолідація українського суспільства на засадах християнської ідеології. На цій основі А. Шептицький прагнув будувати суспільне і політичне життя українців у Польщі» [31, с. 71].

Митрополит був переконаний, що революційні події в Австрії (1848-1849 рр.) змінили суспільно-політичний умонастрій і домінувальною стала думка про примирення та зміцнення правового порядку на території держави. Він розумів, що досить лояльна політика Австрії до українців забезпечить на конституційній основі рівні права українців та інших народів. Оскільки українство було в більшості, то воно має шанс у законний спосіб отримати більшість своїх представників у парламент та ініціювати законопроекти, які б у майбутньому надавали можливість легально отримати національно-державницьку незалежність.

Оскільки впливові країни світу гарантували Галичині культурно-національну автономію, українці воліли мати навчальні заклади з українською мовою викладання. Зважаючи на це, польський уряд ухвалив шкільний закон, із приводу якого власну позицію оприлюднила і Греко-католицька церква. У документі, який, імовірно, був підготовлений у митрополичому ординаріаті, чітко простежується лінія керівництва ГКЦ в освітній та мовній сферах. У ньому, зокрема, зазначалося: «Сойм польської держави ухвалив 31 липня 1925 р. закон про школи для непольського населення. Цей закон не є вправді згідний ані з духом міжнародного договору про права національних меншостей, ані з арт. 109 і 110 польської Конституції, бо польські горожами непольської народності не є на полі шкільництва рівноуправнені». Проте навіть такий закон, на думку греко-католицької митрополії, незважаючи на недоліки, надавав українському населенню певні можливості й права. Як зазначалося у заяві митрополичого ординаріату, греко-католицьке духовенство «впливало на своїх вірних і спровадило боротьбу за рідну школу в рамці законної боротьби. Українські єпископи і духовенство не тільки сповнили свій обов'язок супроти свого народу і церкви, але зробили прислугу польській

державі. Використовування законів в правовій державі ніколи не може бути нелояльною діяльністю» [32, с. 216–217].

Отож національний рух набирав усе більшого значення серед українців Галичини, якому патрунувала греко-католицька церква. Галичина, завдяки панівній тут політичній свободі, стала українським П'ємонтом і в 1848, і в 1917–1918, і 1991 рр., і нині, під час Революції гідності і військової агресії Росії. Із цього приводу нагадаємо, що в ході акцій протесту кінця 2013 – початку 2014 року на Прикарпатті було започатковано Молитовний майдан on-line. До цієї виключно громадської, аполітичної ініціативи долучилися журналісти і волонтери інших областей України. «Вважаємо, що дуже важливою є духовна підтримка людей, які протестують на київському майдані, а особливо об'єднання християн у молитві. Ми хочемо дати людям можливість позитивно долучитися до прагнень та діянь людей на Майдані своєю молитвою, словом, свідченням і таким чином творити з ними братню солідарність» [3].

Релігію можемо визначити як продукований народом інститут акумуляції духовних здобутків, їх розвитку та посилення віри в добродійність і справедливість людського життя. Релігія як соціальний феномен здатна проникати в найглибші сфери людської свідомості і тим самим формувати соціальні відносини, даючи їм морально-етичні виміри, які, у свою чергу, є найстійкішими і найреальнішими інструментами соціального регулювання, оскільки сфера морально-етична торкається основних соціальних норм і цінностей, які можна покласти в основу життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому [54, с. 687].

Зауважимо, що радянська компартійно-ідеологічна історіографія, суспільно-політична та державознавча думка сформувала і нав'язала суспільству доволі негативний образ Греко-католицької церкви, особливо її провідника А. Шептицького. Для смислової ціннісно-світоглядної реконструкції суспільно-політичної, громадської і державотворчої діяльності А. Шептицького важливо зрозуміти той ідеологічно ворожий резонанс, що його розгорнули під керівництвом кагебістів московські атеїсти. При цьому критична рефлексія висновків, які здійснили «науковці-атеїсти» стосовно різнобічної української патріотичної

діяльності А. Шептицького, повинна забезпечити аналіз у контексті його історичної епохи в комплексі з усіма суспільно-політичними, релігійно-культурними та юридичними писемними джерелами. Галичина на початку і в середині ХХ ст. перебувала в лещатах різнобічних ворожих українській державницькій незалежності політичних сил. Оскільки Греко-католицька церква на той час виступала одним з основних і постійно діючих соціокультурних інститутів на захист національних прав і свобод української громади в складі Польщі та інших сусідніх країн, то А. Шептицький як духовний провідник греко-католицьких вірян почував себе і суспільно-політичним наставником українського народу. Ідейним осердям атеїстичної критики діяльності А. Шептицького став сформований стереотип про «український буржуазний націоналізм», який заважає утвердитися атеїстичному світогляду держави, побудованої на основі ідеї «пролетарського інтернаціоналізму».

Тут важливо підкреслити, що вже напередодні Першої світової війни російська імперська влада, залишаючись вірною своїм посяганням на все, що іменується «руським», зрозуміла, що коли митрополит А. Шептицький став називати українську спільноту Галичини не русинами, а українцями, то йдеться про одного з найбільш непокірних російській імперії лідерів національно-визвольного руху. В цей час активізувалось русофільство на українських землях Австро-Угорщини, але зустріло супротив з боку українського національно-визвольного руху. Найбільш активні представники русофільства поінформували агентів Москви про зміну у суспільному дискурсі колишньої назви «руський народ» на «український народ». Отже, Галичина, Буковина і Закарпаття почали усвідомлювати себе як українські землі, на відміну від Малоросії. Цей новий погляд на сутність українства ускладнив російським владним силам логічно погодити політику завоювання західноукраїнських земель у майбутній війні.

У лютому 1911 р. імперська канцелярія видала циркуляр для керівництва русофільської течії в Україні про зміну ідеологічної боротьби з українським націоналізмом, в якому зокрема йшлося: «Боротьба проти руху, відомого в наші дні під назвою український, який уособлює ідею реставрації колишньої України, ворожий російській державі» [48, с. 2]. На підставі цього циркуляру москвофіли в

Україні разом з агентами імперського двору всю провину на формування української національної свідомості поклали на митрополита А. Шептицького і задекларували, що його діяльність ворожа «російському народові». Вони з особливою прискіпливістю вивчали його послання, щоби зрозуміти, які заходи боротьби проти нього застосувати, оскільки чим глибше у свідомості українців буде укорінюватися національна суб'єктність, тим менше шансів російській імперії апелювати до європейської спільноти на право возз'єднання цих земель з Росією. А. Шептицький це зрозумів і посилив свою діяльність щодо українізації. Російська влада була дуже стурбована. Столична газета «Новое время» у 1911 р. надрукувала, що «в цьому антиросійському спрямуванні українського життя в Галичині пряма провина лежить на діяльності львівського уніатського митрополита А. Шептицького» [48, с. 2].

Для того, щоб зміцнити в європейській суспільній свідомості суто національне ім'я для галичан, А. Шептицький у Франції (березень 1913 р.) перед журналістами заявив: «Більша частина населення Східної Галичини та інших земель – це українці, які споконвічно займали величезну територію, яку звуть українською. Народ український відрізняється від росіян з етнографічного і мовного поглядів між ними і поляками якісними відмінностями» [48, с. 2]. Отже, він дав чітке розрізнення українського народу від сусідніх і дав зрозуміти європейській спільноті, що означає Україна й український народ. З того часу російська влада вважає, що митрополит А. Шептицький та український націоналізм є найбільшими ворогами Росії. Ця ідеологема була успадкована Радянським Союзом і нині відновлена російською владою.

Політичні погляди А. Шептицького та його державно-правові переконання були сфокусовані на тому факті, що українське національне суспільство було розірване між двома ворожими державно-правовими таборами. Такі основні позиції в оцінці суспільно-політичної ситуації, що склалася на той час у Галичині. Після входження радянських військ у Галичину в 1939 р. політика Сталіна на ліквідацію української національно-патріотичної інтелігенції переконала населення в тому, що галичан прагнуть денаціоналізувати та зробити за східним взірцем Малоросії

«підданими Московії». А. Шептицький у своїх державно-правових поглядах на українську націю взяв відправним пунктом осмислення проблеми суверенітету України не якусь одну визначеність, приміром, «носія духу» чи свідомість, а в усій її універсальності, пов'язаній з відкритістю української нації західному і східному світові, з її інтенціональністю, екзистенцією, спектр якої надзвичайно широкий. Підхід А. Шептицького до розкриття сутності української нації та її державної незалежності має величезне значення для сучасного процесу державотворення та інтеграції в Європейський Союз і НАТО.

Можемо стверджувати, що дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького надає реальну змогу створити теоретико-державницький образ Української греко-католицької церкви в період «весни народів» середини XIX ст., у буремні роки революційних подій і формування УНР і сьогодні, коли на тлі багатогранної праці духовенства цієї церкви формується образ західноєвропейської ліберально-демократичної української держави. Нині можна сказати, що створений компартійною ідеологією образ «бандерівця» як запеклого буржуазного націоналіста з його русофобською світоглядною позицією трансформувався у цілком позитивний з моральної і політичної точок зору. Крім того, після анексії Криму Росією та розв'язаної гібридної війни на Сході України відбувається переосмислення статусу уніатської католицької церкви в українському державотворенні та змінюється світоглядне бачення російськомовними громадянами галицьких націоналістів з негативного на позитивне їх оцінювання. Сьогодні в межах громадянського суспільства України відкривається реальна можливість дійсного, реального взаєморозуміння між «східняками» і «західниками» у царині подальшої суверенізації української держави стосовно Росії та власного самостійного вибору шляху до європейської державно-правової цивілізації.

У пастирському посланні з приводу визволення Галичини з-під радянської окупації від 5 липня 1941 року А. Шептицький закликає: «Усі, що почуваються Українцями і хочать працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя.

Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других» [27, с. 581].

А. Шептицький своєю різнобічною діяльністю в громадському, суспільно-політичному і державницькому житті Галичини став суб'єктом поєднання двох історичних епох – капіталістичної і соціалістичної, виокремивши єдиний ланцюжок, який духовно об'єднував український народ – його моральність як основу демократії. Він витримав нападки вульгарного атеїзму більшовицької ідеології та зумів викристалізувати у галичан імунітет до її сприйняття і в такий спосіб зберіг національно-державницький творчий потенціал галицьких українців. Більше того, митрополит А. Шептицький став близьким для всіх українців. Гетьман Павло Скоропадський, зокрема, зазначав: «Такі люди, як Митрополит Андрей, являються насліддям усього українського народу» [4, с. 20]. У 1917 р. митрополита зустріли в Центральній Раді вигуками «Хай живе Князь Української Церкви!». М. Грушевський вітав його тоді як «царського в'язня, Великого Українця і християнського національного Провідника Галицької землі», наголосив на великих заслугах митрополита у справі розбудови українського національного руху під австрійською займанщиною, у розвитку української науки і культури. Про значення А. Шептицького найбільш образно висловився відомий громадський діяч С. Єфремов: «Ваш приїзд у Київ, Високодостойний Отче Владико, якщо шукати історичної аналогії, можна порівняти хіба з в'їздом гетьмана Богдана Хмельницького до Києва після його славних перемог над польськими окупантами... Ваша поява в Києві набирає символічного значення, бо вона являється перемогою правди над неправдою, волі над неволею» [19, с. 114–115].

Найбільший внесок зробив митрополит Шептицький та уніатське духовенство в розбудову різних українських громадських організацій. Так, приміром, товариство «Просвіта» мало найчисельніші осередки у всіх територіальних громадах. Воно сформувало практично національний інститут освіти. У виробничій сфері були

створені громадські спілки «Сільський господар», народна торгівля, крайовий кредитний союз, союз молочарських спілок, союз для збуту худоби, крайовий ревізійний союз, який об'єднав західноукраїнських кооператорів. Ці інституції стали основоположними у розвитку сільськогосподарського виробництва та збуту продукції в межах Австро-Угорської держави і за кордон. Вони стали структурованими на громадських засадах виробничими інституціями, які об'єднали значну частину дрібного і середнього підприємницького класу в сільській місцевості.

Започатковані в Галичині наукові товариства, зокрема НТШ, Руське педагогічне товариство та різні літературні видання стали разом зі Львівським університетом структурованою ланкою вищої національної академічної освіти.

Заслугує на увагу національна фізкультурно-спортивна організація «Сокіл», яка в 1907 р. трансформувалася у всеслов'янський сокільський союз. Ця напіввійськова спортивна організація була у своїй діяльності споріднена з громадською організацією «Січ». Вони об'єднували 80 тис. членів. На початку австро-російської війни січові стрільці стали першим українським військовим формуванням і мілітарною силою ЗУНР. З вищесказаного можна зробити висновок, що українське відродження було не лише у культурній і освітній сфері: воно охопило найбільш істотні для життєдіяльності українського суспільства сфери життя і стало національними державними інституціями в ЗУНР. Саме тому ця українська держава після декларації про незалежність мала практично злагоджену вертикальну і горизонтальну структури влади, що забезпечило їй стабільність та відсутність конфліктів у державі на противагу тому, що відбувалося в УНР. У цьому і вбачаємо значний внесок митрополита А. Шептицького та уніатського духовенства.

Проте слід зважати на той незаперечний факт, що українська громада в Угорщині була у правовому відношенні в значно гірших умовах. Так, приміром, керівництво католицької церкви й угорський уряд дуже неприємно ставилися до реформ в освіті, яку проводила Австрія, і після набуття статусу в дуалістичному союзі вони вимагали, щоб українська греко-католицька і православна церкви у

питаннях освіти були підпорядковані їхньому міністру освіти. Католицька церква Угорщини стала своєрідною державою в державі. «Кардинал Шимор у своєму пастирському посланні засудив світські школи як аморальні і як певний крок до комунізму» [13, с. 256]. У Галичині світські школи набували свого розвитку як у статусі державних, так і в статусі громадських, у т.ч. за підтримки Української греко-католицької церкви.

Слід відзначити, що в боротьбі угорського народу за незалежність активну участь брали всі слов'янські народи, які мешкали в той час на території Угорщини. Лідери цього руху обіцяли «повну рівноправність з мадярами всім народам, недоторканість прав їх мови» [13, с. 397]. Після утвердження націоналістичної партії Угорщини у владі, яку представляли в основному великі землевласники, сформувалась олігархічна група, яка прагнула поліцейсько-адміністративним терором навести лад в Угорщині. Угорський уряд змінив виборче право, згідно з яким були позбавлені голосу більшість трудящих Угорщини. Це був крок назад порівняно з реформами Австрії. Уряд проголосив принцип своєї державно-правової політики – «єдиної угорської політичної нації» [13, с. 263]. Отже, політика «мадяризації» слов'янських народів (сербів, словаків, чехів, українців) і румун призвела до загострення міжнаціональних конфліктів і сприяла розвитку політичних партій лівого ідеологічного спрямування, що в кінцевому наслідку призвело до формування партій соціалістичного ідеологічного світорозуміння, складовими якого були пролетарська революція та єднання з російською революцією.

У листопаді 1918 р. в Угорщині внаслідок революції була проголошена Угорська народна республіка з проросійським урядом. Відтак український народ утратив у подальшому можливість розвивати свою національно-державницьку культуру в складі Угорщини. Митрополит А. Шептицький усвідомлював, що досвід олігархічного режиму великих землевласників Угорщини та посилення націоналістичної ідеології уряду спричинять міжнародні, міжконфесійні і міжкласові конфлікти. Саме цього він хотів уникнути на території Галичини.

Потрібно зазначити, що після революційно-радикальних подій 1917–1919 рр. і громадянської війни в Росії та Україні серед політичних діячів українського й

російського народів розпочався пошук світоглядних орієнтирів, які б поєднали релігійні ідеї і соціалістичні. Ці течії іменувались богобудівництвом. Його представляли А. В. Луначарський і В. О. Базаров (Руднєв); до руху також примикали Максим Горький і О. О. Богданов. Саме О. Богданов спочатку поділяв філософський матеріалізм і матеріалістичні ідеї, але після того, як побачив революційно-радикальну вакханалію російських атеїстів, зробив висновок: по-перше, розповсюдження в російському суспільстві вульгарного атеїзму стало наслідком того, що до революції російська інтелігенція не вивчала місце і роль релігійної духовності в суспільстві. Він про це пише: «У російському атеїзмі найбільше вражає його догматизм та, можна сказати, релігійна легковажність, з якою він сприймається у суспільстві. Адже до останнього часу релігійну проблему у всій її величезній і винятковій важливості і пекучості «російське освічене суспільство» просто не помічало і не розуміло. Релігією ж цікавилися лише остільки, оскільки зв'язувалася з політичною або ж атеїстичною проповіддю. Разюче невігластво нашої інтелігенції в питаннях релігії. Я говорю це не для звинувачення, бо це є важливо і має достатнє історичне виправдання стосовно релігії. Суспільство в цьому питанні ще не вийшло з підліткового віку, воно ще думало серйозно про релігію» [2, с. 71].

Це засвідчує, що в тодішньому російському й українському суспільствах намітився зсув у суспільній свідомості від сприйняття вульгарного атеїзму до поєднання релігійних і соціалістичних ідей. Із цього приводу слід зазначити, що на західноукраїнських землях Українська греко-католицька церква не була у своїй діяльності відчужена від народу, як це було в Російській імперії, а тому й марксистська атеїстична ідеологема «релігія – це опіум для народу» не знайшла свого сприйняття суспільною свідомістю. Цьому сприяло й те, що провідники уніатської церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким зуміли переформувати своє світобачення і світорозуміння з ортодоксального католицького розуміння суспільства й людини на розуміння екзистенції життя людини та з'ясування соціальних механізмів самотворення української нації.

Зауважимо, що на той час у європейській спільноті світоглядні орієнтири змінювалися під впливом нових філософських течій – екзистенціалізму та

неопозитивізму. Важливою для А. Шептицького була неопозитивістська парадигма світобачення, крізь призму якої він оцінив ситуацію українства в тогочасних суспільно-політичних подіях. А. Уайтхед чітко сформулював кредо неопозитивізму: «Ідеали, виплекані та омріяні в душах людей, відображаються в способах їх дій... Практично не здійсненні ідеали стають програмою соціальних змін... Перемога ідей – це перемога переконань над силою. Ідея – це передвіщення, яке реалізує само себе. В цьому й полягає влада ідеалу» [43, с. 432–433]. Ця цитата розкриває розуміння значущості ідеалу. А. Шептицький, на наш погляд, розгорнув свою багатогранну діяльність і націлив духовенство на формування в українського народу не лише світобачення себе як нації, але і як світорозуміння, в якому національна ідея постає дороговказом для практичної діяльності. Цим, зокрема, пояснюється й те, що митрополит А. Шептицький в умовах державно-правового простору Польщі розгорнув діяльність щодо інституціоналізації громадських структур, які б працювали в єдиному світоглядному напрямку. Оскільки представники політичних партій у той чи інший спосіб прагнули схилити громадські організації та їх членів на підтримку своєї ідеології, то це загрожувало цілісності соціального організму. Отже, велика заслуга митрополита А. Шептицького в тому, що він побачив у громадських структурах їх потенціал для саморозвитку та творення громадянського суспільства, яке б не розколювалося за політичними уподобаннями, а трималося єдності на традиційних духовних началах.

Богошукачі шукали шлях, як поєднати ідеї соціалізму з релігійною вірою, а митрополит А. Шептицький знайшов інший шлях. Він поєднав ідеї націології, соціології, держави і права з християнською духовністю, в основі якої лежала мораль. На той час у класичній теорії держави і права відбулися істотні зміни, які завершилися формуванням лібералізму, який узяв за основу державно-правового будівництва концепти свободи і справедливості. А. Шептицький у цьому зв'язку наголошує: «Коли праведність і справедливість у свобідного народу не є в пошані, коли не пригадується народові і часто, і дбайливе зберігання приписів Євангелія, сама свобода може бути великою небезпекою» [26].

Однією з перших і досить успішних спроб пов'язати основоположні ідеї класичного лібералізму із соціальною справедливістю стала праця Дж. Ролза «Теорія справедливості». Згідно з його поглядами, свобода, рівність прав, приватна власність і демократія мають посісти чільне місце в інституціях, які гарантують принцип справедливості. Загалом лібералізм і неолібералізм акцентують увагу на тих аспектах життєдіяльності суспільства, які найбільш чутливі для всіх соціальних верств – це передовсім свобода, рівність і справедливість. Поняття «свобода», яке стало головним у лібералізмі, водночас важливе і в націоналізмі, і в марксизмі [38]. На глибоке переконання митрополита А. Шептицького, «в устрою Батьківщини, мабуть, найважливішою справою буде: забезпечити громадам якнайбільшу свободу» [26].

З огляду на вищесказане можна дійти висновку, що, по-перше, активна участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті, його державницька позиція сприяли конкретизації і теоретичному оформленню української національної ідеї; по-друге, завдяки своєму авторитету та наполегливій інтелектуальній праці він домогся толерантного ставлення європейських держав до прагнень українського народу розбудовувати свою національну державність; по-третє, завдяки духовному потенціалу Греко-католицької церкви та її провідників зміцнив і розвинув українську національно-державницьку самосвідомість і волю до боротьби за незалежність усього українського народу від імперських держав.

Висновки до другого розділу

В Австрійській частині українських земель на основі функціонувальної парламентської демократії та інституціоналізації державно-правових структур місцевого самоврядування зросла роль громадських організацій у формуванні адміністративного управління. Конституційно закріплені норми права і наявні реальні умови діяльності українських національно-демократичних партій і різних громадських об'єднань, зокрема просвітницьких, посилили тенденцію формування правових засад діяльності територіальних громад до їх автономізації. Український народ у складі Австрійської держави вже мав досвід адміністративного управління,

що позитивно позначилося у функціонуванні центральних інститутів влади ЗУНР, уряд якої мав підтримку низових структур, чого не було в УНР.

Митрополит Шептицький на основі державницького досвіду в парламенті дійшов висновку, що зв'язок між місцевим самоврядуванням і крайовим сеймом через партійний розбрат послаблювався. Тому він ініціював ряд законопроектів, спрямованих на захист і реалізацію прав і свобод громадян на місцевому рівні, що сприяло зміцненню правосвідомості громадянського суспільства. Митрополит Шептицький прагнув розширити спектр громадських організацій, щоб звузити поле для політичних партій ідеологічного маніпулювання громадською думкою та змусити політичні партії співпрацювати з громадськими організаціями. Саме в цьому він убачав основу демократії.

На відміну від діяльності тогочасних політичних партій українського народу, які намагалися в переважній більшості витиснути з політичного поля супротивників, щоб отримати на виборах перемогу, митрополит Шептицький прагнув не розділити український народ за симпатіями й антипатіями до певних партій, а об'єднати, згуртувати на основі традиційної духовної культури і християнської моралі. Саме ця його діяльність і забезпечила легітимне проголошення ЗУНР і соціальну солідарність усього українського народу у складі Австрії, чого не відбулося в УНР.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / Степан Баран. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
2. Богданов О. Героизм и подвижничество / О. Богданов // Вехи. – 1918. – №11. – С. 71.
3. В Івано-Франківську організовують Молитовний майдан on-line // Репортер: Івано-Франківський тижневик, 13 грудня 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.report.if.ua/portal/novyny/v-ivano-frankivsku-organizovuyut-molytovnyy-maydan-on-line>
4. Вайда М. Уривки зі щоденника (В річницю смерті Митрополита Шептицького) / М. Вайда // Інформаційний листок зв'язку. – 1963. – Ч. 13. – С. 20.
5. Вольтер. Метафізический трактат / Вольтер // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://n355317.narod.ru/lib/volt_2.html
6. Гайковський М. Нація і держава в богословській спадщині Митрополита Андрея Шептицького / М. Гайковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету: Матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993 року) / Український Вільний університет в Мюнхені ; гол. ред. та упоряд. А. Карась; ред. кол.: Г. Васянович, Р. Дражньовський, В. Єлейко та ін. – Мюнхен; Львів: [б. и.], 1995. – 368 с.
7. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Прикарпаття / Володимир Грабовецький // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
8. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Ральф Дарендорф; Пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. – М.: РОССПЭН, 2002. – 288 с.
9. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим: Видання Католического Університету Св. Климента Папи, 1987. – 132 с.

10. Журба Г. Далекий світ. Розповідь автобіографічна / Галина Журба. – Буенос-Айрес: Вид-во «Перемога», 1955. – 377 с.
11. Заборовський Я. Андрей Шептицький і єкуменічний рух / Я. Заборовський // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 158 с.
12. Зіньковський Т. Єкуменічна діяльність Андрея Шептицького / Тарас Зіньковський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://galslovo.if.ua/index_old.php?st=4742
13. История Венгрии : в 3-х т. – Т. 2. / Ред. кол. Исламов Т.М., Пушкеш В.И., Шушарин В.П. – М.: Наука, 1972. – 603 с.
14. Іреней Білик. Митрополит Андрей Шептицький – видатний церковний діяч України / Іреней Білик // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
15. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Перевод и комментарии Ю. А. Асеева; Статья М. А. Кисселя; Отв. ред.: И. С. Кон, М. А. Киссель; Академия наук СССР. – М.: Наука, 1980. – 488 с.
16. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Кирило Королевський ; пер. з фр. Я. Кравець. – Вид 2-ге, виправл. – Львів: Свічадо, 2014. – 512 с.
17. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
18. Кугутяк М. Андрей Шептицький у національно-визвольних змаганнях українського народу / М. Кугутяк // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
19. Курах М. Митрополит Шептицький в Києві після повороту із заслання / М. Курах // Вісті крайової управи братства колишніх вояків 1 УД УНА (Торонто). – 1962. – Червень. – С. 114-115.

20. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.
21. Локко-Данилевский А. С. Общее обозрение (summa) основных принципов обществоведения / А. С. Локко-Данилевский // Вопросы философии. – 2013. – №12. – С. 102-104.
22. Маркиз Астольф де Костин. Россия. 1899// Сучасність. – 1993. – №1. – С. 38.
23. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Марчук Василь Васильович; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 35 с.
24. Митрополит Андрей Шептицький був провісником екуменізму, – професор зі США // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/news/10318/>
25. Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські послання 1899–1914 рр. – Т. 1. – Львів: Видавничий відділ «Артос» Фондації «Андрей», 2007. – С. 255–287.
26. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства (З декретів АЕп Собору 1942 р.) // Львівські Архієпальні Відомості. – Львів, 1942. – С. 1–19.
27. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – Львів: Місіонер, 1998. – 572 с.
28. Молитва: розмова з Богом (у пастирських посланнях праведного митрополита Андрея Шептицького) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sobor-svyura.lviv.ua/molytva-rozmova-z-bohom-u-pastyrskyh-poslannyah-pravednoho-mytopolyta-andreya-sheptytskoho/>
29. Мудрий Софрон, владики, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-е вид. – Жовква: Місіонер, 2010. – 544 с.
30. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1988. – 448 с.

31. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева ; Под ред. М.С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
32. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : монографія / І. В. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.
33. Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – №17. Том 1. – С. 60-63.
34. Прокоп Н. Митрополит А. Шептицького в українському державотворенні 20-30-х років ХХ століття / Наталія Прокоп // Актуальні проблеми держави і права. – 2016. – №76. – С. 159-163.
35. Прокоп Н. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького/ Наталія Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.- практ. конф. – 2015. – С. 239-241.
36. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині / Н.М. Прокоп // матеріали Міжнар. наук.-практик. конф. – 2015. – С. 22-25.
37. Прокоп Н. Характеристика діяльності політичних партій А.Шептицьким в українському державотворенні другої половини ХІХ ст. / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практик. конф. – 2016. – С. 9-11.
38. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К.: Основи, 2001. – 822 с.
39. Сворак С. Освітня діяльність греко-католицької церкви в Галичині 1941 – 1946 рр. / Степан Сворак // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
40. Скрипничук В. Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького / Василь Скрипничук // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.

41. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. / Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч.8. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – 247 с.
42. Тихомиров Л. О свободѣ / Лев *Тихомиров* // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rus-sky.com/gosudarstvo/tikh/tikh2.htm>
43. Уайтхед А. Избранные работы по философии: [пер. с англ.] / Сост. И. Т. Касавин ; Общ. ред. и вступ. ст. М.А. Кисселя. – М.: Прогресс, 1990. – 720
44. Українська діаспора Канади допомагає військовим підрозділам і пораненим в АТО // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hromadskeradio.org/2015/09/28/ukrayinska-diaspora-kanady-dopomagaye-viyskovym-pidrozdilam-i-poranenym-v-ato>
45. Українська діаспора передала гуманітарну допомогу бійцям АТО // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1852753ukraiinska_diaspora_peredala_gumanitarnu_dopomogu_biytsyam_ato_2061683.html
46. Федун М. Твори Андрея Шептицького в контексті української літератури / М. Федун // *Визвольний шлях*. – 2006. – грудень. – С. 9.
47. Хом'як О. Андрей Шептицький піввіку оберігав Церкву та її вірян / Оріся Хом'як, Оксана Гайова // *Високий замок*. – Львів. – № 11 (5267) за 30 січня – 1 лютого 2015. – С. 10.
48. Цвенгром Г. Митрополит на сторожі держави / Г. Цвенгром // *Літопис «Червона калина»*. – 1994. – №1-3. – С. 2.
49. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.) : Критические очерки / Отв. ред. Н.А. Смирнов. – М.: Наука, 1967. – 335 с.
50. Чаадаев П. Я. *Сочинения и письма П. Я. Чаадаева. Т. 2* / Под ред. М. Гершензона. – М.: Путь, 1914. – 342 с.
51. Шептицький А. До української інтелігенції (Пастирський лист писаний у Відні, в день святого Івана Золотоустого, 27.I-9.V., р. Б. 1909) // *Твори слуги Божого*

митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Т. І. Репринтне видання, Монастир Монахів Студійського Уставу. – Львів: Свічадо, 1994. – С. 213.

52. Шептицький А. Найбільша заповідь // А. Шептицький. Документи і матеріали. Церква і суспільне питання. – Львів: Місіонер, 1998. – Т. II, кн. 1. – С. 65.

53. Шептицький А. О виборах до парляменту // А. Шептицький. Документи і матеріали. Церква і суспільне питання. – Львів: Місіонер, 1998. – Т. II, кн. 1. – С. 363.

54. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: Монографія / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2003. – 738 с.

55. Himka J. Metropolita Szeptycki wobec zagadnien reform wyborczej 1905–1914 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia I materialy / pod red. A.Zieby. – Krakow : Nakladem Polskiej Akademii Umiejetnosci, 1994. – S.143–153.

56. Korolevskij C. Métropolitte André Szeptyckyj, 1865–1944 / Cyrille *Korolevskij*. – Rome : Opera Theologicae Societatis Scientificaе Ukrainorum, 1964. – 490 p.

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ПОГЛЯДАХ І ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО

3.1. Досвід митрополита А. Шептицького в українському державотворенні першої чверті XX ст.

Початок духовної, громадської, суспільно-політичної та державницької діяльності митрополита А. Шептицького збігся в часі з докорінним реформуванням державно-правової системи Австро-Угорщини та закріпленням конституційного права. Перший варіант австрійської конституції, що набрав чинності 25 квітня 1848 р., закріпив основні демократичні права і свободи громадян, що давали певні можливості для розвитку як особи, так і окремих народів і народностей Австрії. 39 послів до першого австрійського парламенту, протидіючи польським і угорським претензіям, висунули вимоги щодо відокремлення Галичини, Закарпаття і Буковини в коронний край в Австрійській федерації [36, с. 404].

З плином часу національно-визвольна боротьба народів Австро-Угорщини різко загострила суперечності між державою та національними спільнотами, постала потреба вдосконалити чинну конституцію. 4 березня 1849 р. Франц-Йосиф I «дарував» імперії нову конституцію, в якій зазначалося, що всі 14 коронних країв отримають свої крайові конституції (стаття 77). Галичина в 1850 р. отримала свою конституцію, згідно з нормами якої було створено крайовий сейм. Його компетенцію і порядок роботи нормували «Крайовий статут і сеймова виборча ординація для королівства Галичини і Лодомерії з великим князівством Краківським» і «тимчасовий регламент» 1865 р., які діяли з певними змінами до 1918 р. [30, с. 9–12]. Отже, вперше в історії Австро-Угорщини й українського народу, частина якого була в її складі, утвердився інститут парламентаризму на загальнодержавному рівні – Палата Панів (Сенат), на крайовому рівні – Галицький сейм. Водночас сформувалося виборче право.

Згідно з нормами австрійської конституції, посада митрополита Української греко-католицької церкви надавала А. Шептицькому, який на той час її обіймав, право бути членом Палати Панів та Галицького сейму без виборчих процедур,

довічно. Лідери українських партій національно-визвольного руху обиралися на засадах майнового цензу, що зменшувало реальну можливість потрапити в парламент. Митрополит А. Шептицький виступив співавтором законопроектів, які були спрямовані на скасування майнового цензу та утвердження норм рівного, прямого виборчого права.

Слід визнати, що інститут парламентаризму і виборче право надавали широкі можливості для українських політичних партій домагатися в правовий спосіб розширення прав і свобод української спільноти. «Парламентарними послами з Галичини», обраними 1907 р., стали: 17 націонал-демократів (зокрема, С. Дністрянський, К. Левицький), 3 радикали (Л. Бачинський), 2 соціал-демократи, з них 3 – представники духовенства [12, с. 233–234].

У перші роки співпраці митрополита А. Шептицького з різними політичними силами в парламенті показали, що міжособистісне, міжпартійне та міжнаціональне суперництво переростало в конфлікти і знижувало можливості консолідації всіх політичних сил для реалізації національної ідеї, яка на той час уже була теоретично окреслена В. Подолинським як «створення власної суверенної, соборної держави». Більше того, А. Шептицький помітив, що особистісні психологічні характеристики у різних депутатів виявляються в агресії, ворожнечі, недовірі. Так, приміром, галицькі націонал-радикали досить вороже ставилися до польської делегації, а на XXIV Крайовому з'їзді публічно проголосили, що Польща є «споконвічним і найбільш ненависним ворогом Української державності» [29]. Це заважало спільними зусиллями домогтися прийняття законів в інтересах обох народів – українського і польського.

Слід зазначити, що на той час в українському середовищі було досить багато різних громадських культурно-освітніх організацій, які були відносно самостійними у своїй діяльності, проводили незалежну від політичних партій просвітницьку роботу. Основні партії більшою мірою піклувались про своє звеличення у громадській думці, ніж про роботу в цих громадських організаціях. До того ж було досить широке розмаїття суспільно-політичних рухів і релігійних організацій, які також дезінтегрували українську спільноту. Митрополит А. Шептицький,

«уболіваючи за долю всієї України – Західної і Східної, – мав зважені плани-рекомендації розбудови держави» [13, с. 421]. Синтезуючи свої знання з теорії держави і права, філософії, соціології, психології та рефлектуючи їх на діяльність тодішніх суспільно-політичних рухів і суперництво парламентарів, він дійшов висновку, що майбутнє української держави значною мірою залежить від взаємного примирення і порозуміння. В цьому контексті парламентаризм був на той час єдиним легітимним інститутом державної влади, в межах якого представники різних народів могли у правовий спосіб домогтися від монархії розширення прав і свобод для української спільноти. А. Шептицький неодноразово організовував зустрічі українських послів для вироблення єдиної тактики спільної боротьби за майбутнє українського народу. Так, приміром, «під головуванням А. Шептицького 2 лютого 1910 р. у Львові відбулася спільна нарада українських послів австрійського парламенту і послів Галицького і Буковинського сойму. Митрополит закликав до об'єднання усі свідомі політичні сили австрійського українства для боротьби за цілковиту національно-територіальну автономію і створення окремої української провінції» [13, с. 421].

Слід зазначити, що серед парламентарів, з якими митрополит А. Шептицький був у найбільш приязних стосунках, - Євген Олесницький. Один із тогочасних парламентарів С. Баран, який був у дружніх стосунках з Олесницьким, засвідчує, що «в часі своєї праці в соймі Олесницький часто зустрічався з митрополитом Шептицьким. Особисті взаємини цих двох визначних мужів, нащадків старинних родів, перейшли в сердечну приязнь, що тривала аж до смерті Олесницького» [3, с. 63]. С. Баран у своїх спогадах також повідомив, що під час навчання Олесницького і Шептицького в університеті їх консультантом був професор Ганс Ібергсбергер, який був одночасно політичним дорадником престолонаслідника цісаря Франца Йосифа архикнязя Франца Фердинанда. Згідно з висновками доктора права С. Барана, який також був послом у соймі від національно-демократичної партії і працював разом з Олесницьким і митрополитом Шептицьким, вони, за свідченням професора Г. Ібергсбергера, були одностайні у справі майбутнього українського народу на засадах автономії у складі Австрії. Франц Фердинанд був також під значним впливом

правових ідей цього професора і виявляв досить лояльні і навіть дружні наміри до українського народу, мав дружні стосунки з Є. Олесницьким. Оскільки архикнязь мав дружину, яка не була з панівного дому, то їх діти не мали юридичного права посісти австрійський престол. Престолонаслідник був захоплений ідеєю провести в Австрії докорінні демократичні реформи і, як засвідчує професор Г.Ібергсбергер у розмові з доктором С. Бараном, мав намір надати українському народу повну державну незалежність, щоб його син посів цісарський престол в Україні. Ці факти є достовірні, сам С. Баран про це засвідчив. Він також писав, що за дорученням професора Г. Ібергсбергера Є. Олесницький мав би бути на розмові з престолонаслідником цілком таємно. Цю зустріч ініціював Франц Фердинанд. Після їх тривалої розмови Є. Олесницький від'їждить до Росії і до наддніпрянських українців для вивчення суспільно-політичної ситуації та можливих наслідків відокремлення Наддніпрянщини від Росії. Згодом відбулася нова довірча розмова між Є. Олесницьким і Францом Фердинандом, під час якої була передана інформація про суспільно-політичний стан у письмовій формі, про що престолонаслідник повідомив професору Г. Ібергсбергеру, зокрема він сказав, що обширна записка про українську проблему в Австрії і Росії справила на нього надзвичайно корисне враження. Архикнязь висловив схвальну оцінку постаті Є. Олесницького, назвавши його політиком широкого і глибокого погляду. Він прагнув «перебудови монархії на національній основі». Стосовно Галичини, престолонаслідник не мав симпатій у галицьких поляків, а після його трагічної смерті в Сараєві в серпні 1914 р. деякі польські газети писали з неприхованим задоволенням, що відтепер проавстрійську політику буде рішати Бург (осідок цісаря) [3, с. 64]. З огляду на сказане можна гіпотетично припустити, що престолонаслідник доручив Є. Олесницькому дізнатися думку митрополита А. Шептицького про свої плани надання Україні державної незалежності, оскільки на той час престолонаслідник і митрополит за своїм статусом не могли зустрітися віч-на-віч. Можемо висунути два ключових запитання: по-перше, уряди яких держав були зацікавлені у вбивстві престолонаслідника; по-друге, кому з них це було найбільш вигідно. Вірогідно, що тодішній російський уряд міг дізнатися про наміри

престолонаслідника і не міг допустити, щоб частина України здобула державну незалежність і за тодішнім міжнародним правом стала вимагати приєднання Наддніпрянщини. В імперські плани Росії це не входило. Перша світова війна частково підтверджує нашу гіпотезу.

У своїй багатогранній діяльності на ниві духовного просвітництва, громадського і державницького життя А. Шептицький неухильно дотримувався сформованого у християнській релігії канону «симфонії влад»: «Найвеличніші дарунки Божі, що надані людям вищим людинолюбством – це священство і царство. Перше служить справам Божим, друге дбає про справи людські. Обидва походять з одного джерела і прикрашають людське життя. Тому, якщо перше є воістину безпорочним і прикрашене вірністю Богу, а інше прикрашене правильним і порядним державним устроєм, між ними буде добра симфонія, з якими вона на користь людського роду пропонується» [38, с. 54]. Як згадував К. Левицький, митрополит казав, що «справу українську уважає за свою та що між нами не може бути дисгармонії» [25, с. 20].

Слід зауважити, що на той час Українська греко-католицька церква зі своїм численним активним духовенством посіла одне з провідних місць у відродженні національної свідомості українців, їх культури, мови, обрядів та посилено працювала над створенням індивідуальних і колективних підприємств, надаючи їм фінансову і консультативну допомогу в технології виробництва і збуту товарної продукції. Із цього приводу І. Химка зазначає, що греко-католицьке духовенство було настільки сильним, що один посольський діяч в австрійському парламенті звинувачував його у намаганні встановити теократію [54, с. 82]. Духовенство уніатської церкви, за свідченням багатьох тогочасних політичних діячів, відзначалося працьовитістю та витривалістю і через це мало великий авторитет у територіальних громадах. Окрім того, воно з ініціативи митрополита А. Шептицького студіювало в кращих європейських школах логіку, риторіку, психологію, педагогіку і навіть економіку, що надало духовним провідникам, окрім іншого, знання належно оцінювати господарські і культурні справи в житті української громади. Отже, широкі і всебічні знання й надзвичайна працьовитість зробили їх

ефективною і впливовою силою у національно-визвольній боротьбі українського народу. Вони організовували товариства тверезості, читальні, кооперативи та інші добровільні об'єднання, брали участь у політичній діяльності як агітатори; їх обирали представниками всіх рівнів влади – від сільської управи до парламенту [13, с. 351].

Заслугує на увагу те, що в національно-визвольному русі українського народу в складі Австрії відродився інститут віче. З 1892 р. відбувалися часті політичні збори і віча з метою залучення широких мас і охоплення їх в організовані рамки для спільного вирішення нагальних справ територіальних громад. На вічах були тисячні маси, виступали українські парламентарі [12, с. 124].

На той час, коли митрополит А. Шептицький став парламентарем, українство Австро-Угорщини вже утвердило у своїй свідомості незалежницькі стремління та стало у своїй переважній більшості суб'єктом боротьби за незалежність. Тож перед українськими парламентарями постало завдання сформувати нове ідейно-світоглядне бачення української революції і помірковану програму подальшої роботи. В парламенті зійшлися два табори: політичний і громадський, в якому провідну роль відігравав митрополит А. Шептицький. Він постав у парламентському середовищі як репрезентативний знавець права із вродженими культурними манерами та широким розмахом світорозуміння і світобачення. Він включився в державницьку діяльність, виокремивши ділянку виборчого права та організації місцевого самоврядування національного життя українців. У 1906 році (22 січня) митрополит очолив делегацію до цісаря Франца Йосифа з вимогою, щоби до українського народу в Галичині ставилися так само, як до інших народів монархії. Ішлося тут про виборчу реформу. Митрополит вимагав, щоб українці отримали таку кількість мандатів, яка відповідала би кількості українського населення. Результат тієї промови митрополита перед цісарем був сприятливим для українців.

Парламентська діяльність вимагала консолідації зусиль лідерів окремих політичних партій заради спільної справи. Але тогочасні реалії дали підстави митрополиту А. Шептицькому констатувати: «Різні українські політичні партії

роз'єднані важкими питаннями про державний устрій, роз'єднані бажанням впливу на маси, волею переперти якісь свої, глибоко і всесторонньо обдумані політичні і суспільні переконання» [32].

А. Шептицький усвідомлював, що парламент є єдиною легітимною інституцією в державі, яка дозволяє українцям донести свої пропозиції з реформування правових норм не лише щодо виборів депутатського корпусу, але й функціонування різних господарських, фінансових, культурних, освітніх українських організацій. Він писав, що «участь громадян у владі невелика, – обмежена виборами і голосуваннями, а все ж не раз важко загалу громадян мати таку ширину думки і серця, щоб кожен розумів і обіймав усі загальні потреби» [32]. Тому він, знаючи силу слова, домагався, щоб українські парламентарі використовували правничі знання, оскільки значна частина мала юридичну освіту, та реалізували їх у парламентському дискурсі та схиляли інших до конструктивної співпраці. Думка – явище надзвичайно сильної дії. «Кожна наша окрема думка є більш чи менш могутньою силою, дія якої знаходиться в повній залежності від причин її виникнення» [1, с. 61]. Обмін думками в парламенті – це єдиний спосіб порозуміння та досягнення згоди при розгляді того чи іншого законопроекту. Митрополит А. Шептицький переконаний, що «Рідна Хата не постане, якщо не буде українського моноліту, коли українці-самостійники не зможуть, мимо всіх різниць, які їх ділять, завести між собою якнайбільшої єдності. Тієї єдності Україні треба, а та потреба накладає на нас обов'язок, і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучина Батьківщини» [32].

Митрополит А. Шептицький, будучи парламентарем, активно співпрацював з представниками різних політичних партій українського та польського народів і з урядовцями Австрії у виробленні виборчого законодавства, що збагатило його професійне розуміння партійного життя у багатоетнічній державі. Він був категоричним противником будь-яких радикальних силових методів парламентської діяльності та виборчого процесу і наголошував, що без високої моральної культури депутатів і виборців не можна утвердити дійсну демократію.

Із цього приводу зауважимо, що нинішні реформи виборчого права в Україні мають надзвичайно важливе значення для дійсної, а не декларованої демократії. До цього часу політичні сили, які домоглися провести до Верховної Ради України більше своїх представників, виявляли і виявляють невдоволення чинним виборчим законодавством і прагнуть його змінити на свою користь. У переважної більшості українського суспільства сформувалася думка, що існуючі партії, які досягли можливості сформувати більшість у Верховній Раді України, дотримуються у своїй тактиці успадкованої від КПРС більшовицької традиції – не враховувати інтереси фракцій, які знаходяться в меншості, крім того, у процесі виборів застосовують методи, які митрополит А. Шептицький засудив з огляду на результати їх застосування в Галичині. Так, приміром, «соймові вибори» 1895 р. проходили, за свідченням І. Крип'якевича, серед таких надуживань, що більшість кандидатів «независимого» комітету не пройшла, не пройшли також більшість проукраїнських партій, оскільки «розвинутий був терор, що в багатьох місцях дійшло до кривавих розрухів, – 8 селян убито, кількадесят поранено, а кількасот заарештовано» [21, с. 290–291]. Подібна картина спостерігається в дещо пом'якшеному вигляді і в нинішній Україні в ході виборчих кампаній.

А. Шептицький був глибоко переконаний, що внутрішньопартійна боротьба за владу у середовищі українських партій поглиблює взаємну недовіру різних частин виборців, оскільки вони, симпатизуючи тим чи іншим партіям, частково поділяли і їх взаємну ворожнечу. Спостерігаючи за боротьбою політичних партій у самому парламенті, він дійшов висновку, що історична доля розділила галицьких українців і поляків демаркаційною лінією, що ця лінія заважає обом сторонам знайти порозуміння для спільної боротьби за майбутні незалежні національні польську і українську держави. Упродовж усієї своєї діяльності в парламентах він спостерігав, що лише за малим винятком, удавалося досягти взаєморозуміння між лідерами українських партій між собою та на рівні міжнаціональних зв'язків з польськими партіями. Частина парламентарів як з польської, так і з української сторони, маючи внутрішню особистісну неприязнь між собою, вишукували з минулої історії ті чи

інші факти жорсткого поводження вояків тих чи інших армій для взаємного звинувачення.

У парламенті А. Шептицький не був лише спостерігачем, він уболівав за український і польський народ і вважав, що вони обидва мають історичне право на формування національних держав і мають об'єднати зусилля задля реалізації цього права. Саме тому він закликав до примирення за минулі «обра́зи» та взаємного прощення заради майбутнього. Владика був глибоко переконаний, що в обговоренні тих чи інших законопроектів парламентарі мають більшою мірою думати про майбутнє свого народу та сприяти об'єднанню всіх парламентських сил у реалізації національних ідей. Він у своєму спілкуванні з парламентарями знаходив потрібні слова, які вгамовували емоційні пристрасті та сприяли порозумінню. «Повне взаємне нерозуміння може відбуватися тільки у сфері пристрасті, що абсолютно відмовилася від розуму.., не бажає знати нічого, крім самої себе. Але такий стан людини і партій ненормальний. Це стан безумства... Люди, як істоти розумні, не мають морального права допускати себе до такої пристрасті. У сфері ж думки, розуму, у сфері пізнання законів природи або суспільних явищ взаємного нерозуміння не може бути» [50].

Філософсько-правові знання А. Шептицького та сформоване на основі парламентської діяльності бачення дозволили йому не лише оцінити результати реформ виборчого права Австро-Угорщини, але й запропонувати своє бачення державно-правового устрою України, акцентуючи на ролі справедливих і чесних виборів. «Треба Духовенству передовсім пізнавати і самостійною працею досліджувати мало досі ще в світовій науці обговорювані питання про будівництво проводу й організацію всіх загальних виборів і голосувань» [32]. Зокрема, це стосувалося того факту, що у середовищі українських парламентарів Австрійського сенату і Галицького сойму деякі з них поділяли москвофільські, австрофільські, полонофільські погляди, що ускладнювали в майбутньому розбудувати самостійну українську державу. В цьому контексті в нинішньому українському парламенті спостерігається подібна ситуація: є чітко окреслені проросійські, проєвропейські і націонал-радикальні партії з досить невеликою чисельністю поміркованих

проукраїнських депутатів. А. Шептицький вважав, що самостійництво України, її державний суверенітет має ґрунтуватися на українській національній народовладній і духовній традиційній основі. «Осягнути важче те, щоб усі громадяни виконували участь у державній владі за приписами чесноти. Хоч та участь буде обмежена тільки до загального голосування і до принципу виборчих урядів аж до найвищого, скільки ж то треба загальних у всіх громадян чеснот на те, щоб влада була виконувана тільки за приписами чесноти!» [32].

Тогочасні парламентарі домагалися від австрійського уряду забезпечити рівні права у господарській, фінансовій, політичній, освітній і культурній сферах українського народу. Приміром, австрійський уряд уклав угоду з французьким на постачання м'ясопродуктів, що призвело до різкого пониження цін на ринку збуту вітчизняного товаровиробника – галицьких селян. Парламент ухвалив рішення про компенсацію з державного бюджету виробникам м'ясної продукції суми збитків. Польська ж група парламентарів вимагала, щоб кошти пройшли через державні інститути, в структурі яких була переважна більшість етнічних поляків, що могло б призвести до бюрократизації та хабарництва в цій справі. В кінцевому наслідку українським парламентарям вдалося переконати уряд, щоб виплати були безпосередньо виробникам. З ініціативи митрополита А. Шептицького товариства «Сільський господар», «Збут худоби» отримували від спільного з французькою стороною банку дешеві кредити на розвиток своєї господарської діяльності. Земельні кредитові товариства отримали 328 тисяч корон [12, с. 63].

Згідно з висновками Софрона Мудрого, владики ЧСВВ, «діяльність митрополита всеосяжна. 1906 р. він очолює делегацію до цісаря Франца Йосифа з вимогою рівних виборних прав для українців, а 1910 р. має промову на сесії Віденського парламенту у справі культурно-освітніх потреб українства та відкриття українського університету» [36, с. 447]. Це був час найбільш плідної державотворчої праці в інтересах українського народу. Фактично зусиллями митрополита А. Шептицького лідери українських політичних партій досягли порозуміння. Він також істотно змінив ставлення австрійського уряду до українства, яке постійно стикалося з великими труднощами від польських урядовців. Усією своєю

багатогранною діяльністю він намагався об'єднати громадські, політичні організації українства в духовну органічну цілісність. У своєму посланні Митрополит звертається до української інтелігенції такими словами: «В кожній праці і в кожному слові... я шукаю лише добра народу, зглядом котрого почуваюся до важних і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лиш моє становище митрополита, але й торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду для добра руської суспільности по силам працювати, а найбільше власне пересвідчення, котре мене ставить в ряді горожан патріотів, з котрих хотів би я бути найкращим» [26].

Найбільш сприятливі умови для українських парламентарів склалися в період загострення відносин між Австрією і Росією, коли промосковські та інші антиукраїнські й антиавстрійські сили втратили підтримку у суспільстві. У той час польські парламентарі займали вичікувальну позицію, боячись звинувачень з боку українських послів у пасивній підтримці російської міжнародної політики. В періодичній пресі журналісти з проукраїнською позицією агітували українців і поляків за консолідацію всіх сил проти агресивної політики Росії. З тактичних причин навіть та частина польських парламентарів, яка дотримувалась ідеології польського месіанізму стосовно Галичини, почала підтримувати українську позицію на єднання усіх сил всіх народів Австрії для спільної боротьби з Росією. Все це піднесло громадську свідомість, у якій сформувалася світоглядна установка за всяку ціну не допустити перемоги Росії у майбутній війні. «Світова війна могла початись у 1906-1909, 1911 рр. Вона почалася в 1914 році через постріл Гаврила Принципа. Але якщо б осічка? Тоді війна почалася б кількома роками пізніше. Але вона почалася б. О. Герцен передбачав світову війну за кілька десятків років. Він говорив захисникам «порядку», які роздували шовіністичне безумство, щоб затримати розвиток соціалістичних утопій: «Буде вам війна Семилітня, Тридцятилітня...» [61, с. 198]. Війна зруйнувала плани багатьом національно-визвольним рухам.

Обидві держави – Австрія і Росія – суперничали між собою та прагнули заручитися підтримкою українського і польського народів, частини яких були в цих державах. Оскільки український національно-визвольний рух мав досить сильний

вплив на Наддніпрянщину і навпаки, то головним завданням було об'єднатися та визначити, яка з держав забезпечить українському народу майбутнє. Галицькі українці були переконані, як і більшість лідерів партій і духовенства під проводом митрополита А. Шептицького, в тому, що українці мають бути на боці Австрії і допомогти зруйнувати Російську імперію. На початку серпня 1914 р. політичні партії, парламентарі та вище духовенство утворили «Головну українську раду», яка ухвалила маніфест: «Побіда Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України... До бою за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилину з'єднує українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде вільна Україна!» [24, с. 721].

Як відзначають дослідники, швидкий наступ російських військ поставив галичан віч-на-віч з дійсністю та політикою Росії, що йшла «визволяти однокровних братів», а передусім від їхнього українства й католицизму та всякого самостійництва. З іншого боку, Австрія почала звинувачувати українське населення в москвофільстві, тавроване вже довгий час польськими і мадярськими колами як державна зрада. Вже 3 вересня 1914р. російські війська зайняли Львів і просунулись далі на захід. 19 вересня 1914 р. заарештовано митрополита А. Шептицького й вивезено до російського головного штабу, згодом до Києва, а звідти в глибину Росії. Митрополит став символом українського сепаратизму і католицизму української церкви в Галичині [36, с. 457]. Лише у вересні 1917 р. він повернувся до Львова і розпочав активну громадську і політичну діяльність, щоб повернути довіру австрійської влади до українства й налагодити співпрацю з європейськими державами, громадськими організаціями та християнськими церквами для підтримки національно-визвольного руху України.

У пастирському посланні митрополита А. Шептицького до духовенства про реформування виборчої системи від 29 травня 1913 р. він наголошує, що настали «важкі часи для народного нашого життя. Реформа виборчого права надасть – як надіємося – широким масам нашого селянства і всім верствам нашої суспільності безпосередню участь у законодавчій праці краю» [40]. Ішлося про те, що в Угорщині були обмежені виборчі права слов'янських народів, серед яких український був

більшістю, але не мав права делегувати своїх представників до Угорського парламенту. А. Шептицький був стривожений тим, що в різних частинах Бессарабії, Закарпаття звужені громадянські і політичні права українців. Окрім того, він був свідомий того, що в Угорщині виборча кампанія проводилась дуже жорстоко з утисками некорінного населення. Тому Владика вважав за потрібне мобілізувати духовенство українських християнських церков на спільну працю з роз'яснення важливості виборчого права для залучення широких соціальних верств до державницького життя. В цьому сенсі він наголошував, що «ми не можемо бути рівнодушними як новий устрій крайової ординації виборчої вплине на моральність нашого народу і як в тім устрої будуть забезпечені засади католицької віри, якої ми є представниками і стражами; не можемо, проте, поминути сеї важної епохи нашого народного розвитку, не висказавши не так особисту суду про справу..., а радше того суду і тих бажань, які нам піддає і віра..., і душпастирський наш обов'язок [44]. Для того як перед виборами 1907 р. і при кожній уважнішій нагоді відзиваємося і нині разом солідарно до вас». Тут ідеться про мобілізацію громадської думки серед українства, яка б засуджувала політику уряду Угорщини щодо звуження громадянських і політичних прав слов'янських народів. А. Шептицький закликає, щоб основним лейтмотивом публічного засудження антислов'янської політики угорського уряду було гасло справедливості. Про це він говорить так: «В першій ряді мусимо з натиском ствердити і піднести, що справа виборчої ординації мусить бути сперта на справедливості. Немає і не може бути уважнішої засади. Як довго та засада не є докладно переведена, так довго не може бути ладу в краї. Найменша несправедливість в суспільнім устрої з природи річі потягає за собою невдоволення, дає нагоду до виборчих надувань, які лиш псують людей і піддержують огонь братовбивчої ненависті, сеї правдивої зарази християнського життя» [40].

Чинна на той час в Угорщині виборча система дозволяла панівним силам майже повністю ігнорувати волю більшості населення. Долю 20 млн людей вирішували голоси 1 млн виборців. Абсолютну більшість цих обранців складали землевласники [10, с. 384]. Посилення правонаціоналістичних сил в Угорщині викликало масові протести збіднілого селянства і робітничого класу, які під

впливом марксистської ідеології соціалізму вимагали відставки уряду. Така ситуація ще більше посилила мадяризацію всього соціокультурного простору Угорщини та дала поштовх для нестримного шовінізму. Ці політичні події значною мірою турбували митрополита А. Шептицького. Він розумів, що можливий у подальшому розкол українства в Австро-Угорщині за ідеологічними та політичними позиціями. Саме тому Владика закликав усіх душпастирів християнських церков об'єднатися для духовної єдності українства, щоб не допустити політичної радикалізації їх свідомості. Боячись негативного впливу на українство праворадикальних і ліворадикальних політичних сил, він закликав до єднання українського соціального організму. «Всякий християнський лад по селах і містах буває що кілька літ розбиваний національною і партійною боротьбою, в якій без огляду на Божий Закон, противникови крадеться і фальшується голоси, ошукується виборців або неправними способами спинюється їх від виконання виборчого права» [40].

Як бачимо, А. Шептицький досить чітко спрогнозував, що і в майбутньому політичні партії та їх лідери будуть використовувати всі протиправні, аморальні засоби, щоб скомпрометувати своїх противників та отримати якнайбільше голосів виборців. Він згадав, що раніше українським і польським політичним силам вдалося домовитися у парламенті про невикористання брудних політтехнологій. Намагаючись далі співпрацювати з польською стороною в парламенті, він висловив надію на порозуміння і в подальшому. Але для цього потрібно «обдумати таке сформулювання виборчих прав, такий поділ чи мандатів, чи округів, щоби по змозі було виключено і перекупство... без сумніву, продаж своїх передсвідчень за гроші, накидування їх силою або улягань насильство є браком характеру і честі, є часто важким гріхом» [40]. Як бачимо, вже тоді купували голоси виборців, примушували насильно голосувати за того чи іншого кандидата.

Під час загострення відносин між Австро-Угорщиною і Росією посилювався вплив русофілів у різних сферах життя українства. Найбільшою мірою вони вплинули на розклад сил в угорському парламенті після усунення від влади правоцентристських сил. Після закінчення війни в українському середовищі чітко визначилися три вектори поляризації різних соціальних груп. «Специфіка

розколотого українського суспільства полягала ще й у тому, що воно виявилось неспроможним протистояти тим частинам суспільства, з яких одні були орієнтовані на Польщу, другі – на Росію, а треті укорінені на своїх цінностях. А отже, розкол залишався непереборним: у суспільстві сформувалися сили, що буквально його розірвали, атомізували. Жодна з протилежностей розколотого суспільства не могла знищити іншу, не знищивши себе. Тому історія України стала значною мірою історією постійних спроб абсолютизувати одну з протилежностей на шкоду іншій» [61, с. 196]. Отже, А. Шептицький, усвідомлюючи суперечності українського суспільства, зробив ще один крок для того, щоб за допомогою духовенства всіх українських церков створити свою українську християнську духовну домінацію, яка б проникала в політичну свідомість і мотивувала лідерів політичних партій дослуховуватись до потреб народу.

28 лютого 1918 р. митрополит виступив із промовою в Палаті Панів у Відні у справі укладення Берестейського договору, в якій висловив свій погляд на долю Холмщини – давньої української території, що не тільки етнографічно пов'язана з Україною, але й була протягом століть з'єднана з українською державою. «Вказую лиш, – казав А. Шептицький, – на часи київського князівства й галицько-волинського королівства, найкращі культурні й історичні традиції України получені з Холмщиною». Митрополит при тому згадав, що Холмщина дала також мучеників за єдність Церкви. Українська Народна Республіка уклала Берестейський договір, згідно з яким Холмщина, споконвічна українська територія, мала входити до складу Української Народної Республіки [26].

А. Шептицький брав активну участь у підготовці й утвердженні рішень українських парламентарів Австрії про державну незалежність Західної України. Цісар Австро-Угорщини 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, в якому надавалось юридичне право всім народам імперії «творити свій власний державний організм». Через два дні у Львові зібралися всі парламентарі-українці, щоби «підготувати вирішення для всенародного збору українських нотаблів (представників. – Авт.), який мав відбутися 19 жовтня». У велику залу народного дому прибули «депутати-українці від Галичини і Буковини до парламенту і Галицького сейму, уповноважені

представники від українських політичних партій, а також ієрархи УГКЦ – митрополит Андрей Шептицький та Станіславський єпископ Григорій Хомишин». Вони ухвалили важливий для українського державотворення правовий документ – Статут Української народної ради [23, с. 112]. Створення національного державного інституту в межах австрійського законодавства давало реальні можливості домогтися від чинної влади ухвалити рішення про надання державного суверенітету українського народу на західноукраїнських землях. Таким чином, українські парламентарі, в тому числі митрополит А. Шептицький, обґрунтували право українського народу на самовизначення. 1 листопада 1918 р. було проголошено ЗУНР.

У критичні часи, коли вирішувалася доля українського народу, митрополит намагався допомогти українській дипломатії своїми зв'язками. Зусиллями митрополита Ватикан «де-факто» визнав Українську Народну Республіку [56, с. 18].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що саме в конституційно-правовому полі Австро-Угорщини українство почало розглядати і практично втілювати моделі демократії і виборчого права європейського взірця. На думку митрополита А. Шептицького, українство в складі Австрії перебувало у відносно привілейованому стані і, окрім проголошення рівності прав і свобод національних меншин, людини і громадянина, засвоїло національну ідею та стало суб'єктом її реалізації.

3.2. Фашизм і комунізм у цивілізаційно-правових оцінках митрополита А. Шептицького

Радикальний націоналізм і більшовизм виявились важким конфліктом у скрутний час в українській історії. Митрополит А. Шептицький, з одного боку, був християнським єпископом, з іншого – захисником українських національних прагнень. Проте він уважав необхідним засуджувати діяльність тих, хто втілював ці прагнення. Це був вибір між християнським універсалізмом і націоналізмом, між «не убий» та «нація понад усе».

Уперше А. Шептицькому довелося випробувати свою відданість українському рухові у 1908 році, коли український студент учинив замах на губернатора Галичини, польського графа. Шептицький різко засудив убивство як жахливий гріх, «політику без Бога», хоча це і применшило його популярність [63, с. 29–46]. Такі насильницькі інциденти не повторилися в австрійський період, але згодом А. Шептицькому довелося частіше мати справу з націоналістичним насильством, особливо у 30-х роках, коли українські націоналісти організували низку видовищних політичних замахів, та під час Другої світової війни, коли вони вдалися до масових політичних убивств.

Під час Першої світової війни українці Галичини отримали військовий досвід завдяки власному загону в австрійському війську – Січовим Стрільцям. Коли Австрія розпалася, українці боролися за встановлення власної держави, але їх перемогли поляки, які, окрім кількісної переваги, ще й отримали навчання та обладнання від західних союзників. Українці Галичини опинилися в статусі меншини у відновленій польській державі, яка їх дискримінувала різним чином. Не лише розчаровані ветерани, а й багато інших українців Галичини звернулися до більш безкомпромісних і безжалісних форм націоналізму. Якщо перед Першою світовою війною український рух був лівоцентристським, тепер він позиціонував себе на правиці. У 1929 році різні групи об'єдналися в Організацію українських націоналістів (ОУН), яка дедалі більше переймала атрибути праворадикального руху. Вона потрапила під вплив фашизму та націонал-соціалізму, причому саме останній і мав найсильніший вплив на організацію напередодні Другої світової війни. У вересні 1939 року, після нападу Німеччини на Польщу, Радянський Союз окупував Галичину та приєднав її до УРСР. Багато членів ОУН утекли до німецької зони, насамперед до Кракова. У 1940 році в результаті розколу ОУН виникло радикальніше молодше крило на чолі зі Степаном Бандерою. Це крило стало домінантним у Галичині, де мало тисячі послідовників та ще більше тисяч симпатиків. Завдяки високому рівню дисципліни воно навіть спромоглося організовувати та підтримувати націоналістичне підпілля під час радянського правління [62, с. 2].

Напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз у червні 1941 року рух Бандери координував свої дії з Німеччиною. Бандерівці помилково витлумачили мету націонал-соціалізму і сподівалися, що Німеччина дозволить їм створити національну державу. У підсумку склалася ситуація, коли бандерівці вважали Німеччину своїм союзником, у той час як Німеччина трактувала цей рух як інструмент для досягнення своїх цілей. У 1943 році Бандера остаточно порвав із німецькими загарбниками, й українські поліцаї, які до того були на німецькій службі, масово її покинули і створили Українську повстанську армію. УПА розпочала етнічну чистку Західної України, систематично вбиваючи та тероризуючи поляків, а також вбиваючи у лісах євреїв, яким вдалося вижити [55]. Така немилосердна діяльність націоналістів спровокувала конфлікт із головою греко-католицької церкви.

Світоглядні позиції А. Шептицького та націоналістів збігалися у деяких питаннях. Вони разом противилися матеріалізму й комунізму, відстоювали незалежну українську державу та сподівалися на об'єднання православних і греко-католиків у єдину українську церкву. У 20-их роках, коли націоналізм усе ще був радше набором ідей, а не практик, А. Шептицький не сильно протистояв націоналістам і визнавав певну єдність. Але після заснування ОУН відмінності стали більш очевидними.

У 1932 р. А. Шептицький видав «Слово до української молоді». У тексті йшлося про конфлікт між поміркованішим старшим поколінням та націоналістичною молоддю. Націоналісти також трактували цю колізію як суперечку «батьків і дітей» і звинувачували покоління своїх батьків у тому, що вони так і не спромоглися добитися української державності. У «Слові до української молоді» А. Шептицький звернувся до проблеми конфлікту між поколіннями та застеріг молодих націоналістів перед небезпеками радикалізму, насильства та нетерпимості [2, с. 213–215]. Митрополит пише: «У вас є також та хиба, що ви надто часто прагнете нав'язати свої ідеї та погляди іншим, часами навіть із використанням сили та сліпого терору. У вас майже немає того, що попередні покоління називали терпимістю... Українська молодь, це не є суто ваш огріх. Це всесвітня тенденція, що

породила, з одного боку, фашизм та чітке прагнення до диктатури у деяких державах, а з іншого боку – більшовизм» [39, с. 143].

У наступні роки А. Шептицький сперечався з націоналістами через несприйняття їхніх насильницьких методів, особливо політичних убивств. Він постійно наполягав на тому, що політичне вбивство все одно залишається вбивством, а отже, і великим гріхом. А. Шептицький різко засудив: «Якщо хочеться зрадливо забити тих, які противляться вашій роботі, доведеться вам вбити усіх вчителів та професорів, які працюють для української молоді, всіх батьків і матерів українських дітей». Він нагадав їм, що «злочин є завжди злочин» і «що святій справі не можна служити закривавленими руками» [27, с. 38–39].

Митрополита глибоко засмутили обмани та насильство, що супроводжували його першу близьку зустріч із бандерівським рухом. Він ужив кількох заходів, аби обмежити їхній вплив та протиставити себе йому. Зокрема, спочатку А. Шептицький намагався сприяти об'єднанню ОУН, аби більш помірковані елементи в організації могли контролювати радикалізм націоналістичної молоді. Звернення до духовенства від 5 липня 1941 року закликала всіх патріотів покинути партійні чвари та працювати разом у єдності та злагоді. Через два дні А. Шептицький написав листа Мельникові із закликом примиритися з Бандерою та покінчити з таким шкідливим для українців розколом [42, с. 301]. У серпні він організував зустріч голів двох фракцій, яку сам і модерував [49]. Однак його спроби знову об'єднати ОУН були безплідними: рух бандерівців укріпив свій вплив на політичне життя на території митрополії А. Шептицького. 5 жовтня 1941 року, після ескалації насильства між двома фракціями, а особливо після замаху на двох чільних членів мельниківської фракції 30 серпня 1941 року А. Шептицький опублікував текст, де засуджував убивство. Текст був чітко спрямований проти політичних убивств у межах української політичної спільноти, мотивованих «сліпою ненавистю рідних по національності братів українців» [33, с. 45–47]. У пасторському листі, написаному у грудні 1941 року, він знову закликав до єдності [39, с. 33]. У документі від 10 грудня 1942 року він написав: «Я вражений історією, яку розказав священник, котрий повернувся із західної Німеччини, де він працював у таборі для

робітників. Сільська молодь настільки занурилася у сварки, і настільки розділена, що гарячі диспути, сповнені взаємної ненависти, між «мельниківцями» та «бандерівцями» не вщухали. Вони ненавиділи одне одного більше ніж представників двох ворожих народів. А що вже можна сказати про ті чисельні вбивства, які ніхто не годен спинити?» [7, с. 211].

Митрополит застеріг від радикалізму у своєму листі від 10 липня. Більшовицька окупація пробудила «революційний дух» у багатьох, але тепер настав час порядку й обов'язку. Населення мусить робити все «необхідне та корисне для нашого народу та для нашої майбутньої держави». Він привітав молодь, яка втекла від радянської влади і тепер поверталася до Галичини (натяк на молодих бандерівських націоналістів), але водночас вважав потрібним нагадати їм, що «ніякі людські згляди й ніякі дані приречення не оправдовують гріха проти Божої заповіді» [60, с. 121].

А. Шептицький підтримував національний рух перед Першою світовою війною, пропагуючи цілі, які вважав питаннями базової справедливості, як-от: розширення права голосу та присутності українців у законодавчих органах чи заснування україномовного університету. Він уповав, що в боротьбі між поляками й українцями після розпаду імперії Габсбургів принаймні Західна Україна здобуде незалежність. Він також сподівався, що міжвоєнна польська держава достойно ставитиметься до своєї чималої української меншини. Але багато кроків польської влади глибоко його розчарували, насамперед радикальне урізання україномовної освіти на всіх рівнях, брутальна кампанія пацифікації 1930 року, знищення православних церков у роках перед Другою світовою війною. А. Шептицький сильно переживав через шовіністичну політику міжвоєнної Польщі та ще більш трагічне й жахливе становище українців під радянським правлінням. Та сама історична ситуація, що викликала в націоналістів страшенну лють, у митрополита викликала глибинний біль [43].

З повоєнних часів і аж до сьогодення націоналісти стверджують, що А. Шептицький та ОУН думали і діяли узгоджено. Вони перетворили митрополита на героя та використовували його престиж, щоб додати привабливості власній

репутації. Дуже важливою для них була активна діяльність митрополита для порятунку євреїв: вони використовували цей факт для спростування закидів про участь українців у Голокості. У післявоєнні часи радянська влада також була зацікавлена в зображенні А. Шептицького і бандерівців як одної команди. Це полегшило виправдання знищення греко-католицької церкви у 1946 році, адже вона буцімто була пов'язана з фашистськими звірствами та зрадою. Але, як ми бачимо, такі міфологізовані версії відносин між А. Шептицьким і бандерівським рухом мають мало спільного з правдою [55].

Усупереч часто поширеному твердженню митрополит А. Шептицький не висловлював ніякої офіційної підтримки щодо створення «дивізії Галичина». Варто зазначити, що митрополит погодився послати туди священників-капеланів для духовної обслуги вояків. У 1999 році в часописі «Патріархат» було опубліковано лист Михайла Демковича-Добрянського, колишнього члена УЦК, котрий був безпосереднім свідком справ, пов'язаних із заснуванням дивізії. У тому листі він, зокрема, заявив так: «Я... складаю оцю присягу на святий Хрест і Євангеліє. Моєю присягою хочу потвердити мою заяву про те, що митрополит Андрей не уділив свого благословення дивізії «Галичина», що поголоски про таке благословення неправдиві. Бо не відповідають дійсності. Слуга Божий Андрей, що стосується дивізії «Галичина», висловився двома актами: 1. Позитивно визнав потребу української збройної формації. 2. Призначив 12 військових капеланів під проводом о. Василя Лаби – професора Богословської академії, який раніше (в Австрійській армії і в Галицькій армії) був капеланом. Ані в часи, коли творилася дивізія, ані пізніше ніхто з українських діячів, які мали близьке відношення до дивізії, не знав нічого про благословення Митрополита для дивізії Галичина, бо такого акту не було. Багато визначніших громадян висловлювались про потребу військової формації, найвиразніше сформулював це Дмитро Паліїв. Його версію Володимир Кубійович (голова УЦК) приписав Митрополитові. Але від позитивного визнання потреби української збройної формації до благословення дивізії досить далеко. Коли в половині 70-х років офіційний постулятор Ватикану передав українському

постулятору близько 50 запитань у зв'язку з діяльністю Митрополита, отці Хома і Музичка передали мені для опрацювання понад 20 тем, решту дали о. Івану Гриньохові. Ані серед моїх, ані серед його тем не було згадки про благословення дивізії «Галичина». Ватиканський постулятор не міг би цього не згадати» [35, с. 343–344].

Після пережитого А. Шептицьким «визволення» в 1939 р. Галичини радянськими військами та принципів їх урядування він зрозумів, що більшовизм як ідеологія і як практика державного будівництва загрожує не тільки українському народу, але й усьому європейському світу. «Двадцять літ більшовицького режиму знищило безліч елементів, може дуже потрібних для розбудови Батьківщини, і на організм народу витиснуло тавро неволі, з якого не легко буде українцям духовно обтруситися» [32].

Ці погляди митрополит А. Шептицький висловив уже після вивчення злочинів більшовицької влади, які вона скоїла в українському суспільстві. Він не сумнівався в тому, що всі народи, які радянська влада підпорядкувала Москві, із часом усвідомлять облудність ідеї соціалізму, яку комісари втілювали в колгоспи, державні підприємства, лишивши народ своєї власності, історичних здобутків, мови і духовної культури. Його найбільше непокоїло те, що шкідливі наслідки більшовицького соціалізму тягнуть за собою денаціоналізацію пригноблених народів та формують світорозуміння і світобачення під російську імперську ментальність. Зросійщена свідомість українців і спосіб мислення, який вони засвоїли в більшовицькому табірно-колгоспному житті, стане перешкодою у відбудові української національної держави. Він закликав усіх, хто вважає себе патріотом українського народу, залишитися вірним українським духовним цінностям та відновити український ідеал у своїй свідомості. Найбільше його непокоїло те, що радянська влада відокремила інші нації і народи, які були у складі СРСР, від цивілізованого європейського простору. Адже українці, які проживали в Радянському Союзі, не могли вільно відвідати європейські країни та побачити дійсні переваги християнської духовності та демократичної культури. «Глобальність бачення проблеми та далекоглядність митрополита полягали в тому, що він зумів

пов'язати комуністичну експансію у загальноєвропейському та світовому масштабах із планами московських політиків щодо українських земель у Польщі» [6, с. 5].

Послання митрополита до духовенства і вірних, написане в 1936 р., починається словами остороги: «Хто помагає комуністам у їх роботі, навіть чисто політичній, зраджує церкву – зраджує свій народ, зраджує справу убогих, терплячих і кривджених у цілому світі». У посланні детально проаналізована атеїстична, ідеологічна й економічна політика Радянського Союзу, керованого партією більшовиків. «Чи можете мати причину не вірити мені? – запитує митрополит. – Який я міг би мати інтерес вас перестерігати, коли б більшовики дійсно провадили до добра наш народ? То, що вам говорю, цілий світ знає, бо ж то факт, стверджений через сотні німців, французів, американців, – то, приміром, що на Україні з голоду вигинуло більше, чим 3 мільйони людей, або то, що на Соловках гинуть тисячі і тисячі наших земляків з України. Тих фактів ніхто не заперечує, вони оголошені в цілій європейській і американській пресі». Митрополит провів урочисте богослужіння «за припинення зневаги Бога й святотатства більшовизму та за всі жертви переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії, Росії в цілі упрощення закінчення тих переслідувань». Відомо, що він засудив штучний голод 1933-го. Для голодувальників було організовано збирання коштів, продуктів, одягу, але Радянський Союз по - фарисейськи відмовився. У посланні-протесті проти штучного голоду в Україні митрополит пише: «Україна в передсмертних судорогах... Населення вмирає голодною смертю. Оперта на несправедливості, обмані, безбожництві та деправації, людодна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни... Кров робітників, що в голоді орали чорнозем... кличе о пімсту до неба, а голос голодних женців дійшов до ушей Господа Саваота» [28].

Критикуючи в різдвяному посланні до народу (1937) ідейні засади комуністичної доктрини, митрополит А. Шептицький «затаврував матеріалізм як найбільше пониження самої людської природи. Комуністів можна назвати найзавзятішими ворогами людства, бо на світі не було ще науки чи секти, чи

фальшивої релігії, яка вела б людей до таких мерзенних злочинів» [6, с. 5]. У своїй праці «Осторога перед загрозою комунізму» митрополит дає оцінку комуністичній ідеологічній доктрині: «Большевизм перетворюється на релігію, в якусь матеріялістичну поганську релігію, що Леніна і йому подібних уважає неначе пів-богами, а брехню, обман, насильство, терор, гноблення вбогих, деморалізування дітей, пониження жінки, знищення родини, знищення селянства і доведення всього народу до крайньої нужди вважає принципами свого панування, хоч усі ці принципи є брехливими» [28].

Після укладення пакту Ріббентропа–Молотова Андрій Шептицький заявив про нейтралітет у справах польсько-німецького конфлікту, тим самим виявивши свій протест брутальному поділу Європи між тоталітарними режимами Гітлера і Сталіна.

Однозначно негативно оцінювалась у радянській літературі й діяльність митрополита під час Другої світової війни. Його звинувачували у підтримці фашистських окупантів. Справді, 30 червня 1941 р. А. Шептицький вітав Акт відновлення української державності, а 1 липня надіслав вітальну відозву німецькому вермахтові. 5 й 10 числа окупаційні газети опублікували його привітання. В одному з них (за 5 липня) наголошувалося: «Переможну німецьку армію, що вже зайняла майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за визволення від ворога. У цю важку історичну хвилину закликаю вас до вдячності Богові, вірності його церкві, послуху владі, усильної праці для добра батьківщини» [34].

Початок війни Німеччини з СРСР вселив надію щодо змін на краще. Однак митрополит незабаром переконався, що як і в 1939 р., так і в 1941 р. надії українського народу на відновлення своєї незалежності не здійснилися. Самостійна Україна не була потрібна ні Сталіну, ні Гітлеру. І вже у грудні 1941-го він зрозумів свою помилку. До А. Шептицького надходили листи, в яких віряни просили його «вийти на вулицю та подивитися, як Ваші герої кріпко воюють і красно мордують безборонних стариків та дітей, а Ви не обізветесь». Митрополит піднімає голос протесту в листі до Гімmlера і до папи Пія XII, в якому засуджує злочини нацизму, переконливо доводить, що гітлерівська влада не відповідає християнським засадам,

– «німецька влада люта, майже диявольська і в ступені хіба ще вищому, ніж більшовицька....». Митрополит категорично засудив гітлеризм: «Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей цивілізації та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до абсурдної межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього, що є красивим та добрим, ця система становить собою таке щось феноменальне, що найпершою реакцією при вигляді цього монстра є оніміле здивування. Куди заведе ця система нещасний німецький народ? Це може бути не що інше, як дегенерація людства, якої ще не було в історії» [28]. Позиція митрополита та його голос протесту не пройшли не поміченими: було видано розпорядження про арешт А. Шептицького, здійснено обшук у соборі Святого Юра. Врятував митрополита його величезний авторитет серед народу. Німці, очевидно, побоялися, що арешт викличе антинацистський рух у Галичині.

Разом з тим владики розумів, що й прихід радянських військ не принесе населенню ні безпеки, ні спокою, тому у своєму посланні за 10 серпня 1943 р. застерігав вірян: «Пам'ятайте, що ніколи нічого корисного для свого народу не досягнете через вчинки, противні Божому закону... Підтримуйте всюди суспільний порядок і про цей порядок так дбайте, якби ви за нього відповідали. Як це можливо, виконуйте покладені на вас обов'язки. Не противтеся жодному справедливому наказові влади... Пам'ятайте, що кожне заворушення в нашому краю на користь комуністам і може бути викликане радами чи їхніми агентами. А все, що корисне комуністам, може спричинити їхню перемогу» [34]. Важко сказати, на що сподівався хворий митрополит. Мабуть, ще вірив у можливість створення соборної України. В усякому разі знав, що відновлення радянської влади не принесе користі церкві.

Митрополит А. Шептицький у своєму баченні перспективного розвитку України і її політичних сил був досить обережний у підтримці тих чи інших лідерів. Знаючи причини і наслідки кривавих подій насильних революцій, він побоювався створення будь-якої партійної більшості. Маємо всі підстави стверджувати, що митрополит поділяв нове розуміння демократії, сформоване неолібералізмом, а саме: «Демократія в сучасному її розумінні, як воно сформувалося в процесі набуття

світового політичного досвіду, не може бути зведено до створення політико-правових умов для виявлення і забезпечення волі більшості. Демократія базується на визнанні нормальності того, що різні складові суспільства є носіями різних інтересів і повинні мати можливість виражати і реалізовувати ці інтереси на засадах компромісу» [17, с. 323].

Нагадаємо, що українські націоналісти на конференції 3–7 листопада 1927 р. заявили про «доцільність і konieczність централізування дальшої праці націоналістів і рішили створити єдину організацію українських націоналістів» [16, с. 18]. Цей факт насторожив митрополита А. Шептицького, оскільки ця організація могла взяти більшість у політичній боротьбі та радикалізувати суспільство, а це шлях до кривавої бійні. Європейське суспільство знало, що провідники Французької революції спочатку теоретично відрубали у свого суспільства духовну голову, тобто релігію, а Жозеф Ігнас Гільотен, професор анатомії, політичний діяч, член Установчих зборів, друг Робесп'єра і Марата, запропонував використати гільйотину як знаряддя страти, яке пізніше застосували проти своїх соратників. Сталін також використав репресивний апарат проти своїх соратників: значну частину відправили на каторгу до Сибіру, іншу – розстріляли, і лише небагатьом вдалося виїхати закордон. Ще Г. Спенсер передбачав у соціалізмі «прийдешнє рабство», а самі соціалісти вважають себе визволителями пригнічених. В ім'я свободи французька церква скаржиться на республіку, і в ім'я свободи французька республіка утискує церкву. Такими фактами сповнена історія і сучасність [50].

На думку митрополита А. Шептицького, «старий монархічний режим, у якому були збережені давні ще, середньовічні інституції, в якому було, безперечно, багато зловживань, але й багато здорових ще і життєздатних традицій, підкопала й повалила французька революція, оперта на принципи крайнього індивідуалізму і крайнього лібералізму. Головний представник тих теорій Руссо уявляв собі людську суспільність чи людство як масу одиниць, зв'язаних з цілістю тільки своєю волею (соціальний контракт). Людство і кожна його частина в його очах не мала нічого органічного, була неначе купою піску, в якій кожне зеренце незалежне, не злучене органічно з іншими. Та теорія мусила довести до хаосу, а передовсім довела до того

поняття, що авторитет – це ніщо інше, як сума числа і природних сил. Така матеріалістична доктрина про всякий авторитет у державі завжди спирає його на брутальну силу маси і більшості. Одиницю до послуху і підпорядкування може схилити тільки матеріальна сила більшості... Після усунення Бога і Його закону, на що ж можна було сперти державну владу, як не на всемогутність більшості і на тих, що в імені тієї більшості говорили з тою перевагою, яку дає сила?!» [32].

Митрополит А. Шептицький вважав за потрібне більше працювати з громадянським суспільством, щоб згуртувати його на християнській релігійній моралі та не допустити подібних варварських акцій, які здійснювалися в революціях. Тим більше, що частина членів ОУН відкидала можливість творення у майбутній українській державі будь-яких релігійних засад. Єпископ Хомишин із цього приводу писав, що ОУН є в українському середовищі найбільш деструктивним елементом і може принести значну шкоду українському національно-визвольному руху, що екстремістські заяви лідерів ОУН будуть використані проти українського народу польською владою та посилять рух «шовіністичних чинників польської суспільноти» [41, с. 12]. Митрополит А. Шептицький був дещо поблажливішим до ОУН, але не поділяв їх поглядів і методів боротьби, зважав на їх популярність серед народу і прагнув більше співпрацювати з молоддю. Він вважав: якщо уніатське духовенство не буде співпрацювати з українською молоддю, яка симпатизує ідеям ОУН, то це покоління «буде назавжди втрачене для України» [31]. Ставлення митрополита А. Шептицького та єпископа Хомишина до українських націоналістів було дещо відмінне: Хомишин різко критикував ОУН, а Шептицький ставився надто ліберально. Лідери ОУН прагнули розколоти уніатську церкву Галичини, посваривши митрополита Шептицького і єпископа Хомишина. Одна з найбільш радикальних груп «Заграва» вирішила урочисто вшанувати митрополита Шептицького за його службу церкві, яка не залишає своїх вірних [4, с. 47]. А. Шептицького найбільше непокоїло поширене в той час гасло ОУН «нація понад усе». У цей час, як не прикро, польська влада звинувачувала митрополита у співпраці з націоналістами, хоча він завжди протиставляв радикалізму свою

ліберально-демократичну християнську позицію та закликав усі українські національно-патріотичні сили створити у польському парламенті групу для відстоювання прав і свобод української громади, опираючись на міжнародно-правові норми.

Зауважимо, що Перша світова війна двічі прокотилася західноукраїнськими землями і зруйнувала матеріальні здобутки попередніх років, величезна кількість людей стала знедоленою, частина з яких виїжджала з країни, шукаючи кращої долі, а частина була у світоглядному розпачі. «Суспільство на очах зубожіло, потрапляло в злидні, залишалось без державницької опіки і милосердя. Експлуатований галицький люд почав шукати для себе кращої долі на чужині. Серед інтелігенції поширювалися нездорові погляди» [11, с. 14]. Це призвело до пошуків лідерами українських політичних партій нових світоглядних ідей для виходу з кризи. Частина соціал-демократичної партії почала інтегрувати у свої політичні програми соціалістичні ідеї. В. Кафарський в цьому аспекті писав: «Українські соціал-демократи цілком в дусі ортодоксального марксизму почали ототожнювати український націоналізм з буржуазною інтелігенцією та її національно-визвольним рухом» [15, с. 289].

У кризовій ситуації, що склалася, австрійський уряд підпорядкував державі всі видобувні малі підприємства (з видобутку солі, залізної руди та ін.), пізніше в сільському господарстві вирощували льон і коноплю для виробництва полотна, яке продавали державі, і ці підприємства стали державними, що погіршило матеріальні статки і збільшило чисельність збіднілої соціальної верстви. Разом із цим на державних підприємствах розпочали навчання робітників австрійською мовою, що потягло за собою зменшення українських навчальних закладів.

Після захоплення Польщею Галичини її уряд та вищі ієрархи Римокатолицької церкви розпочали широкомасштабний наступ на здобутки українського народу у національно-визвольному змаганні. Їх метою було загальмувати вже наявні паростки й поступово знищити і коріння національно-культурної ідентичності. Водночас митрополиту А. Шептицькому заборонили будь-які акції протесту і застосували санкції домашнього арешту в його львівській резиденції. Проте

митрополит мав інформацію про безчинства, які творилися в Галичині з боку польських військових і жандармерії. Значна частина духовенства постійно інформувала владу про події, які відбуваються на території Галичини. Митрополит А. Шептицький після того, як йому заборонили зустріч з главою Польської держави Ю. Пілсудським, написав йому послання, в якому йшлося: «Побивання селян, підпалювання хат при одночасному вимаганні грошей..., видбирання без відшкодування коней і тварин, грабежі сіл, де не щадять навіть церков, – це факти, що доходять до мене від достовірних свідків з різних околиць краю. Чи серед такого сумного стану речей буде багато українців, які повірили б у щирість оголошених військом ухвал про автономію» [19, с. 90]. З такими застереженнями до польського уряду виступив і Станіславський єпископ Хомишин. Він зазначив, що свавілля польської влади викликає невдоволення українців, які вважали, що уряд Польщі буде неухильно виконувати умови договору з представниками глав країн Антанти про включення Галичини до складу Польщі на засадах автономії. Загалом, за даними свідчень різних авторів, у перші дні репресивних заходів польського уряду було вислано за межі Галичини близько тисячі священиків і ченців, а у в'язницях опинилося 612 священиків. Лише завдяки митрополиту Української греко-католицької церкви Шептицькому та єпископу Хомишину, які звернулися до представників англійської місії в Польщі, було звільнено 400 осіб [20, с. 71].

Найбільшого утиску зазнали українські монастирі уніатської церкви, які займалися в основному благодійництвом, зокрема сестри-василіянки доглядали сирітський притулок, де було близько 200 повоєнних сиріт. За розпорядженням військового командування сестер виселили в сусідні пивниці, відібрали в них весь запас картоплі, вугілля, взуття для дітей, а солдат розмістили в будівлях монастиря [8, с. 121]. Загалом в перші дні окупації Галичини Польщею терор проти українського національно-патріотичного духовенства, інтелігенції та заможних селян і міщан набув широкого розмаху, що відчутно загострило взаємовідносини між польським і українським народами та між представниками римо-католицької і греко-католицької церков. З огляду на це єпископ Хомишин розпочав переговори з

представниками Польської римо-католицької церкви для того, щоб зблизити обрядовість римо-католицької і греко-католицької церков на прохання вищих ієрархів. Шептицький відмовився вести такі переговори через те, що розумів: такий шлях буде шкідливий для українського національно-визвольного руху. Як засвідчує О. Красівський, зустріч уніатських і римо-католицьких єпископів відбулася у Кракові в червні 1921 р. [18, с. 17].

Після тривалих дискусій представники обох сторін дійшли висновку, що потрібно якнайшвидше врегулювати відносини між польським і українським народом, між церквами й урядом Польщі і представниками політичних партій українського народу для того, щоб у подальшому не загострювати ситуацію, яка може вийти з-під контролю. Водночас на цій нараді єпископ Хомишин звернув увагу на те, що у періодичній пресі Польщі публікуються образливі для українського народу, його духовних і політичних провідників статті, які провокують взаємну ворожнечу. З огляду на це він попросив римо-католицьких священиків сприяти, щоби різні часописи не друкували публікацій, які принижують гідність і честь українського народу. На жаль, серед українських політичних сил були й такі, які своєю діяльністю заважали знайти компроміс, оскільки зайняли непримиренну щодо польського народу і уряду політичну позицію. Такою силою була Українська військова організація, яка проводила різні акції з антипольською спрямованістю [22, с. 160].

У цьому аспекті всі духовні ієрархи Української греко-католицької церкви засуджували будь-які екстремістські дії політичних і громадських організацій українського народу, які, по-перше, суперечать християнській моралі; по-друге, є досить шкідливими для взаєморозуміння; по-третє, вони лише ускладнюють ситуацію і не допомагають знайти злагоду з польським урядом, щоб забезпечити сприятливі політичні і правові умови для подальшого національно-визвольного руху. Митрополит А. Шептицький апелював до послів держав країн Антанти, щоби ті сприяли українському народу і змусили польський уряд ухвалити правове рішення щодо автономії Східної Галичини. А. Шептицький та духовенство уніатської церкви публічно відмежовувалися від тих політичних і громадських

організацій українського народу, які виявляли у своїх протестних акціях радикалізм і екстремізм. Вони усвідомлювали, що для майбутнього українського народу потрібно віднайти інший шлях для порозуміння з польським урядом. Водночас за ініціативою митрополита А. Шептицького все духовенство уніатських церков і монастирів та благодійні організації, що були під їх патронатом, розпочали зміцнювати свої національні світоглядні засади, щоби протистояти різним антиукраїнським впливам. Щодо цього О. Вітвицький писав, що в цей період українське духовенство розпочало відновлювати національні часописи як світського, так і богословського змісту та висвітлювати в них суспільно-політичні процеси, які характеризувалися протистояннями більшою мірою в громадському дискурсі. М. Кугутяк вважає, що після перших років жорсткого протистояння між польським урядом і українськими політичними силами, які відзначалися стабільністю і послідовністю, поволі почали налагоджуватися мирні взаємовідносини [22, с. 201]. Загалом ситуація в Галичині в складі Польщі була досить несприятлива для українського національного відродження. Митрополит А. Шептицький так її оцінив: «Українці в Галичині не мали ні губернаторів, ні чиновників, ні багатіїв, ні впливових людей..., їхні єпископи були майже єдиними представниками інтелігенції нації і за законом... єпископи у нас покликати до тих функцій і мають такий вплив, який деінде мають світські провідники нації» [58, с. 725].

Наприкінці 30-х рр. у галичан поступово визріла думка, що далі неможливо жити в умовах латентної боротьби і протистояння, що потрібно знайти взаємопримирення і порозуміння. В цьому сенсі заслуговує на увагу звернення єпископа Хомишина до духовенства й української інтелігенції під назвою «Про політичне положення українського народу в Польській державі». В цьому зверненні зазначалося: «Обидві сторони мусять для здійснення визначеної цілі змінити і багато поглядів, програми піддати ревізії... досить часу, щоб зачати нове життя» [37]. Митрополит А. Шептицький разом з іншими ієрархами уніатської церкви переконував, що потрібне врегулювання українсько-польських відносин на засадах християнської моралі, необхідно зменшити з боку деяких політичних сил

українського народу, зокрема ОУН, гостроту пристрастей, ворожості до польського народу й уряду. Він вважав, що взаємні антипатичні політичні пристрасті руйнують саму ідею і можливість порозуміння. В цей час митрополит спрямував свою діяльність на угамування пристрастей, шкідливих для порозуміння, для того, щоб урівноважити різні сторони конфліктів та пропонував вибирати ті слова у політичному дискурсі, які не можуть завдавати образ, а будуть сприяти досягненню компромісу. В цьому вбачається знання митрополитом А. Шептицьким досягнень тодішньої німецької науки, зокрема соціальної психології, представники якої дослідили суспільні настрої, причини і наслідки симпатій і антипатій між різними соціальними групами та сформулювали концепт світоглядної установки, в якій одна домінантна ідея слугує призмою бачення себе та інших.

Митрополит А. Шептицький наголошував, що у радикальних націоналістичних виступах ОУН майже повна відсутність розуміння моралі і педагогічної етики. Їх дії засліплюють їм самим бачення майбутнього України, адже різні взаємні звинувачення, які паплюжать іншу сторону, не можуть забезпечити їм самим провідну роль у суспільстві. Він вважав огидною ту політичну філософію, яка викликає у співрозмовників взаємну ворожнечу, яка поширюється в суспільній свідомості і формує взаємну неприязнь між народами. Національний патріотизм, вважав він, зазвичай, викликає у представників політичних партій у зіставленні з іншими змішані негативні почуття до своїх та іншоетнічних суперників, а тому викликає та вигадує вчинки і мотивовані наміри, які підвищують агресивну ворожнечу до опонентів. Він докоряє як українським націоналістам, так і польським шовіністам, що вони провокують взаємну неприязнь до своїх народів, які мають у майбутньому жити в мирі, коли Україна досягне державної незалежності. Він переконує обидві сторони бути взаємно політично толерантними для того, щоб зберегти спокій у суспільстві та не створювати юрмища ворожих таборів у польського й українського народів, оскільки вони нині живуть разом в одній державі і потребують взаємної поваги і взаємної підтримки. Він був глибоко переконаний, що однією з постійно демонстрованих українськими націоналістами Галичини вадою є гарячкувата нестримність і пошук фактів для звинувачення поляків.

У своїх посланнях митрополит А. Шептицький переконує обидві сторони в тому, що, по-перше, практичний досвід кожної мислячої людини показує загальну лінію поведінки в межах християнської моралі, по-друге, взаємні звинувачення збуджують і взаємну пристрасну неприязнь, ненависть, яка прямує до ворожнечі, а тому шкодить обом народам і всім сусідам, бо війна завжди заторкує інтереси інших держав. Він наголошує у зверненні до представників уряду Польщі, що після окупації Галичини українські галичани не вели за своєю ініціативою війну проти польських жовнірів, що помста є зло й порушення правових засад, що містяться в угоді уряду Польщі та країн Антанти, і заповіді Божої. У його розумінні моральна християнська норма любити ближнього не означає любити злочинців, але людина, яка скоїла злочин, має нести відповідальність за законом, а не за мотивами свавільного насильства. Митрополит закликає всіх мирян і особливо українську інтелігенцію: перш ніж діяти, потрібно поміркувати над своїм майбутнім учинком, пізнати свої справжні інтереси, нагальну ціль і мету українського народу, і тоді стане зрозумілим спільний обов'язок стосовно один одного та до народу. Найбільш важливо те, що він закликав своїх однодумців і всіх лідерів політичних і громадських сил України дослухатися головно Розуму, щоб усвідомити свій обов'язок перед народом. Оскільки він постійно апелює до розуму та вважає за потрібне, щоб усі, хто причетний до державного будівництва України, вивчали сучасні науки, зокрема і соціологію, щоб навчитися бачити свої обов'язки, то варто звернути увагу на відому тезу Гегеля «що розумне, те дійсне, і що дійсне, те розумне» [5, с. 15].

Ця Гегелівська формула, на думку С. Франка, «короткозорим людям... завжди здавалася морально безпринципним "фактопоклонством", але вона має абсолютну силу при відмежуванні онтологічної дійсності від емпіричної. Вона не є втратою всякого критерію для відокремлення добра від зла в існуючому, а, навпаки, встановлення єдиного обґрунтованого критерію... з пізнання людиною її істинної сутності, вічних і непорушних начал її буття» [53, с. 153].

Незабаром після вступу радянських військ до Польщі брат Андрея граф Лев Шептицький і його дружина були страчені більшовиками. Їхнього сина Анджея

було пізніше страчено в Катині. 27 вересня 1939-го в Прилбичах брата Лева з дружиною та всіма членами сім'ї й челяддю (разом 13 осіб) розстріляли працівники НКВД; над родовою усипальницею Шептицьких скоєно наругу, сімейний маєток Шептицьких пограбовано, знищено цінні стародавні документи.

У 1940 р. Шептицький писав листи до Йосипа Сталіна і до Микити Хрущова, протестуючи проти зловживань, які чинили представники радянської влади на Західній Україні.

Початок Другої світової війни сприйняв як шанс на порятунок від більшовицького безбожництва. Вітав «Акт відновлення Української Держави».

З перших днів окупації Галичини гітлерівці маніпулювали авторитетом митрополита. Оприлюднений у пресі лояльний «пастирський лист» опублікований ними для нівелювання впливу послання, в якому він вітав Відродження Української Держави.

Митрополит А. Шептицький не втрачав жодної можливості опікуватися ввіреною йому паствою. 6 липня 1941 р. у Львові на зборах громадян для захисту інтересів українських мешканців створено Українську Раду Сеньйорів, яку очолив К. Левицький, а почесним главою став владика Андрей. 30 серпня 1941 р. у Львові проголосив про поновлення своєї діяльності Український Червоний Хрест (УЧХ), організований під протекторатом митрополита.

Проте невдовзі після вступу німецьких військ на українські землі владика, як ніхто з інших єпископів Європи, відкрито й беззастережно виступив проти нацизму в багатьох пастирських посланнях. Двічі митрополит звертався з протестом щодо нищення єврейського населення в Галичині до райхсфюрера СС Гімmlера (грудень 1941; лютий 1942). Після цього «фахівці з українського питання» Ганс Кох, Отто Вехтер, Альфред Бізанц відвідали владика з метою «урезонити» непокірного пастиря [57, с. 10].

У серпні 1942 р. митрополит написав листа до Папи Пія XII, в якому охарактеризував нацизм як «систему брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей цивілізації та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до

абсурдної межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього» [28]. У листопаді 1942 р. – послання «Не убий».

3.3. Бачення майбутнього української держави у посланні митрополита А. Шептицького «Як будувати Рідну Хату»

У своїй багатогранній діяльності в інтересах українського народу митрополит А. Шептицький був «мораллю в дії», а не на словах. Висока моральність посіла в його свідомості вагоме місце, а в духовній, громадській і державницькій діяльності була її осердям. Мораль у його діяннях і у свідомості фігурує в найрізноманітніших виявах, але завжди в проукраїнському державотворчому вимірі і відзначалася християнськими чеснотами. В цьому плані він як патріарх українського уніатського миру гідний усякої поваги і пошани. В громадському житті, екуменічній і державницькій діяльності А. Шептицький не виявляв ніякого відхилення від моральності в бік політичної доцільності. У свідомості українських галичан він і нині постає втіленням морального взірця, що не має ніякого докору. Він не політичний революціонер, а більшою мірою у своєму світорозумінні виявляє себе як реформатор у філософсько-правовому баченні майбутнього України. Така парадигма його світорозуміння, найімовірніше, сформувалася під час вивчення філософії та теорії держави і права в Німеччині.

З огляду на його розуміння ролі моралі і права в українському державотворенні можна дійти висновку, що А. Шептицький був обізнаний з реформами державного устрою в різних країнах світу та з їх наслідками, які забезпечили синтез релігійного і світського та стали надбанням суспільної моралі. На той час у Франції осердям суспільної свідомості і моралі була філософія екзистенціалізму, у Німеччині домінувальним був філософський раціоналізм, у США і Канаді була сув'язь філософії прагматизму і персоналізму, в Англії, яка не зазнала революційних зрушень, панував консерватизм. У цьому сенсі митрополит А. Шептицький у своєму баченні основних завдань щодо формування української національної державницької свідомості дотримувався англійського консерватизму, але не в його закостенілому вигляді, а з повільним оновленням української

християнської моралі нормами демократії і права, які цементують громадянське суспільство. Він вважав, що в «пояснюванні християнських чеснот у великій мірі залежить могутність батьківщини. Бо від цієї праці залежать громадянські чесноти громадян» [32].

Митрополит А. Шептицький вважав, що принцип революційного злому чинних на той час в українському суспільстві норм християнської моралі призведе до свавілля, з огляду на український індивідуалізм. Він вважав, що деспотизм як влади, так і моралі не має бути присутнім в українській державі. Тому він прагнув знайти такі форми співпраці з усіма верствами українського народу, які б надали можливість здійснити оновлення християнської моралі на нових засадах, які стосуються світського життя. Йдеться передусім про розширення прав і свобод громадян та їх організацій. А. Шептицький вважав за потрібне оновити християнську мораль у такий спосіб, щоб вона залишилася внутрішнім духовним джерелом самоконтролю і водночас, щоб політична воля окремих громадян та різних соціальних структур мала широкі можливості для самотворчості в інтересах усього українського народу. Він розумів, що в громадянському суспільстві та в межах державно-правового простору кожна віруюча людина живе у своїй моральності у двох вимірах: як християнин і як вільний громадянин, що має широке поле свого волевиявлення в різних сферах життя, а отже, релігійно-моральне життя людини не може бути обмежене у суспільстві, де діють різні релігійні конфесії, різні етнічні культури та спільні для всіх правові норми. Водночас він вважав, що в людській діяльності складова духовного життя християнина має бути узгоджена з усіма іншими складовими, але не втрачати загальнолюдського і національного. «Світогляд, що заперечує реальність духовного світу, – писав Л. Тихомиров, – шкідливий для розвитку особистості, але ще більш небезпечний світогляд, який хоча й визнає духовний світ і деякий божественний елемент, розлитий у вищій сфері буття, але заперечує Особистого Творця світу... Тільки духовна сутність особистості створює потребу прав, які вона безперервно відстоює. Саме в такий спосіб з боку суспільства і держави визнаються права особистості і підтримується їх дотримання» [40].

Митрополит А. Шептицький при зустрічі з В. Соловйовим обговорювали ситуацію в Росії в контексті радикалізації стихії широких мас, які втратили довіру до християнської моралі через підпорядкування Православної церкви Московського патріархату російському самодержавству. Вони дійшли висновку, що марксистський матеріалізм буде згубним для всього християнського світу. В. Соловйов вважав: як людина може перетворюватися відповідно до християнського ідеалу, так і суспільство і держава можуть змінюватися відповідно до того ж ідеалу. Але суспільство не можна розглядати як «велику людину» або навіть як велику сім'ю. У суспільстві діють дещо інші закономірності, тому для нього дуже важлива правова і законодавчі сторони, громадянські свободи. Свобода, людська гідність не державою даються. Їх джерело трансцендентне. Вони в людини від Бога, за образом якого вона створена. Людина древніша за державу, тому держава вторинна і вона повинна охороняти людину. У цьому її головне завдання, вона – гарант права [46, с. 54]. В. Соловйов також показав, що справедливість – поняття не лише православне (християнське), але й загальнолюдське, оскільки всі люди хочуть, щоб з ними поводитися справедливо. Звідси випливає необхідність визнання свободи віросповідання і віротерпимості. Віротерпимість, таким чином, є прямий наслідок (у сфері релігійних відносин) загального принципу справедливості, який безумовно обов'язковий для усіх християн, а отже, і для християнської держави [47, с. 524].

В. Соловйов дійшов висновку, що саме Католицька церква має організаційну структуру, яка найбільше відповідає видимій частині належної Вселенської церкви. Він убачав у цій структурі не утилітаризм і раціоналізм, а актуалізацію ідеалу, його розумної сторони в земній площині. Саме Католицька церква в ході історичного свого буття створила соціальне церковне тіло, є вселенською, універсальною, такою, що якнайповніше актуалізувалася і найбільш незалежна від земної влади [9]. В. Соловйов дотримувався поміркованих ліберально-народницьких поглядів, які мали завданням не допустити в практичному житті Росії «матеріалістично-революційного перевороту». У 1888 р. він виступав як філософ-публіцист, проповідував ідею об'єднання «Сходу і Заходу» через возз'єднання церков, борючись за свободу сумління проти національно-релігійної дискримінації [48, с. 75].

Своєрідним синтезом екзистенціальної та релігійної філософії став персоналізм з його атеїстичною тенденцією, що визнає особистість та її духовні цінності вищим смислом земного життя. Основна ідея американського персоналізму полягає в тому, що моральне самовдосконалення громадянина веде до суспільства гармонії особистостей [52, с. 147–149].

Соціальний прогрес у П'єра Тейяра де Шардена ґрунтується на моральному началі – всезагальній любові, моральні устремління мають релігійну оболонку, устремління «вперед» поєднується зі стремлінням «вверх». Тейяр де Шарден намагається узгодити релігійний світогляд з досягненнями сучасної науки. Він вважав, що сучасна наука істотно скорегувала середньовічну конструкцію світобудови, довела, що світ перебуває в постійному русі та розвитку. Тому необхідно докорінно переосмислити християнське світорозуміння [59].

Згадаємо дві ідейні течії: «Одна з них – запропонована Ієремією Бентамом реформа права, в основу якої покладений принцип утилітаризму "Найбільше щастя для найбільшого числа людей"; друга – "Релігія Людства" Огюста Конта, тобто позитивізм. Ці вчення досі є джерелом, з якого мораль, релігія або політична теорія черпають деякі практичні рекомендації. Здебільшого ці доктрини були теоретично спростовані, але як практичні принципи ці вчення запанували у світі. В цілому їх вплив був демократичним» [51].

Із цього приводу Ш. Л. де Монтеск'є стверджував, що кожен вид правління має свої принципи: для республіки потрібна доброчесність, для монархії – честь, для деспотичного уряду – страх, бо доброчесності він не потребує, а честь була б для нього небезпечна. Страх у деспотичних державах зароджується сам собою під впливом загроз і покарань. Честь у монархіях знаходить собі опору в пристрастях людини і сама служить їм опорою. Але політична доброчесність є самовідданість – річ завжди дуже важка. Цю доброчесність можна визначити як любов до законів і вітчизни – любов, що вимагає постійно віддавати перевагу громадському благу, а не особистому. Особливу силу ця любов отримує в демократіях, бо тільки там управління державою ввіряється кожному громадянину. Любов до республіки в

демократії є любов до демократії, а любов до демократії є любов до рівності. Закони такої держави повинні всіляко підтримувати загальне прагнення до рівності.

I. Кант трактує право як прояв практичного розуму: людина поступово привчається бути гарним громадянином. Кантівське вчення про мораль і право постає як учення про соціальні регулятори, належне в людських діях. «Святенність» права розкривається через мораль, яка встановлюється в громадянському суспільстві й через свої вищі ідеали та цінності звеличує право. Мораль у Канта не замінює собою право, а навпаки, діючи як духовний фактор, возвеличує право, надає йому не лише регулятивну, але й високу духовну значимість. У роботах Канта, присвячених питанням права, незмінно трапляється слово «святе»: «Наш обов'язок у тому, щоб глибоко поважати право інших і як святиню шанувати його» [14, с. 302].

У поглядах митрополита А. Шептицького на майбутнє української держави окреслена перспектива національної ідеї, в якій суголосі основоположні принципи теорії держави і права неолібералізму, філософських ідей Гегеля та I. Канта, а також національні засади державного будівництва та християнської моралі. Ідея Гегеля про творчу роль духу дуже близька за своєю сутністю до християнської теології. «Перемога ідеї – це перемога переконання над силою. Сила – це тільки примітивна констатація того, що вже відбулося у цьому світі. Ідея – це пророцтво, яке виконує саме себе» [51].

Митрополит вважав, що його проект розбудови Рідної Хати має високу вірогідність бути реалізованим в історичному поступі до зміцнення української національної свідомості й об'єднання християнських церков. Основним його кредо у поглядах на українське державотворення було, по-перше, те, що суперництво і протистояння всередині українського суспільства на будь-якій основі не сприяє порозумінню, а заганяє в глибину до конфлікту, тому він постійно наголошував, що потрібно спільно вирішувати справи; по-друге, він застерігав лідерів національного радикального руху України, що екстремізм веде до міжпартійної боротьби та втягує різні частини українського суспільства в конфлікт. Усяка упередженість лідерів політичних сил не має перспектив для єднання їх між собою та з народом у

досягненні мети. Він постійно наголошував, що українське суспільство страждало у своєму історичному розвитку реалізації національної ідеї через відсутність ідейно-світоглядної єдності. Він був переконаний, що до національної мети потрібно йти не через боротьбу, а шляхом змагання.

А. Шептицький у своїй праці «Як будувати рідну хату?» прагнув публічно заявити про історичне право українського народу на створення своєї національної держави. При цьому наголошує, що Церква із самого початку свого існування разом з громадськими організаціями, суспільством у цілому, розвиваючи освіту, культуру, духовність, творить моральні і соціальні засади для демократії. Розуміючи об'єктивний хід розвитку цивілізованого світу та національно-визвольних змагань, митрополит А.Шептицький шукав слово, котре б відображало суть ситуації та наставляло український народ на шлях творчого процесу відбудови національної культури, мови, духовності, щоб стати здатними розбудувати свою «Хату-Батьківщину», тобто українську національну державу. При цьому він наголошував, що «передовсім треба здати собі справу з незвичайних труднощів, зовнішніх і внутрішніх, які стоять народу на перешкоді до того, та намітити дорогу, яка нас до того веде» [32].

Філософсько-правова доктрина митрополита А. Шептицького, окреслена у посланні «Як будувати Рідну Хату», виросла з його прагнення до суспільного миру, до розумного продукування правових норм, які нададуть українському народу перевагу у парламенті. Ця думка ще більше конкретизується у його аналізі трьох основних форм державного будівництва. Він вважав прийнятними для українського народу будь-яку з них – монархію, аристократію і демократію, якщо народ буде контролювати представників усіх інститутів державної влади, а посаду монарха обійме нащадок українських князівських династичних родин. Ця думка навіяна тим, що під час революції 1918–1919 рр. гетьман П. Скоропадський практично уособлював українську монархію. Митрополит А. Шептицький, знаючи соціалістичну ідеологію розбудови майбутньої диктатури пролетаріату, вважав таку демократію, якщо вона буде в Україні, досить сумнівною, тим більше, що події в Наддніпрянщині сприяли розвитку такого майбутнього. «Народ може вибрати собі

того чи тих, – пише митрополит А. Шептицький, – кому дає таку провідну владу, яку хоче, тобто є природним правом народу встановити собі форму провідної влади, вибрати поміж різними формами – монархічною, олігархічною чи демократичною, – утримуючи собі ту участь у провідній частині, яку може виконувати виборами, себто голосуваннями, а в деяких важливіших справах так званими плебісцитами чи референдумами» [32].

У центрі уваги митрополита А. Шептицького при визначенні «як будувати Рідну Хату» є безсумнівна засада – духовна єдність українського народу, консолідація політичних партій.

«Мріючи про вільний державний і громадський устрій, найбільш завзяті діячі ставляться зневажливо до значення релігії, намагаються підірвати релігійне почуття і свідомість, вигадують громадянську мораль, провадять гоніння на Церкву, з особливою ненавистю ставляться до християнства, яке, проте, складає незамінне джерело розвитку духовних сил особистості. Такі діячі не підозрюють, що в наш земний світ... свобода проникає тільки зі сфери духу» [50].

З точки зору бачення митрополитом А. Шептицьким української мрії та його глибокого переконання про важливу роль науки і розуму, які мають бути задіяні в процесі розбудови Рідної Хати, важливо зазначити, що він плідно усвідомив теоретичне обґрунтування Гегелем визвольних змагань народів та їх прагнення побудувати національні держави. Гегелівська філософсько-світоглядна позиція була складовою мислення тогочасного європейського суспільства, і А. Шептицький також її засвоїв. В українському перекладі гегелівської тези слід розуміти не логічну структуру слів, а їх смисложиттєву складову. Тоді можна зробити висновок, що в українській ментальності ця теза звучатиме як «все існуюче розумне, а все розумне повинне бути існуючим». Саме цим смисловим розумінням керувався митрополит А. Шептицький в окресленні майбутньої Рідної Хати.

Він вважав, що розумна конструкція національної ідеї має насамперед закріпити в суспільній свідомості та переформатувати її осердя із світобачення і світорозуміння у світотворення. Незважаючи на те, що сам митрополит А. Шептицький рідко і лише мимохідь торкався філософії у своїх пастирських

посланнях, його світорозуміння і світотворення було імпліцитно філософсько-правовим і соціально-теологічним. Воно було ворожим суб'єктивному свавілля і довільному тлумаченню таких важливих понять, як нація і держава. Вбачаємо в його посланні «Як будувати Рідну Хату» взаємозв'язок філософського, правового і релігійного розуміння процесу розбудови національної держави, в якій немає жодної сили, яку можна визначити як гегемон. На відміну від марксистсько-ленінського тлумачення соціалістичної революції, в якій гегемоном виступає пролетаріат, в українському суспільстві А. Шептицький не вбачав жодної соціальної верстви чи політичної партії, яка б змогла бути гегемоном. Тому він прагнув розбудувати громадянське суспільство, яке мало взяти на себе історичну відповідальність разом з його політичними і духовними провідниками та вийти практично на вищий рівень розбудови української національної держави.

Висновки до третього розділу

У межах Австро-Угорської конституційної монархії український народ усвідомив себе політичною нацією, тоді як більша частина України в складі Росії самоідентифікувалася «малоросами». Ця істотна відмінність у правовій культурі і правовому мисленні обох частин українського народу позначається і на сьогоденному державотворенні як у визначенні свого майбутнього в межах європейської і євразійської цивілізацій, так і в концептуальному баченні основоположних цінностей правових систем. В європейській цивілізації концептуальне бачення права зосереджено на правах і свободах людини і громадянина, в російській – на зміцненні державності та її могутності.

Згідно з поглядами митрополита, соціалістична ідеологія не буде прийнята громадянським суспільством, в якому створені сприятливі правові умови для середнього і малого підприємництва, оскільки соціалістична ідея спрямована на пролетаріат, тобто тих, хто не володіє приватною власністю.

Митрополит Шептицький із політичної націоналістичної української ідеології, що сформувалася у другій половині XIX ст., виділив одну вузлову «смісловиттєву» точку – національну ідею, яка в політичному дискурсі організовувала навколо себе

теоретико-політичну рефлексію. Завдяки тому, що ця точка дуже погано піддається розумінню широкому загалу українського народу, теоретичний рівень світорозуміння і світобачення якого був нижче, ніж потрібно, то Шептицький усвідомив відсутність у її змісті правничого компоненту. У зв'язку із цим він зрозумів, що суто політичний підхід у визначенні національної самосвідомості без належного усвідомлення передових ідей теорії права європейської цивілізації звужує перспективу реалізації національної ідеї. Не випадково, що у вирішальний момент свого життєвого шляху митрополит Шептицький вдається до реконструкції національної ідеї, наповнення її змісту розумінням історичних форм державного устрою європейських країн і широким спектром утілення передових ідей правової культури європейської цивілізації. Враховуючи те, що рівень суспільної свідомості українського народу не давав йому реальної можливості усвідомити теоретико-правовий рівень конституювання державної влади і норм права у майбутній державі, він удається до метафоричної моделі розуміння самої національної ідеї та майбутньої української держави. Він не запозичує для розумового формулювання правової конструкції майбутньої української держави лексики з політичної, філософської, правової та богословської теорії чи будь-якої іншої спеціалізованої термінології в її вербальних і письмових формах. Турбуючись про те, щоб народ зрозумів його правові погляди на майбутню українську державу, він виділив з української сімейно-побутової лексики ті слова, які найближчі до розуміння і відчуття широким загалом українського народу. Саме тому він сформулював назву свого теоретико-правового заповіту українському народові «Як будувати Рідну Хату». Митрополит узяв слово «хата» замість терміна «ідея», бо мав тверде переконання, що істинною втіхою кожного українця є його хата, а щоб народ зрозумів спорідненість цієї хати із всім своїм національним простором, змінив термін «національна» словом «рідна». При цьому в тексті «Як будувати Рідну Хату» спостерігається прагнення підібрати дуже ретельно такі слова, які б переформатували теоретико-правові категорії на зрозумілі і доступні для пересічного українця конструкти. Він іменує історично сформовані форми державного устрою (монархія, аристократія і демократія) і не нав'язує будь-яку з

них як майбутню модель, але акцентує увагу, що народ має сам визначитися на основі новітньої науки соціології, завдяки методам якої можна вивчити думки різних соціальних структур і запропонувати законодавцю для затвердження саме такої форми державного устрою. Митрополит Шептицький дуже уважно і прискіпливо вивчив соціодинаміку руху державного устрою від УНР через Гетьманську державу до Директорії, форми яких уподібнені до класичних форм державного устрою. Найголовніше те, що форма державного устрою України має історичні перспективи з огляду на ретроспективу, але за одного неодмінного принципу – верховенства конституційного права, яке панує в англійській монархії, американській демократії, польській аристократії.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Антинсон В. В. Сила мысли / В. В. Антинсон // Ментализмъ. – №3, февраль 1907. – С. 61.
2. Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького // Шептицький А. Твори слуги божого митрополита Андрея Шептицького: Пастирські листи. – Торонто: Українське Богословське Наукове Товариство, 1965. – С. 213-215.
3. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / Степан Баран. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
4. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30-і рр. XX ст.): Монографія / І. Я. Вдовичин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 512 с.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. с нем.; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
6. Гладка Г. Антикомуністична діяльність А. Шептицького напередодні II світової війни / Г. Гладка // Історія України. – 1999. – №19. – С. 5.
7. Діяння і постанови львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Вінніпег: Archieparchal Jubilee Committee, 1984. – С. 211.
8. Жовківщина : Історичний нарис. – Т. 1 / В. Великий, В. Голяк, М. Ковальчук та ін.; Відп. ред. М. Литвин ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. НАН України, Земляцьке об'єднання «Жовківщина». – Жовква; Л.; Балтимор: [б. в.], 1994. – 236 с.
9. Игумен Вениамин (Новик). Владимир Соловьёв: социальное измерение духовности. К 100-летию земной кончины В.С. Соловьёва (1853–1900) // Библиотека «Вехи» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vehi.net/soloviev/novik.html>.
10. История Венгрии : в 3-х т. – Т. 2. / Ред. кол. Исламов Т.М., Пушкаш В.И., Шушарин В.П. – М.: Наука, 1972. – 603 с.

11. Ірелей Білик. Митрополит Андрей Шептицький – видатний церковний діяч України / Ірелей Білик // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / ред.: В. Кононенко; Прикарп. ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
12. Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. / Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч.8. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – 247 с.
13. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Т.4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.
14. Кант И. Лекции по этике / И. Кант // Этическая мысль: Науч. - публицист. чтения – М.: Политиздат, 1990. – С. 297-323.
15. Кафарський В. І. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. І. Кафарський. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 832 с.
16. Книш З. Становлення ОУН / Зиновій *Книш*. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. – 128 с.
17. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.
18. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А.Шептицького 1918–1923 рр. / О. Красівський. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. – 84 с.
19. Красівський О. Роль митрополита Шептицького у боротьбі за українську державність у Східній Галичині в 1918–1923 рр. / О. Красівський // Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м.Київ, 6-7 лютого 1997 р.). – К., 1997. – С.90.
20. Кривава книга / Упоряд., авт. перек. та поясн. Я. Гадевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С.71.
21. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.

22. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ: Плай, 1993. – 202 с.
23. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. : У 3-х ч. / Кость Левицький. – Львів: Жовків. друкарня оо. Василян, 1928–1930.
24. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.
25. Левицький К. Українські політики Галичини / Кость Левицький; Вступ. ст. І. Андрухів. – Тернопіль: Кафедра українознавства ТАНГ, 1996. – 176 с.
26. Ленчик В. Митрополит А. Шептицький – патріот і державний муж / Др. Василь Ленчик // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://metropolitaszeptycki.pl/pl/artykuu/artykuu-w-jezyku-ukrainskim/c/..html>
27. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині XX століття / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С. 29-51.
28. Маринович М. Андрей Шептицький і дилема гуманістичного вибору / Мирослав Маринович // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/andrey_sheptitskiy_i_dilema_gumanistichnogo_viboru.html
29. Матеріали про діяльність Української радикальної партії // Центральний державний історичний архів України. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 368.
30. Мацькевич М. М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01/ М. М. Мацькевич ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 20 с.
31. Мета. – 1932. – 10 квітня.
32. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства (3 декретів АЕп Собору 1942 р.) // Львівські Архієпальні Відомості. – Львів, 1942. – С. 1–19.

33. Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали 1941-1944 / Ковба Ж. (ред.). – К.: Дух і Літера, 2003. – С. 45-47.
34. Митрополит УГКЦ Андрей Шептицький // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://historykunceve10.blogspot.com/2015/07/150.html>
35. Михайло Демкович-Добрянський // Патріархат. – 1999. – № 7–8. – С. 343–344.
36. Мудрий Софрон, владика, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-е вид. – Жовква: Місіонер, 2010. – 544 с.
37. Нова Зоря. – 1933. – 9 лютого.
38. Онищук С. В. Вплив церкви на процеси державотворення в Україні: історико-методологічний аналіз: монографія / С. В. Онищук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 408 с.
39. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. – 479 с.
40. Пастирське послання митрополита А.Шептицького, єпископів К.Чеховича і Г.Хомишина про реформу виборчої системи. 29 травня 1913 р. // Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.258, оп.2, спр. 10, арк. І.
41. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного кліра і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.
42. Правда про унію: документи і матеріали / Маланчук В. та ін. (ред.). – Львів: Каменярь, 1968. – 376 с.
43. Прокоп Н. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького / Н.М. Прокоп // матеріали; Міжнар. наук.-практ. конф.– 2016. –С. 12-14.
44. Прокоп Н. Правове бачення митрополитом А.Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави/ Н.М. Прокоп// матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. – 2017. – С. 81-83

45. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця XIX- першої половини XXст. / Наталія Прокоп // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016,- №1. – С.28-33.
46. Соловьёв В. С. Право и нравственность. Очерки из прикладной этики / В. С. Соловьёв. – СПб. : Издание Я. Канторовича, 1897. – 179 с.
47. Соловьёв В. С. Сочинения: в двух томах / В. С. Соловьёв. – М. : Правда, 1989. – Т.2. – 736 с.
48. Спиров В. В. Философия истории Владимира Соловьева в ее развитии и преемственности / В. В. Спиров // Из истории русской философии XIX – начала XX века. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – С. 75.
49. Сурмач О. Дні кривавих свастик: Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944) / О. Сурмач. – Львів: Сполом, 2005. – 176 с.
50. Тихомиров Л. О свободе / Лев *Тихомиров* // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rus-sky.com/gosudarstvo/tikh/tikh2.htm>
51. Уайтхед А. Избранные работы по философии: [пер. с англ.] / Сост. И. Т. Касавин ; Общ. ред. и вступ. ст. М.А. Кисселя. – М.: Прогресс, 1990. – 720 с.
52. Філософія : Навчальний посібник / За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.
53. Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С. Л. Франк. – М. : Изд-во «Республика», 1992. – 511 с.
54. Химка І. П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 рр. / Іван-Павло Химка // Ковчег. – Львів, 1993. – С.82.
55. Химка І.-П. Християнство та радикальний націоналізм: Митрополит Андрей Шептицький та бандерівський рух / Іван-Павло Химка // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://commons.com.ua/andrej-sheptitskij-ta-banderivskij-ruh/>
56. Хома І. Апостольський Престіл і Україна, 1919–1922 / І. Хома (о.). – Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Климента папи, 1987. – 134 с.

57. Хом'як О. Андрей Шептицький піввіку оберігав Церкву та її вірян / Ория Хом'як, Оксана Гайова // Високий замок. – Львів. – № 11 (5267) за 30 січня – 1 лютого 2015. – С. 10.
58. Церква і суспільне питання. – Т.2. Кн.2. Листування / За ред. А. Кравчука. – Львів: Місіонер, 1999. – 1096 с.
59. Шарден П. Феномен человека: сборник очерков и эссе: [пер. с фр.] / Пьер Тейяр де Шарден ; сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : АСТ, 2002. – 553 с.
60. Шептицький А. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Йорктон, Саскатчеван: Бібліотека Логосу, 1969. – С. 121.
61. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: Монографія / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2003. – 738 с.
62. *Armstrong J. A. Ukrainian Nationalism / J. A. Armstrong. – Littleton: Ukrainian Academic Press, 1980. – 361 p.*
63. Himka J. P. Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914 // P. R. Magocsi (ed.) *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi.* – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. – P. 29–46.

ВИСНОВКИ

Теоретична спадщина митрополита А. Шептицького, видатного мислителя, ученого в галузі філософії, права і богослов'я, борця за формування в західних областях України національної державницької суб'єктності та реалістичного світогляду, зокрема «Як будувати Рідну Хату» є значним внеском у духовне надбання українського народу. Буквально немає жодної сфери суспільного життя Галичини, в якій би він не залишив яскравого сліду. Його громадська діяльність з розбудови освітніх, культурних, господарських, наукових, фінансово-кредитних і благодійних інституцій поклала початок становлення громадянського суспільства.

У теорії української філософсько-правової думки митрополит А. Шептицький залишився як один з тих, хто зміцнив українську національну свідомість європейськими демократичними правовими цінностями й ідеями націології та посилив їх зв'язок з українською християнською духовністю. Ті духовні світоглядні надбання і досі слугують ідейною зброєю демократизації сучасної держави і права. У посланнях митрополита А. Шептицького, починаючи з кінця XIX ст. по 1944 р., ідеться насамперед про перехід від споглядального світорозуміння до практичного національно-державницького світотворення. Коли він перейшов від світської освіти і став духовним провідником Української греко-католицької церкви, розпочав плідну діяльність з вивчення історії української держави і християнської церкви, включно, й осмислив розкол її на дві частини та їх взаємозв'язки з українським традиційним державотворчим процесом, в якому народ, держава і церква були єдині. Він твердо відстоював ідейно-світоглядні основи українського народу у боротьбі за державну незалежність. Був переконаний, що всілякі партійні ідеології, які розмежовували суспільство, не можуть бути прийняті за абсолют і стати єдиним лейтмотивом у боротьбі за незалежність.

До розбудови української державності митрополит А. Шептицький підходив з позицій демократизму і лібералізму, партійного плюралізму та християнської моралі. Ідучи за покликанням свого серця, він сумлінно служив своєму народові та його християнській церкві, як хранительки національного досвіду державотворення та гаранта національної ідентичності. Він особливо плідно разом з українськими

парламентарями у сенаті Австро-Угорщини та Галицькому крайовому соймі працював над виборчим правом, щоб розширити можливості українського народу обирати зі свого середовища більшу частину парламентарів і в такий спосіб відстоювати свої інтереси та зменшити вплив польського елементу у державному управлінні на території Галичини. Звертав особливу увагу на подальше обґрунтування і конкретизацію форм і методів співпраці українських політичних партій, активістів громадських організацій та священнослужителів усіх українських релігійних конфесій і закликав їх до єдності та згуртування, щоб не творити у свого народу розбрату.

У роки російської агресії під час окупації Галичини в Першій світовій війні, у 1939 р. і німецької окупації України митрополит А. Шептицький прагнув у багатьох найважливіших питаннях займати особливу позицію, адекватну до ситуації, щоб зберегти греко-католицьку церкву як соціокультурний національний інститут українського народу й відстояти права української спільноти та представників інших народів. В цьому контексті, ймовірно, він допускав окремі помилки, за що його критикували представники як українського націоналістичного табору, так і більшовицького режиму. Можна припустити, що в ті трагічні для українського народу і греко-католицької церкви часи митрополит А. Шептицький помилявся, але і в цей період він залишався вірним церкві, духовним наставником українського народу та ніколи не зраджував їм у своїй діяльності. Він розумів, що в суспільно-політичному житті українського народу існують різні за своїми ідеологічними і світоглядними уподобаннями політичні групи і партії, а тому закликав не допускати екстремізму в їх діяльності та не створювати ворожисть між різними верствами свого народу і між українським та іншими народами.

Будучи далекоглядним, митрополит А. Шептицький прогнозував майбутнє життя і українському, і польському народам у національних державах і формування між ними добросусідських відносин. Саме в цьому плані він робив усе можливе, щоб домогтися миру між українцями і поляками під час перебування Галичини у складі Польщі. Його ідейне надбання про примирення українського і польського народів стало практичним досвідом нинішньої влади обох держав, відбулося

публічне взаємне прощення і примирення і нині польська держава та її народ надають допомогу Україні і в боротьбі з російською агресією, і в становленні реальної демократії в країні. Митрополит А. Шептицький практично зробив своєю духовною і громадською діяльністю міцний світоглядний заслін від російської соціалістичної вульгарно атеїстичної ідеології та розбійницького свавілля пролетарської голоти. Цим він запобіг руйнуванню релігійних храмів, творів сакрального мистецтва і фізичному нищенню духовенства, як це було в Наддніпрянщині і Росії.

Продовжуючи справу, розпочату просвітницьким українським національно-визвольним рухом, у складі якого левову частку складало уніатське духовенство, митрополит А. Шептицький переорієнтував цей рух на формування різних громадських організацій та надавав їм організаційну, фінансову і матеріальну допомогу. Створені за його підтримки та безпосередньої участі уніатського духовенства громадські організації стали основою формування громадянського суспільства, яке у своїй релігійній моральності не піддавалось будь-яким впливам партійного радикалізму та екстремізму.

У своєму розумінні національно-визвольного руху митрополит А. Шептицький відкинув формально-схематичний і однобічний підхід до практичного творення дійсної, реальної, а не умоглядної, уявної української держави. Думки з питань ролі політичних партій, громадських організацій та релігійних інституцій, що містяться в посланнях митрополита до духовенства та української інтелігенції, наближають українську спільноту до державно-правової культури європейської цивілізації. Його погляд на те, як будувати Рідну Хату, можна віднести до числа найкращих філософсько-правових взірців розуміння української національної держави та ролі в її творенні різних соціальних верств, особливо наукової інтелігенції та патріотичного духовного і політичного проводу. Окремі його філософсько-правові погляди можуть слугувати сучасним лідерам політичних партій дороговказом у розбудові сучасної демократії і взаємодії з громадянським суспільством. Митрополит А. Шептицький завжди наголошував, що в українському соціумі не має бути жодної політичної партії, яка проголошує ідеї,

реалізація яких супроводжується насиллям. Ця думка має слугувати засторогою для українського суспільства, щоб не підтримувати політичні сили, які радикалізують окремі групи молоді та спонукають їх до екстремістських насильницьких акцій.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1
АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ЮСТИЦІЇ
В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Гонималська, 11, м. Івано-Франківськ, 76018, тел (факс) 75-06-51, e-mail: info@if.minjust.gov.ua, http://www.obljustif.gov.ua, код ЄДРПОУ 34844679

05.01.2017 № 01-38/941

Акт

про впровадження результатів кандидатської дисертації

Прокоп Наталії Мирославівни

на тему: «Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького»
за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень»

в правозастосовну, право освітню та право виховну діяльність

Комісія у складі: в.о. начальника Головного територіального управління юстиції в Івано-Франківській області Сав'юк О.Д., начальника відділу організаційної роботи, документування та контролю Розметанюк Н.Р., головного спеціаліста відділу систематизації законодавства, правової роботи та правової освіти Управління реєстрації нормативно-правових актів, правової роботи та правової освіти Шумської К.І.

Висновки та пропозиції автора за результатами дисертаційного дослідження можуть бути використані у сфері підвищення правової освіти та правового виховання громадян, підвищення їх правової культури та бути корисними в боротьбі з правовим нігілізмом, можуть служити теоретичною базою для розвитку теорії держави та права України.

Таким чином, отримані Н.М. Прокоп результати мають відповідний теоретико-методологічний та практично-прикладний рівень, сприятимуть

ефективнішому засвоєнню різних морально-етичних категорій в правоосвітній та правовиховній діяльності.

**В.о. начальника Головного
територіального управління юстиції
в Івано-Франківській області**

О.Д. Сав'юк

**Начальник відділу
організаційної роботи,
документування та контролю**

Н.Р. Розметанюк

**Головний спеціаліст
відділу систематизації законодавства,
правової роботи та правової освіти
Управління реєстрації
нормативно-правових актів,
правової роботи та правової освіти**

К.І. Шумська

ДОДАТОК 2

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Прокоп Н. Обрис проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий журнал Харківського національного університету внутрішніх справ «Право і безпека» – 2015. – №3(58). – С. 35-41.
2. Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий журнал «Право і суспільство» – 2015. – №6-2. – Ч.3. – С. 35-40.
3. Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького / Наталія Прокоп // науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. - серія:юриспруденція, випуск 17.- том 1. – 2015. – С. 60-63.
4. Прокоп Н. Митрополит Андрей Шептицкий о духовных и правовых основах государств «неисторических» славянских народов / Наталія Прокоп // науковий журнал LEGEA SI VIATA. - 2016. - №1/3(289). – Республіка Молдова. – С. 84-88.
5. Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця XIX- першої половини XXст. / Наталія Прокоп // загальнодержавне науково-практичне фахове видання Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016, – №1. – С. 28-33.
6. Прокоп Н. Митрополит А. Шептицький в українському державотворенні 20-30-х років XX століття / Наталія Прокоп // збірник наукових праць «Актуальні проблеми держави і права» – 2016, – №76. – С. 159-163.
7. Прокоп Н.М. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького / Н.М. Прокоп // Правоохоронна функція держави:теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13 листопада 2015 р., Харків, 2015. – С. 239-241. (форма участі: заочна).
8. Прокоп Н.М. Роль А.Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині / Н.М. Прокоп //

Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 грудня 2015 р., Ужгород 2015. – С. 22-25. (форма участі заочна).

9. Прокоп Н.М. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця XIX початку XX ст. / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Право, суспільство і держава: Форми взаємодії, 15-16 січня 2016 р., Київ, 2016. – С. 14-16. (форма участі: заочна).

10. Прокоп Н.М. Характеристика діяльності політичних партій А.Шептицьким в українському державотворенні другої половини XIX ст. / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки та нормотворчу діяльність та юридичну практику, 5-6 лютого 2016 р., Харків, 2016. – С. 9-11. (форма участі: заочна).

11. Прокоп Н.М. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф., Право як ефективний суспільний регулятор, 19-20 лютого 2016 р., Львів, 2016. – С. 12-14. (форма участі: заочна).

12. Прокоп Н. М. Правове бачення митрополитом А.Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави / Н.М. Прокоп // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку науки», (15-16 березня 2017 р., м. Київ). – Київ, 2017. – С. 81-83. (форма участі: заочна).